

**Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke**

**Filozofická fakulta Univerzity Komenského
Katedra maďarského jazyka a literatúry**



Lanstyák István

A magyar nyelvi váltakozások dialektális háttere

Szenci Molnár Albert Egyesület
Pozsony
2023

A magyar nyelvi váltakozások dialektális háttere

Dialektálne determinanty variantnosti v maďarskom jazyku

Lektorálta:

Benő Attila (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár)

Horváth Péter Iván (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest)

Nádor Orsolya (Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest)

Recenzenti:

Prof. Attila Benő, PhD. (Univerzita Babeş–Bolyai, Koložvár, Rumunsko)

Mgr., Péter Iván Horváth, PhD. (Katolícka univerzita Petra Pazmána, Budapešť)

Doc. Orsolya Nádor, PhD. (Reformovaná univerzita Gáspára Károliho, Budapešť)

Kiadja a Szenci Molnár Albert Egyesület, Pozsony, 2023.

Vydalo Združenie Alberta Szenci Molnára, Bratislava, 2023.

ISBN 978-80-69002-05-0

EAN 9788069002050

© Lanstyák István

Tartalom

ELŐSZÓ	5
ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEK	8
1. A dialektusok mibenléte és rendszere	8
2. Dialektusok a nyelvhelyességi tanácsokban.....	9
3. A szótári minősítések rendszere.....	10
A) A minősítés dimenziói	11
a) A dialektális dimenzió	11
b) A regiszterbeli dimenzió	14
c) A stílusváltóati dimenzió.....	15
d) Az érzelmi dimenzió	16
e) Ideológiai dimenzió	18
f) Egyéb jelölések	22
B) Összetett (kettős és vagylagos) szótári minősítések.....	23
C) Konstruktum és valóság	25
FÖLDRAJZI DIALEKTUSOK	27
1. Általános kérdések.....	27
2. A tájszavak és a standard dialektus	29
Gyakorisági különbségek	30
3. A földrajzi dialektusokra utaló szótári minősítések.....	31
A) A „tájnyelvi” (táj) minősítés	32
B) A „népi”, „népnyelvi”, „népies” (<i>nép</i>) és a „kissé népies” (<i>kissé nép</i>) minősítés	37
a) A „népi”, „népnyelvi”, „népies” (<i>nép</i>) minősítés	38
b) A „kissé népies” (<i>kissé nép</i>) minősítés.....	44
4. A földrajzi dialektusok és a diskurzusalakítás.....	46
TÁRSADALMI DIALEKTUSOK	48
1. Általános kérdések.....	48
2. A társadalmi dialektusokra utaló szótári minősítések.....	49
A) Iskolázottságra (nem) utaló minősítések	49
B) Korosztályi nyelvváltozatokra utaló minősítések.....	51
A „gyermeknyelvi” (<i>gyerm</i>) minősítés	52
3. A társadalmi dialektusok és a diskurzusalakítás.....	57
A DIALEKTUSOKHOZ KAPCSOLÓDÓ NYELVI IDEOLÓGIÁK	59
1. A dialektális elemek használatának nem kedvező nyelvi ideológiák	59
2. A dialektális elemek használatának kedvező nyelvi ideológiák.....	63
3. A dialektális elemek használata szempontjából ambivalens nyelvi ideológiák	67

A JEGYZETBEN EMLÍTETT NYELVI IDEOLÓGIÁK	70
SZAKIRODALOM	78
A SOROZAT KÖTETEI.....	86

& ELŐSZÓ

Ez a jegyzet alapozásként szolgál egy többrészes jegyzetsorozathoz, amely a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének kiadványszerkesztő szakos hallgatói számára készül. A sorozat legtöbb kötete a *Nyelvalakítás* (FiF.KMJL/A-boED-119/15 – *Jazykový manažment*) című kurzus tananyagát tartalmazza. Jelen kiadvány olyan általános tudnivalókról szól, melyekre a hallgatók csak részben tesznek szert a *Nyelvalakítás* című kurzus keretében; az ismeretek legnagyobb része más tantárgyak anyagát képezi, mindenekelőtt a következőkét: *Magyar nyelvváltozatok* (FiF.KMJL/A-buMA-211/20 – *Jazykové variety v maďarčine*), *Szociolingvisztika* (FiF.KMJL/A-boED-220/15 – *Sociolingvistika*), *Szó-készlet- és szójelentéstan* (FiF.KMJL/A-boED-021/15 – *Lexikológia a sémantika*), *Nyelvi ideológiák* (FiF.KMJL/A-moED-108/15 – *Jazykové ideologie*), *Fejezetek az alkalmazott nyelvészetből* (FiF.KMJL/A-boED-223/15 – *Vybrané kapitoly z aplikovanej jazykovedy*).

A nyelvi váltakozások megragadásában, valamint a nyelvhasználati tanácsok megfogalmazásában fontos szerepet játszik az egyes nyelvi formák dialektális jellemzőire való utalás. Ezért tartottam szükségesnek, hogy a jegyzetsorozat a nyelvváltozatok dialektális jellemzésével is foglalkozzon. Jelen kötet a földrajzi és társadalmi dialektusok kérdéseit tárgyalja, kitérve azok stilisztikai vonatkozásaira is. Külön fejezetet szenteltek a dialektusokhoz kapcsolódó nyelvi ideológiáknak.

A dialektusokat két nagy fejezetben tárgyalom: az egyikben a földrajzi dialektusok, a másikban a társadalmi dialektusok kaptak helyet.

Bár a szociolingvisztikában a standard nyelvváltozatot is dialektusként kezelik, ebben a jegyzetben nem foglalkozom vele, főként azért, mert e témakör beiktatása aránytalanul megnövelte volna a kötet terjedelmét. Ezenkívül a standard nyelvváltozat a szociolingvisztikában inkább nyelvvideológiai okokból tekintődik dialektusnak, hiszen nem felel meg annak, ahogy a *dialektus* műszót használni szoktuk: nem tagolt nyelvváltozat, sem földrajzi, sem társadalmi szempontból. Igaz, a magyar standard elsősorban az északkeleti nyelvjárásokra épül, dunántúli beütésekkel, de ennek a mai státusza szempontjából nincs jelentősége. S igaz az is, hogy a szociolingvisztikában a standard többnyire a társadalmi elittel asszociálódik, ám a standard és az elit kapcsolata nem törvényszerű, csak tipikus.

Úgyszintén kimaradnak az áttekintésből a kontaktusváltozatok. Ennek részben ugyanaz az oka, mint a standard dialektus mellőzésének: tárgyalásuk aránytalanságot okozott volna, mivel a problematika bővebb kifejtést igényel, mint a társadalmi és földrajzi dialektusoké, különösen a mi esetünkben, amikor a hallgatók a kisebbségi kétnyelvűség körülményei közt élnek. Ezenkívül azok a nyelvi jelenségek, amelyeket a *kontaktusváltozat* műszó takar, más természetűek, mint azok, amelyeket a *dialektus* és a *regiszter* műszón szoktunk érteni. A kontaktusváltozatok csak az egynyelvű nyelvváltozatokkal összehasonlítva válnak „láthatóvá”, a kétnyelvű beszélőközösségekben a kontaktusjelenségek a dialektusok és a regiszterek szerves elemei, nem valamiféle önálló nyelvváltozatok.

Bár az időbeliség síkján elkülönülő nyelvváltozatok, a kronolektusok is a dialektusok egyik fajtájának tekinthetők, ezekkel is egy külön kötetben foglalkozom, mivel a kronolektusokra vonatkozó tudnivalók szétfeszítették volna ennek a jegyzetnek a kereteit.

A váltakozások dialektális hátterének áttekintése során nagy teret szentelek az egyes szótári minősítések bemutatásának, nemcsak elméletben, hanem bő nyelvi anyagon szemléltetek mindegyik minősítést. A dialektusokra utaló minősítéseken kívül azokkal is foglalkozom, amelyekkel ezek összetett minősítéssé kapcsolódnak össze.

A szótár alapvető tájékozódási forrás mindazoknak, akiknek a nyelv valamilyen módon a kenyerük. Sokéves tapasztalat, hogy az egyetemi hallgatók tanulmányaik elején nem tudnak szótárt olvasni, nem képesek a szótárból kinyerni a számukra szükséges információk jelentős részét, s ezzel együtt nem tudják értelmezni a szótári minősítéseket sem. A szótárolvasás tanítása a *Lexikológia és szójelentéstan* című kurzus keretében szokott történni, ám mivel ez a téma a jegyzetsorozat tematikájához is kapcsolódik, a szótári minősítésekről szóló tudnivalókat beépítem a jegyzetsorozat köteteibe is. Jelen jegyzet az első közülük.

Az értelmező kéziszótár minősítési eljárását számos esetben kritikai elemzésnek vetem alá. Ezzel az a célom, hogy a hallgatókat arra serkentsem: ne fogadják el gondolkodás nélkül a szótárak adatait, hanem igenis legyen bátorságuk felülbírálni őket. Ehhez nem kell szakavatott lexikográfusnak lenni; egy egyszerű, de nyelviileg művelt szótárhasználó is nagyon sok esetben képes felismerni a szótárakban a lexikográfiai hibákat, valamint a nyelvideológiai indíttatású torzításokat. Ezt a felülbírást persze kellő alázattal szükséges végezni, fenntartva annak a lehetőségét, hogy mégis mi tévedünk.

A minősítések bemutatása során több esetben is rávilágítok azokra a változási folyamatokra, melyek a mai helyzet kialakulásához vezettek. Szándékom szerint ennek is szemléletalakító hatása kellene legyen: fontos, hogy a hallgatók ne „ragadjanak le” a címkéknél, hanem meglassák a címkék mögött a nyelvi folyamatok lüktető valóságát.

Fontos hangsúlyozni, hogy a jegyzet – a sorozat többi darabjához hasonlóan – nemcsak a vizsgán számonkért anyagot tartalmazza, hanem annál jóval többet. A stílusminősítések elemzése például soha nem volt megtanulandó tananyag, hanem csupán azt a célt szolgálja, hogy a hallgatókban kialakítsa a szótári adatok kritikai értékelésének igényét (és – ha merhetünk ebben reménykedni – képességét is).

Mivel a most kötetekké formált szövegek eredetileg előadásaim írott változatai voltak, nem tartalmaztak szakirodalmi hivatkozásokat. Utólag ezt a munkát csak nagyon nagy idő- és energiaráfordítással lehetne elvégezni. Ezért a forráshivatkozást csak a hosszabb szó szerinti idézetekben pótoltam. A hiányt enyhítendő a kötet végén tüntetem fel a témához kapcsolódó legfontosabb nyelvészeti és nyelvművelő szakirodalmat.

A jegyzetsorozat megjelentetésére – időhiány és más okok miatt – nem adtunk be pályázatot, így nincs, aki fedezze a sorozat megjelentetésének költségeit. Ezért a kötetet magam tördeltem be, idő és tördelési gyakorlat híján a lehető legegyszerűbb módon, a szövegben való tájékozódást megkönnyítő fejléc és navigáció alkalmazása nélkül. Ezt némileg pótolja a

fejezetek címe előtt álló & jel, valamint az alcímek előtt álló # jel, melyekre rákeresve egyik fejezetről a másikra lehet ugrani. A táblázatról táblázatra ugrást a ÷ jel teszi lehetővé.

Köszönettel tartozom azoknak, akik a sorozat megjelentetését lehetővé tették: lektoraimnak, Benő Attilának, Horváth Péter Ivánnak és Nádor Orsolyának, továbbá a Magyar Tudományos Akadémiának, amely Domus ösztöndíjprogramja keretében támogatta a témával kapcsolatos kutatásaimat, részben közvetlenül, részben a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézetben működő Gramma Nyelvi Iroda közvetítésével. A nyelvalakítás némely általánosabb vonatkozásával a Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén foglalkoztam a Szlovák Kutatás- és Fejlesztéstámogató Ügynökség APVV-17-0254 számú projektjének keretében. Ezenkívül munkámban felhasználtam annak a kutatásnak némely, a váltakozással kapcsolatos eredményét, melyet az 1/0106/21 számú VEGA-projekt keretében folytattam.

Köszönet illeti a munkahelyemet is, a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának mindenkori vezetését, valamint a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék mindenkori vezetőjét, akik évtizedekig nyugodt körülményeket biztosítottak a kutatási (és persze az oktatási) munkámhoz. Nem ők tehetnek róla, hogy a minisztérium abnormális követelményeket támasztó minősítési rendszere az elmúlt években egyre inkább lehetetlenné tette az elmélyült kutatást és azt, hogy igazán kiérlelt munkákat adjak ki a kezemből.

& ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEK

1. A dialektusok mibenléte és rendszere

Amint tudjuk, a dialektusokat a szociolingvisztikában úgy szokták meghatározni, mint a **beszélők** különféle, viszonylag állandó **társas jellemzői** által meghatározott nyelvváltozatokat; ezzel szemben regisztereknek a **beszédhelyzet** által meghatározott nyelvváltozatokat tekintik. Egy-egy ember rendszerint csak **egy-két dialektusban** rendelkezik viszonylag magas szintű nyelvi kompetenciával (leggyakrabban az anyanyelvjárásában és a standard dialektusban), viszont **számtalan regisztert ismerhet**, annak függvényében, milyen színtereken zajlik az élete, s milyen beszédhelyzetekbe kerül rendszeresen.

A dialektusoknak három fontos típusát különböztethetjük meg a beszélői csoportok három fontos jellemzője alapján. Az egyik az, hogy milyen társas jellemzőkkel rendelkeznek, a másik az, hogy hol, a nyelvterület mely részén élnek, a harmadik pedig az, hogy melyik korban élnek. Ennek alapján különböztetjük meg egy-egy nyelven belül a **földrajzi dialektusokat**, azaz a **nyelvjárásokat**, a **társadalmi dialektusokat**, azaz a **szociolektusokat**, és az **időbeli dialektusokat**, azaz a **kronolektusokat**.

Amint azt már az előszóban is jeleztük, a dialektusoknak e három típusa közül ez a jegyzet a **földrajzi** és a **társadalmi dialektusokkal** kapcsolatos tudnivalókat tartalmazza; a **kronolektusokkal** a sorozatnak a *Magyar nyelvi váltakozások kronolektális háttere* című kötetben foglalkozunk.

Az említett fogalmakról („dialektus”, „regiszter”, „szociolektus”, „nyelvjárás”, „kronolektus”) nem kell azt gondoljuk, hogy azok ténylegesen léteznek valahol a külvilágban: ezek – a „nyelvvel” együtt – a nyelvészek által létrehozott elméleti konstruktumok, amelyek megkönnyítik a beszélés különféle módozatainak a leírását, ugyanakkor megnehezítik a nyelvműködés megértését azzal, hogy a nyelvi tevékenységet statikus kategóriákba merevítik.

Ez persze nem azt jelenti, hogy ezeknek a megkülönböztetéseknek nincs valóságalapjuk: ha egyáltalán nem volna, nem lennének hasznos eszközei a nyelvreírásnak.

Ugyanez vonatkozik az alább említett egyéb fogalmakra is. Bár a megfogalmazások alapján úgy tűnhetne, hogy ezek valamiképpen léteznek a külvilágban is, ez csak **látszat**, **illúzió**. Ami a valóságban **létezik**, az maga a **beszélés folyamata**, ill. a beszélés során létrejövő **beszéléstermékek**, a különféle **szövegek**. Az **ezekről való beszédet könnyítik meg a nyelvészek által alkotott különféle elméleti konstruktumok**, ill. a rájuk utaló **műszók**.

A dialektusokkal bizonyos mértékig rokoníthatók a **kontaktusváltozatok** is, melyek két- vagy többnyelvű beszélőközösségekben jönnek létre, ott, ahol a beszélők tömegesen ismernek és használnak az anyanyelvük mellett még legalább egy másik nyelvet is. A kontaktusváltozatok azonban – amint fentebb említettük – nem rendelkeznek olyan „önállósággal”, mint az egyéb dialektusok vagy a regiszterek, hanem rendszerint **ugyanazt a nyelvváltozatot minő-**

sítjük egyszerre valamilyen dialektusnak és kontaktusváltozatnak. Ezekkel szándékunk szerint külön kötetben foglalkozunk majd.

A dialektusok közt van a helye a **standardnak** is mint a nyelvközösség egészét reprezentáló, sajátos funkciójú dialektusnak. A **standardista nyelvi ideológiában** hívók közt – a nyelvészeket beleértve – akadnak olyanok, akik szinte sértőnek érzik a standard „ledialektusozását”. Ez annyiban érthető, hogy a standard társadalmi szempontból (s különösen a társadalmi presztízs szempontjából) **fölötte áll a többi nyelvváltozatnak**, még ha nyelvi szempontból velük **egyenrangú** is. A standard nyelvváltozattal kapcsolatos tudnivalókat is egy külön kötetben kívánjuk közreadni.

Azt, hogy konkrétan mely dialektusokról és regiszterekről legyen szó ebben a kötetben és a következőben, s melyikről milyen részletesen, a jegyzetsorozat témája határozza meg. A cél az, hogy megfelelő háttérismereteket közvetítsünk azokról a dialektusokról, amelyekre a nyelvhelyességi és a nyelvi helyénvalósági tanácsokban rendszeresen (ha nem is feltétlenül gyakran) történik utalás.

2. Dialektusok a nyelvhelyességi tanácsokban

Az, hogy egy-egy nyelvi forma használata valamely **dialektusra, dialektusokra** vagy **regiszterre, regiszterekre** jellemző, fontos eligazítást ad a használatára nézve. Nem meglepő hát, hogy ez a szempont **rendszeresen megjelenik** mind a **nyelvhelyességi**, mind a **nyelvi helyénvalósági** tanácsokban.

1.

A helyénvalósági tanácsokban különösen a nyelvi formák **dialektusbeli** kötöttségére való utalás játszik fontos szerepet.

A legfontosabb annak a jelzése, hogy a nyelvi formák mennyire kötődnek valamely **műveltségi réteghez** (egyfelől a kevésbé iskolázott beszélőkhöz, másfelől a magasabb iskolázottságú, értelmiségi beszélőkhöz).

A **kevésbé iskolázott** beszélőkre jellemző nyelvi formák rendszerint **megbélyegzettek**, pl. az ún. **suksükölés** (*nem vehessük meg* 'nem vehetjük meg') és **nákolás** (én *akarnák*), a **redundáns tárgyrag** használata személyes és mutató névmásokban (*engemet, ötöt, aztat* stb.).

A nyelvművelők azt a benyomást keltik, hogy a kevésbé iskolázott beszélők által használt nyelvi formák **nyelvileg is rosszabbak**, mint standard megfelelőik, ez azonban egyáltalán **nem így van: a kevésbé iskolázott beszélők** nyelvhasználatára jellemző, **szubstandardnak** tekintett nyelvi formák **nyelvi szempontból éppoly megfelelők**, mint az **iskolázott beszélők által használt standard nyelvi formák**; sem a közlés, sem az identitásjelzés funkcióját, sem más funkciókat nem töltenek be rosszabbul, mint standard megfelelőik.

A kevésbé iskolázott beszélőkre jellemző nyelvi formákat az **iskolázott beszélők** nemcsak a választékos, a formális és a kiegyenlített stílusú szövegekben **kerülik**, hanem a **bizalmas** stílusúakban is, legalábbis Magyarországon. Emiatt aztán még az **oldott, bizalmas stílusú besznyében is célszerű odafigyelni rájuk**, különösen a szlovákiai és más külső régióbeli magyaroknak, mivel a **kisebbségi magyar közösségekben szélesebb** körű a **szubstandard** nyelvi formák **elfogadása**, mint Magyarországon.

Főleg a **magyarországi** beszélőkkel való kommunikáció során áll fenn a veszélye, hogy a megbélyegzett formák használata miatt **negatív** lesz a beszédpartnerek által való **megítélésük**, ami miatt **hátrányos helyzetbe** is kerülhetnek.

2.

A nyelvi formák **regionális** kötöttségére ritkábban szükséges utalni, mivel a közkeletű nyelvi változók közt – a hangtaniakat nem számítva – kevés olyan van, melynek egyik változata tájnyelvi (kötöttségű) volna.

Viszont az a **néhány** nyelvi változó, amely **regionális kötöttségű**, elég **fontos**, és **sok embernek okoz problémát**. Ilyen például a **határozott névelő használata személynevek előtt** (*itt volt a Józsi*); a **jöszök tőváltozat** használata; az **-e kérdőszócska szórendi helye** (*nem tudom, meg-e fogja engedni*); az ún. **nákolás** (*én akarnák*) a **szok ige ragozása** múlt időben a múltban rendszeresen végbemenő cselekvés jelölésére, jelen időben pedig a jelenben rendszeresen végbemenő cselekvés jelölésére (*nagyapám halála előtt gyakran szokott járni fürdőbe, nagyanyám még most is szok*). Ezekkel a jegyzetsorozatnak az egyes nyelvi váltakozásokat tárgyaló köteteiben foglalkozunk.

3. A szótári minősítések rendszere

Alább, amikor szótári minősítés szempontjából áttekintjük az egyes földrajzi és társadalmi dialektusokhoz tartozó szavakat, példaként majd számos olyan szót, szókapcsolatot, alakváltozatot és szójelentést hozunk, melyekhez **nemcsak az épp tárgyalt dialektusra vonatkozó minősítés kapcsolódik**, hanem **más minősítések** is. Ezért annak ellenére, hogy a nem dialektális minősítések részletes tárgyalására a jegyzetsorozatnak más köteteiben kerül sor, itt is szükség van arra, hogy legalább nagy vonalakban áttekintsük őket.

A szótári minősítések megértéséhez fontos megismernedni ezek **rendszerével** is, nem csak az egyes minősítésekkel, hiszen az egyes minősítések fontos jegye, hogy miben különböznek más, valamilyen szempontból rokon minősítésektől, de az is, hogy miben egyeznek velük. Ez a fejezet ezért a minősítések rendszerének bemutatására helyezi a hangsúlyt, nem az egyes minősítések részletező jellemzésére.

A minősítési rendszer mint olyan nem kötődik konkrét szótárak minősítéseire. Ami a konkrét minősítéseket illeti, elsősorban a Magyar értelmező kéziszótár (a továbbiakban gyakran csak: értelmező kéziszótár) és a Magyar nyelv értelmező szótára (a továbbiakban értelmező szótár vagy hétkötetes értelmező szótár) minősítéseire vagyunk tekintettel, de

olykor kitérünk a Termini magyar–magyar online szótár (a továbbiakban Termini-szótár) némely minősítésére is.

A) A minősítés dimenziói

Az egyes szavak, állandósult szókapcsolatok, alakváltozatok és szójelentések stílusértéke különböző, szociolingvisztikailag meghatározható kategóriák mentén állapítható meg – ezeket nevezzük dimenzióknak. Elméleti megfontolások és a gyakorlati lexikográfiai munkálatok igényei alapján a következő dimenziókat különböztetjük meg: **dialektális, regiszterbeli, stílusváltozati és érzelmi**.

Alább ezeket tekintjük át. A hozzájuk tartozó egyes kategóriákat (a konkrét stílusminősítéseket) csupán felsoroljuk, és egy-egy példával szemléltetjük.

A dialektális dimenzió minősítéseinek részletesebb tárgyalására részben e jegyzetnek a Földrajzi dialektusok és a *Társadalmi dialektusok* című fejezeteiben kerítünk sort, részben pedig *A magyar nyelvi váltakozások kronolektális háttere* című jegyzetben. A regiszterbeli dimenzió minősítéseiről *A magyar nyelvi váltakozások regiszterbeli háttere* című jegyzetben, a stílusváltozati dimenzió minősítéseiről *A magyar nyelvi váltakozások stílusbeli háttere* című jegyzetben, az érzelmi dimenzió minősítéseiről pedig *A magyar nyelvi váltakozások érzelmi háttere* című jegyzetben lesz szó, legalábbis a tervek szerint.

a) A dialektális dimenzió

A dialektális dimenzióhoz sorolhatjuk a **földrajzi** és a **társadalmi dialektusokra**, valamint a **kronolektusokra** vonatkozó szótári minősítéseket. Ezek közül e kötetben – amint azt fentebb jeleztük – a földrajzi és a társadalmi dialektusokra vonatkozó tudnivalókat tekintjük át tüzetesen.

A földrajzi és a társadalmi dialektusokra vonatkozó minősítések a lexémák azon jellegzetességéből adódó stílusértékére utalnak, hogy használatuk bizonyos **földrajzi** és **társadalmi csoportokra jellemző** (míg más társadalmi csoportokra nem vagy kevésbé). A **kronolektális** minősítések részben a **nyelvi változásokból** adódnak, részben pedig magának a **külvilágnak a nyelvben is tükröződő változásából**.

1.

A földrajzi dialektusokra a „**tájnyelvi**” (*táj*) és részben a „**népi**”, „**népnyelvi**” vagy „**népies**” (*nép*) minősítés, ill. ennek árnyaló „**kissé népies**” (*kissé nép*) válfaja utal.

Az értelmező kéziszótárban „tájnyelvi” minősítésű például a *ráta* szó ’felosztott földterület egy része’ jelentésben; „népi(es)/népnyelvi” a *kakasülő* szó az elsődleges, ’az aprójószág alvóhelyéül használt létraszerű állványzat’ jelentésében; „kissé népies” a *kurjongat* ’egymás után többször kurjant’ szó.

2.

A társadalmi dialektusokra a hagyományos magyar szótárakban kevés minősítés utal.

Olyan szótári minősítést, amely közvetlenül vonatkozna a beszélők valamely iskolázottsági csoportjára, **egyáltalán nem találunk a hagyományos magyar szótárakban**. Az újabb, Termini magyar–magyar online szótár viszont használja az iskolázott beszélők nyelvhasználatára jellemző nyelvi formák jelölőjeként az „**iskolázott**” (*isk*) minősítést.

„Iskolázott” minősítésű a Termini-szótárban például a *deliktus* ’bűntett, bűntény’ szó, amely emellett felvidéki szóként is van jelölve.

Olyan minősítéseket sem ismerünk, amely az etnolektusokra utalnának; **nem találunk** ilyeneket sem a hagyományos, sem az újabb szótárakban. Pedig indokolt lehetne ilyen minősítéssel jelölni például a magyar anyanyelvű **cigányok** vagy **zsidók** nyelvhasználatára jellemző elemeket.

A férfiak és a nők beszéde közt a magyarban **csekélyek a különbségek**, így érthető, hogy a magyar szótárakban nincsenek genolektális minősítések. Léteznek ugyan olyan szavak, melyeknek a használata valamely nemre jellemzőbb, mint a másikra, de ezek nagy része egyfajta szakszó, így részben mintegy befedik őket a fogalomkörü minősítések (részben pedig alkalmasint jelöletlenek maradnak).

A korosztályi nyelvváltozatok közül a **legfiatalabbak** nyelvének szókészleti elemeit a „**gyermeknyelvi**” (*gyerm*) minősítéssel jelölik, a **legidősebbekét** közvetett módon pedig – elvileg – a „**régies**” minősítéssel, amely azonban alapvetően a kronolektusok dimenzióján helyezkedik el. Sajnos a gyakorlatban a „régies” minősítés legtöbbször **elavult**, nem pedig régies **szavakat jelöl**, olyanokat, amelyeket ma már senki sem használ, ennél fogva pedig **nem utalnak a ma legidősebb korosztály nyelvhasználatára**.

Az értelmező kéziszótárban „gyermeknyelvi” minősítésű például a *picsipacsi* szó ’kisgyermeknek az a játéka, hogy egymás tenyerébe csapkodnak’ jelentésben, „régies” pedig a *piperéz* ’szépítőszerekkel kezel’ szó.

3.

A kronolektális minősítésekben jellemző módon a nyelv **korábbi állapotából** fennmaradt elemeknek a **mai nyelvben meglévő sajátos stílusértéke** fejeződik ki, de utalhat minősítés azokra a szavakra, szókapcsolatokra, alakváltozatokra és szójelentésekre is, amelyek **újabban** kerültek be a nyelvbe. Ezeket a tartományokat hagyományosan az *archaizmus* és a *neologizmus* műszókkal jelöljük.

Az archaizmusok vonatkozásában értelmező szótáraink megkülönböztetik a nyelvi archaizmusok egyes típusaira vonatkozó minősítéseket: az „**elavult**” (*elav*) és „**kissé elavult**” (*kissé elav*) minősítést; a „**régies**” (*rég*) és „**kissé régies**” (*kissé rég*) minősítést, valamint a „**kiveszőben**” (*kiv*) minősítést; ez utóbbinak a hétköznapi értelmező szótárban „**elavulóban**” (*elavulóban*) a neve.

Az értelmező kéziszótárban „elavult” minősítésű például a *plasztron* ’mellvért’ szó; „kissé elavult” a *szalonvicc* ’az illetet nem sértő vicc’; „régies” a főtebb említett *piperez* szón kívül többek között a *sázműz* ’sázműz’; „kissé régies” (és „választékos”) a *transzport* ’valahova szállított, kísért embercsoport’. Az értelmező kéziszótár megítélése szerint „kiveszőben lévő” az *uniformis* ’(katonai) egyenruha’. A hétközetes értelmező szótárban „elavulóban lévő” a *homokfutó* ’magas, négykerekű, rugós, fedetlen, egyszerű, rövidebb útra használt személyszállító lovas kocs; cséza’.

A nyelvi archaizmusok olyan szókészleti elemek, amelyek **anélkül archaizálódtak, hogy a denotátumuk kiment volna a használatból.**

Például a régi nyelvben volt egy *apol* ’csókol’ jelentésű szó; ma is meg szoktuk csókolni a hozzánk közel álló embereket, de ezt a „műveletet” ma a *csókol* igével nevezzük meg, nem az *apol*-al.

Az archaizmusok másik típusát a fogalmi archaizmusok vagy más megnevezéssel historizmusok alkotják; ezek olyan nyelvi formák, melyek **a denotátumukkal együtt avultak el.**

Például a királyi Magyarországon a király után a legmagasabb közbjogi méltóság a nádoré volt. A *nádor* szó nem úgy „avult el”, mint a *csókol*, hanem maga a tisztség szűnt meg a királyság megszűntével, így ritkán van alkalmunk ezt a szót használni.

Hasonlóképpen a főtebb említett *homokfutó* szó is úgy szorult ki a használatból, hogy a gépkocsik elterjedésével maga a homokfutó, a cséza mint közlekedési eszköz ment ki a divatból.

Az ilyen típusú szavak értelmező szótárainkban leginkább a „**történeti**” (**Tört**) **fogalomkörü minősítést** kapják, a hétközetes értelmező szótárban egy részük ezenkívül a „**szocializmus előtti**” (*szoc e*) minősítést is.

Az értelmező kéziszótárban „történeti” minősítésű például az *úrbér* ’a jobbágytelek használatáért a földesúrnak járó szolgáltatások összessége’, „szocializmus előtti” a *becsületbírótság* ’olyan alkalmi, választott vagy megbízott bíróság, amelynek feladata a vizsgálat és döntés vagy ítélezés valakinek (rendszerint valamely testület, közösség tagjának) becsületbeli, de nem szorosán jogi ügyében’.

Sajnos a **szótárírók következetlensége miatt** nagyon sokszor az „**elavult**”, „**régies**” és a „**kiveszőben/elavulóban**” minősítéseket is használják a historizmusok jelölésére.

Így például a kéziszótárban „elavult” minősítésű az *úttörőruha* ’úttörőknek fehér vagy drapp ingből, sötétkék nadrágból, ill. szoknyából és háromszögletű piros nyakkendőből álló egyenruhája’, „régies” minősítésű a *vándortanító* ’helységről helysére vándorolva tanító személy’; „kiveszőben lévő” a *zöldkeresztes* ’az 1930–40-es évek egészségvédelmi mozgalmához, ill. szervezetéhez tartozó’. Az értelmező szótárban „elavulóban lévő” a *brúgó* ’<hajdan némelyik református kollégiumban> a diákok számára süttött (egy adagnyi) kenyér vagy kis barna cipó’, de ilyen a már kétszer említett *homokfutó* is.

A felsoroltak egytől egyik historizmusok, így inkább a „történeti” minősítéssel kellett volna ellátni őket.

Az *úttörőruha* minősítése kétszeresen is téves, egyrészt azért, mert valójában ez is historizmus, másrészt pedig, ha mégis nyelvi archaizmusnak tekintenénk, „régies”, nem pedig „elavult” minősítéssel kellene ellátni, hiszen a mai idősebb nemzedék legtöbb tagja fiatalkorában még hordott úttörőruhát, s használta az *úttörőruha* szót.

A neologizmusokat – javarészt a fogalmi neologizmusokat, az ún. modernizmusokat – az értelmező kéziszótár nem jelöli semmilyen minősítéssel, viszont a hétközetes értelmező szótárban egyik csoportjukra, azokra, amelyek a **kommunista hatalomátvétel után** kerültek be a nyelvbe, az „új” (*új*) minősítés utal.

„Új” minősítésű a hétközetes értelmező szótárban például az *éberség* szó 'éber személy magatartása; mindenre kiterjedő figyelem, főként az ellenséges tevékenység megakadályozására irányuló állandó készenlét' jelentésben.

Mindkét szótárban előfordulnak időbeliségre utaló szöveges megjegyzések, amelyek **hasonló funkciót töltenek be, mint a kronolektális minősítések** (leginkább a historizmusok és a modernizmusok vonatkozásában), de pontosabbak.

Például a *tanonciskola* szót az értelmező kéziszótár így értelmezi: '1884-től 1949-ig: tanoncok oktatásával foglalkozó iskola'. Látjuk, hogy az időbeli vonatkozás itt az értelmezés részeként jelenik meg.

b) A regiszterbeli dimenzió

A regiszterbeli dimenzió mentén jórészt azok a stílusértékek helyezkednek el, melyekre a bizonyos **specializált tevékenységekhez** kötődő szavak tesznek szert. Ide tartozik az „irodalmi” (*irod*), a „sajtónyelvi” (*sajtó*), a „hivatalos” (*hiv*) és a szlengszavakat jelölő „argó” (*argó*).

Az értelmező kéziszótárban „irodalmi” minősítésű például a *cselszövény* 'fondorlat, ármány, cselszövéssé' szó; „sajtónyelvi” a *csinovnyik* 'kicsinyes, korlátolt hivatalnok, bürokrata'; „hivatalos” a *csökkentlátó* 'csökkent látóképességű (személy)'; „argó” minősítésű a *csövez* 'alkalmilag adódó helyeken hál meg'.

A szaknyelvek szókincsére a „**tudományos**” fogalomkörü minősítés (*Tud*) utal, valamint a **különbéle tudományágakra, szakterületekre** utaló egyéb fogalomkörü minősítések. Mivel azonban a hivatali nyelv is szaknyelv, az előbb említett „**hivatalos**” minősítés is szaknyelvi jellegű.

Az értelmező kéziszótárban a „tudományos” fogalomkörü minősítéssel van ellátva például a *daktiloszkópia* szó 'ujjlenyomatoknak személyazonosság megállapítására irányuló vizsgálata, ill. ennek elmélete' jelentésben; „matematikai” fogalomkörü minősítésű a *deltoid* 'olyan négyszög, amelynek két-két szomszédos oldala egyenlő, és átlói merőlegesek egymásra' szó; „lélektani” fogalomkörü minősítésű az *emlékezés kiesés* 'az emlékezésnek átmeneti, ill. az élmények bizonyos körére vonatkozó megbénulása'; „textilipari” fogalomkörü minősítésű a *dekatal* '<gyapjúszövetet> gőzöléssel a zsugorodásnak ellenállóvá és tartós fényűvé tesz' szó; „vasútügyi” fogalomkörü minősítésű a *fékbódé* 'teherkocsin a fék és a fékező számára szolgáló fedett fülke' szó.

Ha egy szó – a **látszat ellenére** – **nem szaknyelvi**, a „**nem hivatalos**” (*nem hiv*) minősítéssel van ellátva. Ezt a minősítést kapják egyebek közt a **laikusok által használt**, de a tudomá-

nyos terminológiába be nem került vagy pedig **onnan a tudomány fejlődése során kikerült** szókészleti elemek.

Az értelmező kéziszótárban „nem hivatalos” minősítésű például a *feketemunka* ’engedély nélkül végzett, végeztetett munka’.

Az „argó” minősítés annyiban kilóg a többi közül, hogy az ilyen minősítésű nyelvi formák – a szakmai szleng kivételével – **nem kötődnek specializált tevékenységhez**.

A szakmai szlenget olyan szavak és más nyelvi formák alkotják, melyeket a szakemberek informális helyzetekben használnak az egymás közti kommunikációjukban.

Nem végeztünk ezirányú kutatásokat, de az a benyomásunk, hogy a szakmai szlenghez tartozó szavaknak a kéziszótárban nem „argó” a minősítése, hanem talán leginkább a „bizalmas”. Így például „bizalmas” minősítésű a szótárban a *gurtni* ’heveder’ szó és a *bepucol* szó ’bevakol’ jelentésben.

A regiszterbeli dimenzióhoz tartozó minősítésekkel *A magyar nyelvi váltakozások regiszterbeli háttere* című kötetben foglalkozunk részletesen, itt csak azért teszünk róluk említést, hogy helyesen tudjuk értelmezni az e kötet példáiban található kettős és a vaglyagos minősítéseket.

c) A stílusváltozati dimenzió

A stílusváltozati dimenziót a **beszédhelyzet formalitása** által meghatározott regiszterek alkotják. Ezekben az egyes szavak stílusértékét az szabja meg, hogy általában **formális vagy informális beszédhelyzetekben** használják-e őket.

Ide tartozik a „**választékos**” (*vál*), ill. annak árnyaló változata, a „**kissé választékos**” (*kissé vál*), valamint a „**bizalmas**” (*vál*), ill. annak árnyaló változata a „**kissé bizalmas**” (*kissé biz*).

Az értelmező kéziszótárban „választékos” minősítésű például a *berek* ’(vízparti) bokros, cserjés hely, kis erdő’ szó; „kissé választékos” minősítésű a *bosszús* ’(kissé) haragos, bosszankodó’; „bizalmas” a *bóvli* ’silány áru, tömegcikk’; „kissé bizalmas” a *kertel* ’mellébeszél’ szó.

Részben ide vehető a fentebb már említett, alapvetően a **regiszterbeli** dimenzióhoz tartozó „**irodalmi**” (*irod*) minősítés is, mivel ezzel a minősítéssel a szótárírók gyakran az **erősen választékos** stílusértékű szókészleti elemeket jelölik.

A fentebb említett *cselszövény* szón kívül „irodalmi” minősítésű az értelmező kéziszótárban például a *keselyű* szónak a *kesely* alakváltozata (vagylagosan „régies” minősítést is kap ez az alakváltozat).

Ugyancsak tekinthető stílusváltozati minősítésnek a szintén a **regiszterbeli** dimenziónál említett „**hivatalos**” (*hiv*) minősítés, a szakszókincsre utaló „**tudományos**” (*Tud*) fogalomkörü minősítés, valamint az egyes **tudományágakra** és **szakmákra** utaló **fogalomkörü minősítések**.

A fentebb említett példákon kívül itt megemlíthetjük a „hivatalos” minősítésű *kézbesít* ’<küldeményt> a címzetthez juttat’ szót; az „irodalomtudományi” minősítésű *korfestés* ’irodalmi műben vmely kor ábrázolása az akkori szokások, viszonyok stb. művészi megjelenítése formájában’ szót; a „fényképészeti” fogalomkörü minősítésű *kondenzor* ’a fényt a megvilágítandó felületre összpontosító gyűjtőlencse vagy lencserendszer’ szót; a „mezőgazdasági” fogalomkörü minősítésű *kormánylemez* ’az ekének a felhasított földet a barázdába fordító homorú alkatrésze’ szót; a „pénzügyi” fogalomkörü minősítésű *kötvény* ’állam, pénzintézet vagy vállalat által kibocsátott, hosszabb lejáratra szóló, kamatozó értékpapír’ szót.

Azokat a szavakat, amelyek nem kötődnek egy-egy stílusváltozathoz, hanem bármilyen beszédhelyzetben használhatók, közömbös stílusértékűnek tekintjük. A hagyományos értelmező szótárak nem ismernek ilyen minősítést. Ennek főként a **helykímélés** lehet az oka, hiszen a szókincs legnagyobb részét valószínűleg a közömbös stílusértékű szavak, állandósult szókapcsolatok, alakváltozatok és jelentések alkotják (legalábbis ha nem számolunk a szakszókinccsek terminológiájával és nómenklatúrájával).

Az értelmező szótárakban az olvasó számára **az egyéb stílusváltozati és regiszterbeli minősítések hiánya** jelzi, hogy a szót a szótárírók **közömbös** stílusértékűnek tekintik.

Stílusminősítés nélkül szerepel az értelmező kéziszótárban például a *között* ’a jelzett személyek, dolgok által határolt helyen’ szó.

Egyedül a Termini-szótár alkalmazza a „**közömbös**” (köz) minősítést: online szótárról lévén szó, a helykímélés itt nem játszik szerepet.

„Közömbös” minősítést kap a Termini-szótárban például a *balkon* ’lakóházi erkély’ szó, még hozzá minden külső régióban (Felvidék, Kárpátalja, Erdély, Vajdaság, Horvátország, Muravidék, Őrvidék), egyedül Magyarországon „kissé választékos” a stílusminősítése.

Amint azt fentebb jeleztük, a regiszterbeli dimenzióhoz tartozó minősítésekkel *A magyar nyelvi váltakozások regiszterbeli háttere* című kötetben foglalkozunk részletesen, a stílusváltozati dimenzió minősítéseit pedig részletesen *A magyar nyelvi váltakozások stílusbeli háttere* című kötetben tekintjük át.

d) Az érzelmi dimenzió

A nyelvváltozatokhoz – a dialektusokhoz, regiszterekhez, stílusváltozatokhoz – kötődő szótári minősítéseken kívül fontos eligazító szerepet játszanak azok a stílusminősítések is, amelyekben a beszélők érzelmei fejeződnek ki, ill. a szavak által jelölt valósághoz való **pozitív vagy negatív viszonyulásuk**. Ezt a dimenziót – jobb megnevezés híján – érzelmi dimenziónak nevezzük.

1.

Vannak olyan szavak, melyek kisebb-nagyobb mértékű **érzelmi töltést** vagy **sajátos hangulatot** hordoznak, ill. **önmagukban is stílushatást** keltenek a beszélőkben, mégpedig anélkül, hogy értékelő magatartás fejeződne ki bennük a szavak által jelölt valóságélemek iránt. Ha ez a sajátos stílushatás, ill. stílusérték a szó **hangalakjából** következik, inherens expresszivitásról beszélünk. Ha a sajátos hangulat forrása a szó jelentésének **metaforikus, képes** mivolta, adherens expresszivitásról van szó.

Ezeknek a stílusértékeknek a jelölésére az értelmező kéziszótárban **nincsenek egyértelmű minősítések**.

Az inherensen expresszív szókészleti elemek minősítésére az értelmező (és más hagyományos) szótárak egyáltalán nem rendelkeznek semmilyen minősítéssel, csupán a szócikkek láblécében található **etimológiai megjegyzésből** lehet inherens expresszivitásukra következtetni, abból, hogy **hangutánzó** vagy **hangfestő eredetűnek** vannak feltüntetve. Egyedül a Termini-magyar-magyar szótár alkalmazza az ilyenekre az „expresszív” (*expr*) minősítést.

Hangutánzónak van jelölve az értelmező kéziszótárban többek között a *krúgat* ' <daru> sajátos, mély, túlkölésszerű hangot ad' szó, hang(ulat)festőnek pedig a *lacafacez* 'teketóriázik, piszmog, vacakol' szó. „Expresszív” minősítésű a Termini-szótárban például a felvidéki *babracska* 'babramunka' szó.

Az adherensen expresszív szókészleti elemek minősítése a hétkötetes értelmező szótár az „**átvitt**” (*átv*) jelöléssel történik.

„Átvitt” minősítésű a hétkötetes értelmező szótárban például az *imád* szó 'rendkívüli mértékben szeret valakit, valamit; rajong érte, bálványozza'; alapjelentése a szónak (amihez képest a jelzett jelentés átvitt) az 'istenként vagy isteniként tisztel'.

Az értelmező kéziszótár szerzői az „átvitt” minősítést **nem használják**: ők az adherensen expresszív szavaknak, ill. jelentéseknek egy részét az „**átvitt is**” (*átv is*) jelöléssel látják el, mégpedig olyankor, amikor az érintett szó **konkrét, elsődleges jelentése** – helytakarékossági okokból – **nem kap értelmezést**. Ilyen esetekben az adherensen expresszív jelentés értelmezését az „átvitt is” (*átv is*) minősítés vezeti be, miközben az érzelmi szempontból semleges jelentés értelmezetlen marad.

Például a *rácsap az asztalra* állandósult szókapcsolat értelmezése így fest az értelmező kéziszótárban: *átv is* 'erélyesen lép fel'. Látjuk, hogy a szerkesztők a kifejezés konkrét jelentését ('úgy üt az asztalra, hogy csattan') nem értelmezik, azt a *rácsap* szó vonatkozó jelentése alapján (amelyet természetesen értelmeznek) magától értődőnek tekintik. Csak az átvitt jelentéséhez fűznek értelmezést.

Van az értelmező szótárakban még egy ide vonható minősítés, a „**túlzó**” (*túlzó*), amely a **metaforikus jelentés egyik fajtájának** tekinthető: olyan szavak vannak így minősítve, amelyek nem kell szó szerint érteni, mert valamilyen túlzást tartalmaznak.

Például „túlzó” minősítéssel van a kéziszótárban ellátva a *csont és bőr* kifejezés. Ez azt jelenti, hogy ha egy emberre azt mondjuk: *csont és bőr*, nem arra gondolunk, hogy szó szerint semeny nyi hús nem volna rajta, hanem csak arra, hogy nagyon sovány, vagy ahogy a szótár értelmezi ’betegesen sovány’.

2.

A beszélő érzelmeit is kifejező szavak, ill. szójelentések közt sok olyan is van, amely a beszélőknek **a denotárumhoz való viszonyulását** is kifejezik. Az ilyen szavak sajátos stílusértékének jelölésére használt minősítéseket is az érzelmi dimenzióhoz sorolhatjuk.

E dimenzió pozitív oldalán helyezkedik el a **„szépítő”** (*szépítő*), ill. ennek enyhébb fokozata, a **„kissé szépítő”** (*kissé szép*), a **„kedveskedő”** (*kedvesk*), a **„tréfás”** (*tréf*), ill. a **„kissé tréfás”** (*kissé tréf*). („Kissé kedveskedő” minősítésű szót nem találtunk a szótárban.)

Az értelmező kéziszótárban „szépítő” minősítésű például a *nyilvánosház* ’bordélyház’ szó; „kissé szépítő” a *levált* szó ’állásából elbocsát vagy alacsonyabb beosztásba helyez’ jelentésben; „kedveskedő” a *levélke* ’kis zsenge levél’ szó; „tréfás” minősítésű a *linkóci* ’moglehetősen link (ember)’, „kissé tréfás” a *pöfékel* ’valaki (dohányzás közben), ill. valami füstgomolyagokat erget’.

A dimenzió negatív oldalán találjuk a **„pejoratív”** (*pejor*), ill. **„kissé pejoratív”** (*kissé pejor*), a **„gúnyos”** (*gúny*), ill. a **„kissé gúnyos”** (*kissé gúny*), a **„durva”** (*durva*), ill. a **„kissé durva”** (*kissé durva*), valamint a **„trágár”** (*trágár*) minősítéseket. („Kissé trágár” minősítésű szót nem találtunk a szótárban.)

Az értelmező kéziszótárban „pejoratív” minősítésű például a *pöffeszkedik* ’testtartásából is kitesztően gőgösen, öntelten viselkedik’; „kissé pejoratív” a *pszichologizál* ’lélektani problémákat vet fel, a dolgokat lélektani szempontból vizsgálja’; „gúnyos” a *rikácsol* ’kellemetlen, éles, rekedtes hangon énekel’; „kissé gúnyos” a *jámbor* szó ’szelídsége, jóhiszeműsége stb. miatt éhletlen, gyámoltalan’ jelentésben; „durva” a *kidöglik* ’kifárad, kimerül. kidől’ jelentésben; „kissé durva” a *kivénül* ’kiöregedik’; „trágár” a *kutya fasza* ’silány, hitvány dolog’ jelentésben.

e) Ideológiai dimenzió

Van az értelmező szótárakban egy olyan „álságos” minősítés, amely stílusminősítésnek igyekszik látszani, valójában azonban legfeljebb részben az: ez a jelentős mértékben ideológus jellegű **„vulgáris”** (*vulg*) minősítés, valamint az árnyaló változata a **„kissé vulgáris”** (*kissé vulg*). Az ezzel a minősítéssel ellátott szavak csoportja a maga egészében – nagyfokú heterogenitása és ideologizáltsága miatt – nem helyezhető el az objektív nyelvhasználati tényeken alapuló dimenziók egyikén sem.

Ehhez hasonló jellegűek azok a **körülíró nyelvhelyességi jelölések**, melyeket még kevésbé lehet elhelyezni az eddig említett dimenziókon, mivel még nagyobb mértékben ideológus jellegűek: ilyen a **„pongyola használatú”**, ill. **„kissé pongyola használatú”**, a **„helyesen”**, ill. **„helyesebben”**, valamint a **„terpeszkedő kifejezésekben”**.

Mindezeket a minősítéseket és jelöléseket egy további, az előzőektől eltérő – mert nem a nyelvhasználat objektív tényein alapuló – dimenzión helyezhetjük el: ezt ideológiai (nyelvideológiai) dimenzióknak nevezhetjük. Ez a dimenzió **gyűjtőhelye** lesz azoknak a minősítéseknek és jelöléseknek, amelyek **nem helyezhetők el a nyelvhasználati tényeken alapuló stílusminősítések és egyéb minősítések rendszerében, vagy pedig nem helyezhetők el egyértelműen.**

A „vulgáris” nyelvhelyességi minősítést, valamint a körülíró nyelvhelyességi jelöléseket részletesebben a jegyzetsorozatnak a *Nyelvhelyesség és szövegminőség* című kötetében tárgyaljuk, itt csupán rövid jellemzésükre kerítünk sort.

1.

A „vulgáris”, ill. „kissé vulgáris” minősítésű szókészlet egységei egy része bizonyos mértékig a szó **köznyelvi értelmében is tekinthető vulgárisnak**: azok, amelyeknek a denotátuma olyan dolog, amely kultúránkban az általános megítélés szerint **gusztustalannak, ízléstelennek, durvának, ellenszenvesnek** vagy más módon **negatív megítélésűnek** számít, s emiatt esetleg **tabuizált** is. Az ide tartozó szavak egy másik csoportjának nem (vagy nemcsak) a denotátuma „gusztustalan”, „ízléstelen”, durva stb., hanem a **motiváltságuk** (vagy az is), vagyis a denotátumra utaló **metafora sérti a kulturált ember ízlését, erkölcsét.**

Így például a *bányászik* 'turkálja, piszkálja az orrát' szót olyan tevékenységnek a megnevezésére használjuk, amelyet más emberek jelenlétében nem illik csinálni.

A *bénázik* 'csetlik-botlik, szerencsétlenkedik, ügyetlenkedik' ige olyan tevékenységet jelent ugyan, amit negatívan szoktunk értékelni, de a „vulgáris” minősítés indítéka valószínűleg nem ez, hanem inkább az a tény, hogy ez a cselekvés a szó motivációja révén a testi fogyatékkal kerül asszociatív kapcsolatba, ez pedig inkább kellemetlen, mint kellemes asszociációkat vált ki az emberből, arról nem is beszélve, hogy a szó emiatt akár sértő is lehet arra nézve, aki „bénázik”, a testi fogyatékkal élőkre nézve pedig „politikailag inkorrekt”.

Az előzőekkel szemben a *zaba* szó denotatív jelentése kifejezetten pozitív, ugyanakkor motivációja negatív képzeteket ébreszt: a szó érezhetően összefügg a durva stílusértékű *zabál* szóval, melynek denotatív jelentése is olyan tevékenységre utal, amely bizonyos helyzetekben sérti a társadalmi normákat: a mohó, kulturálatlan módon történő evésre.

Ha csak ilyen szavak volnának az értelmező szótárakban „vulgárisként”, ill. „kissé vulgárisként” jelölve, ezeket a minősítéseket talán hozzárendelhetnénk az érzelmi dimenzió minősítéseéhez. Ám a „vulgáris” minősítésű szókészlet egységei között olyanok is vannak, melyek nem valamilyen objektív jegy tekintetében különböznek más szókészlet egységektől, hanem csupán abban, hogy **a nyelvművelők helytelennek tartják őket.**

„Vulgáris” minősítésű az értelmező kéziszótárban például a *flepni* 'igazolvány' szó, melynek denotátuma nem „gusztustalan”, motivációja pedig a magyarban nincs, mivel idegen eredetű. A német kölcsönszók „konyhanyelvi” (rendszerint bizalmas stílusértékű) rétegét a nyelvművelés hagyományosan erősen helyteleníti, s helyettük belső keletkezésű, nemegyszer mesterségesen alkotott megfelelőinek használatát szorgalmazza. Ez lehet a *flepni* „levulgárisozásának” is a fő indítéka.

„Kissé vulgáris” minősítésű az értelmező kéziszótárban a *behoz* ige a következő két jelentésben: 1. <befektetést, kárt stb.> megtérít, visszatérít. 2. <elmaradást, késést> helyrehoz, (ki)pótol, jóvátesz. E szónak sem a denotatívumai nem sértik a közízlést, sem a motiváltsága, így a „kissé vulgáris” minősítés indítéka aligha lehet stilisztikai. Tudjuk viszont, hogy a nyelvünk őrei hagyományosan – nyelvi purista indíttatásból – a *behoz* szónak ezeket a jelentéseit erősen helytelenítették, mivel kialakulásukat német hatásra vezették vissza. Több mint valószínű, hogy a *behoz* ige fenti jelentéseinek „kissé vulgárisként” való megbélyegzése azt a célt szolgálja, hogy a beszélőket eltántorítsa a szó ilyen értelmű használatától. Egyáltalán nem arról van tehát szó, hogy a *behoz* a jelzett jelentésekben a stílusértéke alapján volna kissé vulgáris vagy kissé durva.

2.

Ami a **körülíró nyelvhelyességi jelöléseket** illeti, ezekben az a közös, hogy olyan szavak, szójelentések, alakváltozatok megjelölésére (mondhatjuk azt is: megbélyegzésére) szolgálnak, melyek a nyelvújítók **nyelvi ideológiáinak fényében helytelennek** számítanak.

A körülírások alkalmazását részben az motiválta, hogy a nyelvész-társadalom nyomására a szótárírók az értelmező kéziszótár második kiadásából **kiiktatták a csillagot**, amely az értelmező szótárban és az értelmező kéziszótár első kiadásában a helytelenített szavak megjelölésére szolgált. A körülíró jelölésekkel viszont egyszersmind **vissza is csempészték** a nyelvhelyességi szemléletet a szótárba.

Tudni kell azonban, hogy az ilyen jelöléseket már az első kiadás is használat, jóllehet valószínűleg kisebb számban.

A körülírások közül a „**pongyola használatú**”, ill. „**kissé pongyola használatú**” megnevezés azt sugallja, hogy a nyelvben létezhetnek olyan nyelvi formák, amelyek önmagukban, a használat körülményeitől függetlenül „pongyolák”; ez a meggyőződés nyilvánvalóan a nyelvi autonomizmus ideológiáján alapul. A *pongyola* szó idevágó jelentését a kéziszótár így határozza meg: ‘henye, pontatlan <szó, kifejezés, stílus stb.>’, a *henye* szó idevágó jelentése pedig ‘odavetett, felületes’. Pontatlanul fogalmazni, henyén odavetni egy-egy szót szövegben lehet, azt azonban, hogy egy szó önmagában, szótári jelentésében eredendően felületes és odavetett volna, nehéz elképzelni. Nem is erről van szó, a valóságban a „pongyola használatúnak” vagy „kissé pongyola használatúnak” kikiáltott szóképzési elemek kifogástalanok, csupán **nem felelnek meg a nyelvújítók nyelvhelyességi elképzeléseinek**.

Így például az értelmező kéziszótár az öt számnevet kizárólag tőszámnevnak tekinti, s nyilván emiatt a sorszámnevi használatát „pongyolának” bélyegzi. Például *május öt* helyett ha szabatosan akarunk fogalmazni, a nyelvőrök szerint a *május ötödike* formát kellene használnunk mindenfajta beszédhelyzetben. E mögött a meggyőződés mögött is nyelvi ideológiákat sejtethetünk, például a nyelvi izomorfizmus, a nyelvi szisztemizmus és a nyelvi konzervativizmus ideológiáját, esetleg a nyelvi logicizmust is. Nyelvileg semmiféle indoka nincs annak, miért ne lehetne egy tőszámnevet bizonyos esetekben sorszámnevi funkcióban is használni.

„Kissé pongyola használatúként” jelöli meg a kéziszótár a *közbeavatkozik* igét (mint olyat), s így értelmezi: ‘<folyamatban levő ügybe vagy (éppen zajló) eseménybe> be(le)avatkozik, közbelép’. A nyelvújító irodalomból tudjuk, hogy a helytelenítés oka a szó eredetében keresendő: a nyelvőrök szerint a *közbeavatkozik* ige a *közbelép* és a *beavatkozik* vegyülésével keletkezett. A helytelenítés alapja itt tehát a nyelvi kontaminizmus, a nyelvi lapszizmus és a nyelv-

vi konzervativizmus ideológiája. Arra, hogy a nyelvi kontaminizmus és a nyelvi lapszizmus nem lehet egyedüli indok, abból következtethetünk, hogy az ugyancsak vegyüléssel keletkezett, nagyobb múltú szavakat a nyelvőrök nem jelölik meg pongyola használatuként (pl. a *kolostort*, amely a *klastrom* és a *monostor*, az *ordibált*, amely az *ordít* és a *kiabál* vegyüléséből keletkezett, de még a *zargat* igét se, mely a *zavar* és a *kerget* „nászából” született).

A „helyesen”, ill. „helyesebben” jelölések nyíltan fejezik ki a nyelvművelőknek azt a meggyőződését, hogy az így megjelölt szóképzleti egységek úgymond **helytelenek**, ill. **kevésbé helyesek**, mint azok, melyeket helyettük javasolnak. Ezek a jelölések a **nyelvi autonomizmus ideológiáján** alapulnak, mely szerint az egyes nyelvi formákat nyelvhelyességi szempontból meg lehet ítélni szövegösszefüggésre, beszédhelyzetre való tekintet nélkül. A jelölések *alkalmazását* pedig számos más nyelvi ideológia motiválja, többek között a nyelvi purizmus, a nyelvi konzervativizmus, a nyelvi szisztemizmus, a nyelvi necesszizmus, a nyelvi redundanzizmus.

„Helyesen” jelölést találunk például a *bebiztosít* ige ’biztosítási szerződéssel biztosít’ jelentésénél: a nyelvőrök szerint ezt helyesen igekötő nélkül kell mondani: a *házát bebiztosítja* helyesen: a *házát biztosítja*. A nyelvőrök a *be-* igekötőt a nyelvi necesszizmus és a nyelvi redundanzizmus ideológiája alapján fölöslegesnek gondolják; e véleményükhöz az említett ideológiákon kívül az is hozzájárult, hogy nem vesznek tudomást az igekötő nyomatékosító szerepéről: a *bebiztosít* forma hangsúlyosabban, explicit módon utal a cselekvés befejezettségére, mint az igekötő nélküli *biztosít*.

Egy másik, hasonló esetben, a *becsato*l ige esetében, amikor a jelentése ’<iratot hivatalhoz> mellékletként bead’, a „helyesebben” jelölés utal arra, hogy a nyelvőrök az igekötőtlen formát megfelelőbbnek gondolják az igekötősnél. Természetesen itt sem igaz, hogy az igekötőtlen forma helyesebb volna. Itt az igekötős forma kialakítását a *bead* analógiája is elősegíthette. Fontos megjegyezni, hogy ha a *bebiztosít* és a *biztosít*, ill. a *becsato*l és a *csato*l denotatív jelentése hajszálpontosan azonos volna is, akkor sem volna indokolt az egyik formát helytelennek vagy helytelenebbnek bélyegezni. Ennek nincsen semmiféle indokoltsága, nem számítva a nyelvi necesszizmus és a nyelvi redundanzizmus ideológiáját. (Ha a nyelvőrök következetesek volnának, sokkal inkább helytelennek bélyegezhetnék az előző mondatban használt *nincsen* formát, vagy éppen a másik változatát, a *nincset*, hiszen azok denotatív jelentése közt csakugyan nincs/nincsen különbség.)

A „terpeszkedő kifejezésekben” jelölés a kéziszótárban a **funkcióigés szerkezetek megbélyegzésére** szolgál. A nyelvművelők által használt *terpeszkedő kifejezés* „műszó” eleve megbélyegző, mivel a *terpeszkedik* ige negatív konnotációjú. A nyelvművelő irodalomból pedig tudjuk, hogy a nyelvőrök a funkcióigés szerkezeteket legtöbbször a használat kontextusától függetlenül helytelennek bélyegzik, mivel széttagolóbban fejezik ki annak az igének (olykor névszónak) a tartalmát, amely a kifejezés alapjául szolgál. Ez a vélekedés nyilvánvalóan a nyelvi szintetizmus ideológiájára megy vissza, sőt a nyelvőrök a nyelvi redundanzizmus ideológiájára is hivatkoznak, pedig a funkcióigés szerkezetek csak analitikusabbak, nem redundánsabbak a velük úgymond azonos jelentésű igével. Az igére visszamenő funkcióigés szerkezetek esetében a nyelvi verbizmus ideológiája is fontos szerepet játszik.

Az értelmező kéziszótár a „támaszt” szócikkben terpeszkedő kifejezésként bélyegzi meg az *igényt támaszt* kifejezést, s helyette az *igényel* igét ajánlja, a használat kontextusától függetlenül.

Természetesen nyelviileg semmi okunk nincs a két szinonima közül az egyiket jobbnak tartani a másikkál, konkrét szövegekben viszont az egyik megfelelőbb lehet a másikkál (a funkciógés szerkezet leginkább a formális stílusú, írott nyelvi szövegekbe illik).

A két szinonima közé a szótárírók egyenlőségjelet tesznek, pedig korántsem cserélhetők fel ezek mindig egymással még formális kontextusban sem. Például ha a mondatban nincs megnevezve, hogy minek az igényléséről van szó, vagy ha az *igény* szó jelzőt kap, szó sem lehet arról, hogy a funkciógés szerkezet helyettesíthető volna egyszerű igével. Vö. *A fogyasztók egyre nagyobb igényt támasztanak az élelmiszerekkel szemben* mondatban a *nagyobb* jelző még csak-csak kiváltható volna az *inkább* határozószóval (*egyre inkább igényelnek*), ám mivel a mondatban nem szerepelnek a konkrét igények, lehetetlen a tárgyat pótolni, anélkül pedig az *igényel* ige agrammatikus.

f) Egyéb jelölések

A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy az említett dimenziókon túl a szótárírók bizonyos esetekben utalni szoktak még a lexémák gyakoriságára is, mégpedig a „ritka” (*ritk*) jelöléssel. Ebben az alfejezetben teszünk említést ezenkívül az ún. **felsőjelzésekről** is, melyek a Magyarország mai határain kívül eső magyarlakta régiókra utalnak.

1.

A „ritka” minősítés az esetek egy részében a szavak, szókapcsolatok, jelentések, alakváltozatok abszolút gyakoriságát jelöli, vagyis azt a tényt, hogy az adott szó ritka használatú, például azért, mert az adott fogalom ritkán kerül szóba.

Így például „ritka” minősítésű az értelmező kéziszótárban a *kutyafejű* szó 'akinek, aminek olyan a feje, mint a kutyáé' jelentésben.

Máskor a „ritka” az így jelölt szavak, szókapcsolatok, jelentések, alakváltozatok relatív gyakoriságára utal. Akkor beszélünk „relatív gyakoriságról”, amikor például egy másik szinonimához vagy ugyanannak a szónak egy másik jelentéséhez viszonyítva beszélhetünk ritka használatról.

„Ritka” minősítést kap relatíve csekély gyakorisága miatt a *különbözőség* szó 'különbség' jelentésben: itt a „ritka” nyilvánvalóan arra utal, hogy a *különbözőség* a közkeletűbb *különbség* szinonimájához képest számít ritkának.

Arra is van – nem is egy – példánk, hogy egy-egy szó vagy alakváltozat **nyelvideológiai okokból** kapja a „ritka” minősítést. A nyelvideológiai (nyelvhelyességi) motiváltság olyankor nyilvánvaló, amikor a „ritka” minősítésű szó vagy alakváltozat **valójában gyakoribb, mint az, amivel értelmezik**.

Ezt látjuk többek között a *külsődleges* vs. *külsőleges* alakváltozatok értelmező kéziszótárbeli kezelésében.

A nyelv művelők a *külsődleges* alakváltozatot helytelenítik, mégpedig a **nyelvi szisztemizmus** ideológiája alapján. E szerint az ideológia szerint a nyelvi rendszerbe jobban beágyazódó, a nyelv hagyományos eszközkészletével harmonikus egységben lévő nyelvi formák eredendően

helyesebbek, mint azok a formák, amelyek kevesebb nyelven belüli párhuzammal rendelkeznek.

A *külsődleges* szóban a *d* hang inetimologikus (az *elsődleges*, *másodlagos*, *harmadlagos* stb. analógiás hatására kerülhetett be a szóba), az eredetibb, úgymond szabályos képzésű forma a *külsőleges* (< *külsőleg* + *-es* < *külső* + *-leg*).

Érdemes megjegyezni, hogy maga az *elsődleges* is hasonlóan „szabálytalan”, mint a *külsődleges*, a *d* abban is inetimologikus. Ezt azonban nyelvőreink már nem helytelenítik, mivel teljesen kiszorította az eredetibb *elsőleges* formát.

Visszatérve a *külsődleges* szóhoz: a kéziszótár ideologikus indíttatású „ritka” jelölése ellentmondásba került az MNSZ adatain alapuló gyakorisági jelöléssel: a „ritkának” állított *külsődleges* forma ugyanis ④ jelölésű, ezzel szemben a *külsőleges* ⑤ jelölésű (ami kisebb gyakoriságot jelent). Az MNSZ2 adatai szerint a *külsődleges* több mint négyszer gyakoribb a *külsőleges*nél. A példa jól mutatja, mennyire ellenségei a nyelvvideológiákon alapuló nyelvűvelésnek az empirikus adatok.

2.

Az értelmező kéziszótár második kiadása három magyarlakta külső régióból tartalmaz szavakat, kifejezéseket, alakváltozatokat és jelentéseket: az erdélyiből, a felvidékiéből és a kárpátaljaiból. Ezek megjelölésére a szócikkekben „az erdélyi magyarban” (<az erd. m-ban> vagy <az erd. m.-ban>), „a szlovákiai magyarban” (<a szl. m-ban> vagy <a szl. m.-ban>) és „a kárpátaljai magyarban” (<a kárp. m-ban>) formula szolgál. Ezeket nevezzük **felsőjelzéseknek** a lexicográfiai szlengben.

„Az erdélyi magyarban” jelölést tartalmazza például a *régiség* szó negyedik, 'szolgálati idő' jelentése; „a szlovákiai magyarban” jelölésű többek között a *párki* 'virslí' szó; „a kárpátaljai magyarban” címkét kapja az *elnöki adminisztráció* állandósult szókapcsolat 'az államelnök hivatala' jelentésben.

B) Összetett (kettős és vaglyagos) szótári minősítések

Az egyes minősítések bemutatása során nagy mennyiségű szótári példát közlünk. A példák kiválogatásában külön ügyeltünk arra, hogy ne maradjanak ki azok se, amelyekben ugyanahhoz a szóhoz, állandósult szókapcsolathoz, alakváltozathoz vagy szójelentéshez **több stílusminősítés** kapcsolódik. A két vagy több stílusminősítés együttesét összetett minősítésnek nevezhetjük. Ennek két fajtáját szükséges megkülönböztetni: a kettős (többes) és a vaglyagos minősítéseket.

Megjegyezzük, hogy a kettős (többes) és vaglyagos minősítésű nyelvi formák áttekintésében rendszerint **nem leszünk tekintettel a fogalomköri minősítéssel** ellátott nyelvi formákra, mivel ezek nem *stílusminősítések*. Ennek ellenére fontos hangsúlyozni, hogy **közvetve ezek is utalhatnak az általuk megjelölt szó stílusértékére**, mivel nagy részük terminus, s mint ilyen a legtöbb esetben formális stílusértékű. Erre láttunk is példákat az előző alfejezetben a *Regiszterbeli dimenzió* és a *Stílusváltozati dimenzió* című alfejezetekben.

Kettős – vagy olykor többes – minősítésűeknek azokat a szavakat, kifejezéseket, alakváltozatokat és szójelentéseket tekintjük, amelyek **egyszerre** hordoznak **két** vagy **több stílusértéket**, s ennek megfelelően két- vagy többféle stílusminősítéssel vannak ellátva.

Például az *abrakol* szó az értelmező kéziszótárban 'üt, ver' jelentésben „tájnyelvi és tréfás” (*táj tréf*) minősítésű, vagyis egyszerre „tájnyelvi” és „tréfás”, ami azt jelenti, hogy az adott tájnyelvben tréfás stílusértékű. Az *ifiasszony* 'fiatalasszony' szó a kéziszótárban „népies és régies és kedveskedő” (*nép rég kedvesk*) minősítésű, vagyis régebben a népi nyelvben kedveskedő volt.

Vagylagos minősítésről akkor beszélünk, amikor ugyanaz a szó, kifejezés, alakváltozat vagy jelentés **egyfajta kontextusban az egyik, másfajta kontextusban a másik minősítést hordozza**.

Például az *alít* szó az értelmező kéziszótárban 'vél, gondol' jelentésben „elavult vagy tájnyelvi” (*elav v. táj*) minősítésű. Ez azt jelenti, hogy a köznyelvben elavult, vagyis már egyáltalán nem használatos, viszont tájnyelvi szinten, tájszóként tovább él.

Vannak olyan szóképzleti egységek is, melyeknek a szótári minősítések szerint **három különböző kontextusban három különböző stílusértékük** lehet.

Például a (*vkinek a*) *neje* szó a szövegkörnyezettől függően lehet hivatalos, választékos vagy tréfás stílusértékű, s ennek megfelelően az értelmező kéziszótárban „hivatalos vagy választékos vagy tréfás” (*hiv v. vál v. tréf*) minősítést kap.

A kettős és a vagylagos minősítések **kombinálódhatnak** is egymással.

Például az *átvedlik* szó 'másvalamivé, más milyenné válik, alakul' jelentésben „bizalmas és tréfás vagy gúnyos” (*biz tréf v. gúny*) minősítésű, ami azt jelenti, hogy a szó bizonyos kontextusokban bizalmas és egyszersmind tréfás, más kontextusokban bizalmas és egyszersmind gúnyos stílusértékű.

Bár a szótár nem jelöli, vannak olyan kontextusok is, ahol ez a szó bizalmas és pejoratív stílusértékű, vagyis minősítése akár így is festhetne: „bizalmas és tréfás vagy gúnyos vagy pejoratív” (*biz v. tréf v. gúny v. pejor*). Az ilyen sokszoros jelölések azonban nehezen áttekinthetőek volnának az olvasók számára.

Vannak egymást kizáró minősítések. A **földrajzi**, az **iskolázottságú**, a **korosztályi**, a **kronolektális** és a stílusváltozati dimenziókon lévő minősítések (az adott dimenzióon belül) logikailag kizárják egymást.

Egy szó ugyanabban a jelentésben, ugyanabban a szövegkörnyezetben nem lehet például egyszerre tájnyelvi és népi nyelvű, egyszerre bizalmas és formális vagy egyszerre elavult és régies stílusértékű.

Kivételt a szakmai szempontból nem megfelelő minősítések képeznek, elsősorban a „**kiveszőben/elavulóban**” minősítés. Ennek meghatározása nem teszi egyértelművé, mely elemeknek kell ellátni ezzel a minősítéssel; emiatt a „kiveszőben/elavulóban” az „elavulttal”, a „régissel” vagy a „történetivel” azonos tartalmú lehet, s így aztán nem is zárják ki egymást.

És persze bármilyen minősítésnél lehetnek határesetek, melyeknek a megítélése problematikus. Nem lehet például pontosan megmondani, „meddig tart” a „tájnyelvi” minősítés, s „hol kezdődik” a „népnyelvi”: mekkora területen kell éljen egy szó, s mennyire kell elterjedt legyen a nem falusi lakosság körében, hogy „népnyelvinek” tekinthessük. Itt az egyes szakemberek megítélése eltérhet, így semmi meglepő nem volna abban, ha mondjuk az egyik szótár ugyanazt a nyelvi formát „tájnyelvi”, a másik „népnyelvi” minősítéssel látná el. (E minősítések részletesebb bemutatására alább kerítünk sort.)

Nem zárja ki egymást, hanem **szabadon kombinálódik** a minősítések egy része a **regiszterbeli** és az **érzelmi** dimenzión.

Például a regiszterbelin a „sajtónyelvi és hivatalos” és a „sajtónyelvi és szépirodalmi”, az érzelmin a „tréfás és kedveskedő” és a „durva és pejoratív” fordul elő. Nem képzelhető el viszont – érthető módon – például „szépítő és pejoratív”, „pejoratív és kedveskedő” vagy „trágár és kedveskedő” kombináció.

C) Konstruktum és valóság

A **stílusértékeket** jelölő kategóriákról tudni kell, hogy ezek a **valóságban nem léteznek**. A valóságban minden szónak más a stílusértéke, s ha pontosak akarnánk lenni, akkor minden szóhoz, ill. szójelentéshez **hosszadalmas leírást** kellene kapcsolni, amely tartalmazná, hogy milyen típusú szövegekben milyen valószínűséggel fordulnak elő.

Még ha volnának is ilyen részletes adataink, **az ilyen leírásokkal nem sok mindent tudnánk kezdeni**. Elméleti szempontból azért nem, mert ezek **nélkülöznek az általánosítást, gyakorlati** szempontból pedig azért, mert **lehetetlen volna stílusminősítéseket rendelni hozzájuk**, hiszen – ha kellő mennyiségű adattal rendelkeznénk – minden szónak, ill. szójelentésnek az összes többitől eltérő volna a „minősítése”.

Világos tehát, hogy a nyelvi valóságot a maga sokféleségében lehetetlen megragadni, leírni, szükség van annak **„lebutítására”**. Az egyik „butítási eljárás” az egyedi esetek szélesebb érvényű kategóriákba sorolása, vagyis a „skatulyázás”.

Például – szigorúan véve, „mikroszkóp alatt” szemlélve – azok a szavak, amelyeket az értelmező kéziszótár „választékos”, „bizalmas”, „sajtónyelvi”, „pejoratív” vagy bármilyen más stílusminősítéssel lát el, **mind más mértékben választékosak, bizalmasak, sajtónyelviak, pejoratívak** stb.

Mindezen kategóriáknak vannak **központi elemei** (a tipikusan választékos, bizalmas, sajtónyelvi, pejoratív stb. stílusértékű szavak), aztán vannak **kevésbé központi**, aztán **inkább periferiális, mint központi**, aztán **kifejezetten periferiális** elemei, melyeknek a stílusértéke már **közel áll a az adott stílusérték szempontjából semlegeshez**.

Hasonlóképpen **minden szó máshol tart az elavulás folyamatában**, de minden szóhoz nem lehet egyéni jellemzést fűzni, kénytelenek vagyunk tágabb kategóriákat alkalmazni; ilyen a „kihalt”, az „elavult”, a „régies”, a „kissé régies” (és értelmező szótárainkban az „elavuló/kivesző” is, bár ez átfedődik az előzőekkel). A „butítás”, azon belül a „skatulyázás” torzító hatásával mindenképpen számolnunk kell, és azzal is, hogy mindig lesznek nehezen besorolható határesetek.

& FÖLDRAJZI DIALEKTUSOK

1. Általános kérdések

Földrajzi dialektusoknak, azaz **nyelvjárásoknak** a nyelv *földrajzilag elkülönülő* változatait nevezzük. Minden földrajzi régióknak megvan a maga sajátos, a többitől többé-kevésbé eltérő nyelvjárása. Például a csallóközi-szigetközi nyelvjárás érezhetően különbözik a szomszédos mátyusföldi nyelvjárástól, s még inkább különbözik a dél-dunántúli, a tiszántúli vagy a székelly nyelvjárásoktól.

Az egyes földrajzi dialektusok, amint a standard is, a nyelv minden síkján különböznek egymástól. A legfeltűnőbbek a **hangtani** és a **szókészletbeli** különbségek. Sajátos ragok is vannak ugyan a nyelvjárásokban, de ennél feltűnőbb – mert gyakoribb – **a standard dialektusban is meglévő toldalékok eltérő hangalakban való ejtése**.

Ezek az ún. **morfonológiai** különbségek ritkán okoznak gondot a nyelvi helyénvalóság szempontjából, mivel a toldalékok nyelvjárási és standard dialektusbeli hangalakját a beszélők rendszerint nagy biztonsággal különböztetik meg egymástól. Az egyedüli kivétel a *-stul/-stül* rag, melynek ezt a változatát sokan nyelvjárásnak érzik, holott **elvileg köznyelvi**.

Az más kérdés, hogy maga a rag, akár *-stul/-stül*, akár *-stól/-stől* a formája, a formális stílustól idegen.

A tájszavakról viszont nem mondható el, hogy nem okoznának gondot a nyelvhasználóknak, mivel **standard megfelelőjüket** a nyelvjárási beszélők **nem mindig ismerik**, különösen akkor, amikor a tájszó **nagy földrajzi területen** használatos, s esetleg még a **regionális köznyelvnek** is a része. Az ilyenek regionális kötöttségével hasznos tisztában lenni, főként a kommunikációs zavarok elkerülése érdekében.

Külön érdemes odafigyelni az ún. **jelentésbeli tájszavakra**, amelyek a köznyelvi beszélők számára félreértést okozhatók „hamis barátok”.

A prototipikus tájszónak a hangalakja teljesen más, mint standard dialektusbeli megfelelőjéé, ha ugyan van standard megfelelője.

Például a csallóközi *csömény* hangalakja teljesen eltér a köznyelvi megfelelőjétől, a *darázs* szóétól; a dunántúli *elemezne* 'hanyagul, rendetlenül öltözött' szónak viszont nincs is egyszavas standard nyelvi megfelelője.

Az ilyen tájszavakat **valódi tájszavaknak** nevezzük.

Tájszónak számít az olyan lexikális elem is, melynek a **hangalakja csak kisebb mértékben különbözik a standard megfelelőjétől**, vagyis felismerhető, hogy történetileg ugyanazon lexéma változatairól van szó; ilyen az *ériz* szó a palóc nyelvjárásokban, amely nyilvánvalóan azonos törzsről fakad a standard *érez* szóval. Ezek az **alaki tájszavak**.

Ám tudni kell, hogy **nem minden hangtani eltérés** eredményez tájszót: azokat a nyelvjárási szavakat, amelyeknek a jelentése megegyezik a standarddal, hangalakjuk pedig „szabályosan” különbözik a megfelelő standard szótól, nem tekintjük tájszónak.

Vagyis például nem számít tájszónak a palóc nyelvjárások *kácsá* alakja, mert a palóc nyelvjárásokban minden köznyelvi *a* helyén illabiális *á* áll (pl. *kápá, csátá, kászá, hása*), ráadásul az *á* nem is külön fonéma a palócban, hanem a köznyelvi *a* hangtani változata.

Hasonlóképpen nem tájszó a csallóközi *átom* 'álltam' alak, mivel zárt szótagban az *l* kiesése szabályszerű, *á* utáni szótagban pedig az *a* szabályosan *o*-vá záródik, amint ezt a két tendenciát sok más szóban tapasztaljuk (pl. *étem* 'éltem', *vátózik* 'változik', *débe* 'délben'; *mámo* 'máma', *táblo* 'tábla', *házo* 'háza'; mindkét tendencia együtt: *máno* 'málna', *vánok* 'válnak', *bábo* 'bálba' stb.).

Tájszónak tekintjük viszont a csallóközi nyelvjárások *kácso* alakját, nem a szóvégi *o* miatt, mert az *á* utáni helyzetben szabályos, hanem az első szótag hosszú *á*-ja miatt, mert ez szórványos változás eredményeképpen jött létre: nem találunk sok más olyan szót, amelyekben szókezdő köznyelvi *a* helyén *á* állna (pl. *kapa, csata, kasza*, vkinek a *hasa* stb. van a csallóközi nyelvjárásban, nem pedig **kápo, *csáto, *kászo, *háso*).

A tájszavak harmadik típusát azok a lexémák alkotják, melyeknek **van azonos vagy hasonló hangalakú standard dialektusbeli megfelelője**, annak viszont **más a jelentése**.

Például a dunántúli (és más) nyelvjárásokban a *borsó* szó 'bab' jelentésű (a köznyelvi értelemben vett borsó megnevezésére a *cukorborsó* összetett szó használatos). A palóc nyelvjárásokban a *part* szónak 'domb, töltés lejtős oldala' jelentése is van. Egyébként mindkét említett szó tájnyelvi jelentését az értelmező kéziszótár is tartalmazza, „tájnyelvi” minősítéssel.

A standard dialektusbeli megfelelőitől jelentésükben különböző nyelvjárási szavakat **jelentésbeli tájszavaknak** nevezzük. Ezek a köznyelvi beszélőknek a főntebb említett „hamis barátai”.

A jelentésbeli tájszavak sajátos altípusának tekinthetők azok a szóképzési elemek, melyeknek a **hangalakja is, a denotatív jelentése is megegyezik** a standard dialektusbeli megfelelőjükkel, viszont **eltérő a stílusértékük**; ezeket **stílusbeli tájszavaknak** nevezhetjük.

Például a *segg* szó a köznyelvben durva stílusértékű, a csallóközi nyelvjárásban viszont nem az; a *menyegző* szó a köznyelvben választékos (sőt némelyek számára régies) stílusértékű, a csallóközi nyelvjárásban viszont közömbös: hétköznapi élethelyzetekben is használatos, olyankor is, amikor a köznyelvi vagy más vidéken élő nyelvjárási beszélő a *lagzi* szót használná.

A tájszavaknak mint a nyelvleírás egységeinek legfontosabb „lelőhelyei” a **tájszótárak**. Az egész magyar nyelvterületről gyűjtött tájszavakat tartalmazza Szinnyi József 1893–1901 között megjelent munkája, a Magyar tájszótár I–II (MTSz.), a B. Lőrinczy Éva főszerkesztésében megjelent Új magyar tájszótár (ÚjMTsz.), valamint a Kiss Gábor főszerkesztőségével készült Nagy magyar tájszótár.

Számunkra azonban fontosabb az a tény, hogy a Magyar nyelv értelmező szótára, valamint a Magyar értelmező kéziszótár is számos tájszót tartalmaz, melyek közt szép számmal található nagyobb területen élők is, és azok akár nyelvi helyénvalósági kérdéseket is felvethetnek.

2. A tájszavak és a standard dialektus

Ahhoz, hogy megértsük, hogyan válhatnak a tájszavak vagy akár más tájnyelvi elemek nyelvhelyességi vagy nyelvi helyénvalósági problémává, tudni kell, hogy a standard dialektus és a tájnyelvek között – az állandó érintkezés folytán – **kölcsönhatás** áll fenn. A standard folyamatosan gazdagodik a tájnyelvekből, leginkább épp a szókészletében, ugyanakkor a tájnyelvek is vesznek át elemeket a standardból, például az új fogalmak (pl. új technikai eszközök) megnevezésére.

Gyakran előfordul, hogy a standard is használ **két azonos jelentésű, de különböző hangalakú és eredetű** szót. Ennek az az oka, hogy az egyik a nyelvterület egyik, a másik a nyelvterület másik részén használatos, s mivel rendszerint mindkettő nagy területen elterjedt, mindkettő bekerült a köznyelvbe, egyik sem tudott belőle kiszorulni. Néha valamelyik szóhoz árnyalati jelentéskülönbség vagy eltérő hangulat tapad. Például *vánkos* : *párna*, *felhő* : *felleg*, *kukorica* : *tengeri*, *(az ég) dörög* : *zeng*, *talál* : *lel*, *eper* : *szeder*, *eper* : *szamóca*.

Az ilyeneknek **más lehet a stílusértékük abban a régióban, ahol tájszóként hagyományosan használatosak, és más a nyelvterület többi részén**, ami nyelvi **helyénvalósági** problémákat is felvethet.

A nyelvújítás korában tudatosan emeltek át tájszavakat a köznyelvbe; ez volt a köznyelv gazdagításának egyik – talán legtermészetesebb – módja.

Így kerültek be a nyelvjárásokból a köznyelvbe például a következő szavak: *andalog*, *avatkozik*, *badar*, *barangol*, *betyár*, *bojtár*, *bozontos*, *böngészik*, *bucka*, *burgonya*, *csalít*, *csapat*, *cserkészik*, *csökönyös*, *csuk*, *csupasz*, *degesz*, *doboz*, *érdes*, *évad*, *falánk*, *folyondár*, *góc*, *gyér*, *hanyag*, *hulla*, *hullám*, *hús*, *idom*, *inda*, *kagyló*, *kamat*, *kandalló*, *kelengye*, *kelme*, *küllő*, *laza*, *lenge*, *meder*, *pata*, *permeteg*, *poggyász*, *redő*, *rengeteg*, *renyhe*, *repkény*, *rimánkodik*, *róna*, *sajnos*, *sejt*, *silány*, *szikár*, *tesped*, *zamat*.

Nemegyszer **egészen szűk területen élő valódi tájszavak** lettek így köznyelvi szinten általános elterjedésűvé.

Például a *burgonya* szó eredetileg csak Baranya megye egy részén élt tájszóként; a *lepke*, az *ajak*, a *pata* stb. tájszóként csak a nyelvterület északkeleti felében volt használatos.

A tájszavakat nemegyszer **eredeti jelentésüktől eltérő új jelentéssel** használták az irodalmi nyelvben, s ezzel az illető szavakat jelentésbeli tájszóvá változtatták.

Például az *ázalék* nyelvjárási jelentése 'leveses főzelék', a *páholy* 'szénatartó rekesz', a *bútyor* 'cókmók, batyu' (vö. *bugyor*, *betyárbútor*), az *ipar* etimológiája szerint is, nyelvjárási használata szerint is melléknév, s jelentése 'serény, iparkodó', *pongyola* 'lompos, rendetlen' stb. Ilyen volt a *szobor* szó is (bár az is lehet, hogy ezt elavult szóként újították föl); ennek eredeti jelentése, az 'oszlop, karó' máig él a csallóközi nyelvjárásban.

A tájszavak egy része megőrzött régiség: olyan szóképzleti elem, amely korábban akár az egész magyar nyelvterületen is használatos lehetett, de az évszázadok folyamán **némely nyelvjárásba szorult vissza, s ott tájszóként él tovább.**

A csallóközi nyelvjárásban ilyen megőrzött régiség például a *kimenyül* 'kificamodik' valódi tájszó; az alapszava az etimológusok szerint finnugor eredetű. Ugyancsak megőrzött régiség az említett *szobor* szó 'oszlop, karó' jelentése, valamint a *megettér* szó 'visszatér; visszafordul; megfordul' jelentése, amely a tájnyelveken kívül a (régebbi) irodalmi nyelvben is él még, míg a köznyelv a szót már csak átvitt értelemben használja 'új, hívő életet kezd' vagy 'keresztény hitre tér' jelentésben.

Amint a *megettér* példája is mutatja, az ilyen szavak egy része csak a besznyéből avult ki, **az irodalmi nyelvben továbbra is használatosak.** Ezért nem kell meglepődnünk azon, hogy az értelmező szótárak olyan szavakat is tartalmaznak, amelyek egyszerre „választékos”, „irodalmi” vagy „emelkedett” minősítésűek és ugyanakkor „tájnyelvek” vagy „népnyelvek” is, persze más-más kontextusban.

Ilyenkor még a szokásosnál is fontosabb, hogy tisztázzuk a használat körülményeit ahhoz, hogy kiderüljön, mennyire helyénvaló az ilyen szó használata az adott szövegben.



Gyakorisági különbségek

A nyelvjárások szókinccse nemcsak a fentebb említett vonatkozásokban különbözik a köznyelv szókinccsétől, hogy ti. vannak benne a köznyelvtől mind hangalakban, mind jelentésben eltérő szavak, továbbá a köznyelvtől némileg eltérő hangalakú, de azonos jelentésű, ill. a köznyelvtől némileg eltérő denotatív jelentésű vagy stílusértékű, de azonos hangalakú szavak. Nem kevésbé fontosak – csak éppen szinte észrevehetetlenek – a gyakorisági különbségek: azok a szavak és kifejezések, **amelyek mind valamely nyelvjárásban, mind a standard dialektusban használatosak, ám eltérő gyakorisággal.**

Gyakorisági különbségek a nyelvjárások és a standard dialektus közt természetesen nemcsak a **szókincsben** vannak, hanem a **nyelvtani rendszerben** is.

A különbségek jelentős része nyilván abból fakad, hogy **a nyelvjárások alapvetően beszélt nyelvváltozatok**, írásban kevésbé használatosak; ezzel szemben a köznyelvnek egyformán fontos a beszélt és az írott változata, sőt a laikus beszélők (és többségükben a nyelvművelők is) az írott változatát érzik elsődlegesnek és fontosabbnak.

Ám feltételezhetően a **beszélt köznyelv és valamely nyelvjárás nyelvtani jelenségeinek használati gyakorisága** is **eltér** egymástól, bár nem tudunk olyan kutatásokról, melyek erre a kérdésre irányultak volna.

3. A földrajzi dialektusokra utaló szótári minősítések

Amint a fentiekből is kiderült, a szavak és állandósult szókapcsolatok fontos jellemzője az, hogy a magyar anyanyelvű beszélők mely földrajzi régióban használják őket.

Az értelmező szótárakban a **táji kötöttségű** szavak, kifejezések, alakváltozatok és szójelentések vagy a „tájnyelvi”, vagy a „népi”, „népnyelvi”, „népies” minősítést kapják. A „tájnyelvi” minősítéssel a nyelvterület egy **kisebb részén** élő nyelvi formák vannak ellátva, míg a **nagyobb** – akár **több országrésznyi** – régiókban élő nyelvi formák „népi”, „népnyelvi”, „népies” minősítésűek.

A „tájnyelvi” minősítésű nyelvi formák csak a saját területükön (köz)ismertek, ezzel szemben a „népi”, „népnyelvi”, „népies” minősítésű nyelvi formák az értelmező kéziszótár szerint „országszerte ismertek”. Ez „határtalan magyar nyelvre” fordítva azt jelenti, hogy **az egész nyelvterületen ismerik őket**, azaz a trianoni határ mindkét oldalán benne vannak a legtöbb magyar embernek legalább a passzív szókincsében.

Az egész nyelvterületen közkeletű szókészleti elemek **nem kapnak külön jelölést**. Vagyis azok a szavak és szójelentések, amelyek hihetőleg (csaknem) az egész nyelvterületen ismeretesek, és nem érződnek népiesnek, úgy ismerhetők fel, hogy **nem tartalmazzák sem a „tájnyelvi”, sem a „népnyelvi” minősítést**.

A „tájnyelvi” és részben a „népnyelvi” **a szó szoros értelmében nem stílusminősítések**, legalábbis azokban az esetekben, amikor az érintett szókészleti elemek csak a **saját régiójukban** használatosak. Sajátos stílusértékre akkor tesznek szert, ha **stíluselemként nem tájnyelvi szövegekben fordulnak elő**. Ez főként a közismertebb, **„népnyelvi” minősítésű** szavakkal szokott előfordulni, mivel ezek – más közegbe kerülve – nemcsak hogy **népi környezetet érzékeltethetnek**, hanem egyszersmind javarészt **érthetőek** is maradhatnak a köznyelvi beszélők számára. Ilyenkor formalitás tekintetében – a szöveg tartalmától is függően – leginkább **bizalmas** vagy **kissé bizalmas stílusértékűnek** érződnek.

Azok a szókészleti elemek, melyeket a nyelvjárási háttérű beszélők az anyanyelvjárásukból ismernek, köznyelvi szövegbe kerülve az ő számukra az **otthonosság** képzetét kelthetik.

Ugyanez érvényes a Magyarország határain kívül, a Kárpát-medence külső régióiban használt szókészleti elemekre; ezek köznyelvi használata is lehet hasonló hatású a külső régiókban élő magyarok számára. Ezekkel a sorozatnak egy másik kötetében szándékozunk foglalkozni.

Meg kell még jegyezni, hogy a Termini magyar–magyar szótárban a más szótárak „tájnyelvi” és „népi”, „népnyelvi”, „népies” minősítésének egységesen a „tájnyelvi” minősítés felel meg. A Termini-szótárban tehát a „tájnyelvi” kategória – szemben a népnyelvivel – földrajzi vonat-

kozású. Azokat a szavakat sorolják hozzá, amelyek **az adott régió magyarlakta területének csak egy részén** használatosak, a **köznyelvben nem ismeretesek**.

A szótári hagyománytól való ezen eltérés magyarázata az, hogy a „népi”, „népnyelvi”, „népies” ebben a szótárban azokat a szavakat jelöli, melyek használata a **kevésbé iskolázott** beszélőkre jellemző (ezt a kategóriát más szótárak nem ismerik).

A) A „tájnyelvi” (táj) minősítés

Amint fentebb láttuk, a „tájnyelvi” minősítéssel értelmező szótáraink a nyelvterület egy részén használatos szavakat, állandósult szókapcsolatokat, alakváltozatokat és jelentéseket jelölik. Az ilyen minősítésű **szavak** a fent említett **valódi tájszavak**, az ilyen minősítésű **alakváltozatok** az **alaki tájszavak**, az ilyen minősítésű **jelentések** pedig a **jelentésbeli tájszavak**.

÷ „Tájnyelvi” minősítésű szavak az értelmező kéziszótárban

Sorszám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
1.	abál 'párol, puhít'	táj
2.	abakol 'üt, ver'	táj tréf
3.	alít 'vélt, gondol'	elav v. táj
4.	ampa 'vödör'	táj <i>Hajó</i>
5.	átaljában 'általában'	rég v. táj
6.	belga 'dadogó beszédű'	táj
7.	beszuszakol 'beeröltet, begyömöszöl, beszorít'	táj
8.	bitang 'gazdátlan vagy rablott jószág'	rég táj
9.	bobajka '(karácsonykor fogyasztott) (mákos) guba'	táj
10.	bocfa 'bodzafa'	táj
11.	bodor 'karikába hajlóan göndörödő', pl. <i>bodor füstfelhő</i>	táj irod
12.	bonc 'comb'	táj
13.	borító 'borítókosár'	táj v. <i>Hal</i>
14.	bunyó 'bunyevac'	táj biz
15.	burján '(buján növény) gyom'	táj irod
16.	cakó 'golya'	táj
17.	cafrang 'szajha'	táj durva
18.	cocó 'ló'	táj biz
19.	csepőte 'bokros hely'	táj
20.	cserebűly 'cserebogár'	táj elav
21.	csesznye 'piszkos', 'rút', 'lusta'	táj pejor
22.	décbunda 'posztóval borított prémes bunda'	táj elav
23.	delej 'villamos'	táj biz
24.	dobaj '(láb)dobogás keltette zaj'	táj irod
25.	ebédezik 'ebédel'	táj
26.	egyebütt 'máshol'; egyebüvé 'máshova'	táj v. irod

Sor- szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
27.	egyezt 'egyel'	táj
28.	ehejt 'itt, ni'	táj
29.	elkaszál 'durván elgáncsol vkit'	táj v. Sp
30.	elken 'jól megver vkit'	táj biz
31.	elmismásol 'ellop'	táj
32.	fájintós 'finom, fájin'	táj v. tréf
33.	fakít 'fakaszt', 'vall', 'sejt'	táj
34.	felleget 'felhő'	táj v. irod
35.	felült (neki) Lackó a nyakára 'hőségben a munka helyett hűsöl'	táj v. irod
36.	fenékvíz 'talajvíz'	táj
37.	fika 'takony'	táj
38.	fonóka 'puhány, pipogya férfi'	táj gúny
39.	gerjed '<tűz> gyullad'	rég táj
40.	gibernyúz 'sovány'	táj
41.	gógyi 'ész, ravaszság'	táj tréf
42.	gór 'hosszú (lábú)'	táj elav
43.	görcs 'fene, nyavalya'	táj durva
44.	híves 'hűvös'	táj irod
45.	hütyü 'hülye'	táj v. tréf
46.	ín 'inda'	táj
47.	inas 'fiú(gyerek)'	táj
48.	kacag 'nevet'	táj v. kissé vál
49.	kajla 'hebehurgia, komolytalan'	táj
50.	kantus 'egybeszabott, ujjas bő felsőruha'	táj rég
51.	kapca 'vastag harisnya'	táj v. rég
52.	kártya 'fölfelé szűkülő faedény, kanna'	táj
53.	kaska 'füles kézikosár'	táj
54.	katrinca 'szoknyaként viselt, egy darabból vagy két kötényszerű részből álló, házi szövésű, színes, rojtos női ruhadarab'	táj
55.	kereng 'kering'	táj irod
56.	keresztet 'gabonát kereszt(ek)be rak'	táj Mezőg
57.	kicsi 'kevés, kis', pl. <i>kicsi hija, hogy...</i>	táj v. biz
58.	kortyondi 'részeget'	táj tréf
59.	künn 'kinn'	táj v. irod
60.	langy 'langyos', 'lagymatag'	táj v. irod
61.	lapaj 'hórihorgas, esetlen fiatalember'	táj
62.	laponyag 'áradásos területen levő) enyhe kiemelkedés'	táj
63.	laska 'macesz, páska'	táj
64.	léha 'üres vagy satnya kalászú'	táj Mezőg
65.	lénia 'dűlőút'	táj rég
66.	loboncos 'bozontos'	táj v. biz
67.	loncos 'rendezetlen és mocskos <ruha(darab)>'	táj pejor
68.	lóré 'keskeny vágányú, (lővontatású) gazdasági vasút, ill. ennek egy szerelvénye vagy kocsija'	táj Mezőg
69.	mál 'állat has alatti prémje'	táj rég
70.	mart 'magasabb fekvésű, meredek hely'	táj v. irod
71.	másodjára 'másodszer, másodízben'	táj

Sorszám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
72.	megettér 'visszatér'	táj v. irod
73.	méhe 'méh (rovar)'	táj
74.	művesnap 'hétköznap'	rég v. táj
75.	napáldozat 'naplemente'	táj v. rég irod
76.	naphajlat 'alkonyat'	táj irod
77.	nyaklik '<fej, végtag> erőtllenül vmerre billen, csuklik'; '<késpenge> meglazulva ide-oda mozog'	táj
78.	nyuvaszt 'fullaszt, fojt'; 'gyötör'	táj
79.	okvetlenkedik 'lábatlankodik'	táj
80.	olyaténképpen 'olyan módon, úgy'	táj irod
81.	öhön '(Bográcsban) lebbencsből főzött, megpirított, hagymás, krumplis tészta(kása)'	táj
82.	öszton 'ösztoke'	táj
83.	ozsonna 'uzsonna'	táj v. irod
84.	pampuska 'fánk'	táj
85.	paszita 'keresztelői lakoma'	táj
86.	pest 'kemence'	táj
87.	pillangó 'lepke'	táj v. irod
88.	pipál: abból (ugyan) nem pipál 'abban ugyan nem lesz része'	táj biz
89.	pöffed 'püffed', 'felpuffad'	rég v. táj
90.	ragyabunkó 'ragyás személy'	táj gúny
91.	rálócsöl 'vkire ráerőltet, hárít'	táj v. biz
92.	régestelen-régen 'réges-rég'	ritk táj
93.	rühet 'disznó párzik'	táj
94.	sedre 'hebehurgya, szeleburdi'	táj
95.	seggel 'farol, hátrál'	durva táj
96.	semmitlen 'nincstelen'	táj
97.	sundám-bundám vagy per sundám-bundám 'nem egyenes úton, alattomban'	táj v. rég
98.	szárma 'töltött káposzta'	táj
99.	szökik 'könnyedén ugrik'	táj v. vál
100.	szülemlik 'létrejön, keletkezik, születik'	táj irod
101.	szülike 'nagyanya'; 'anyóka'	táj kedvesk
102.	taliga 'kezdetleges, egyfogatú szekér'	táj kiv
103.	tengeri 'kukorica'	táj
104.	tikmony 'tojás'	táj
105.	utolja 'vminek az utója, vége'	táj v. vál
106.	üszög 'üszkösödés, üszök'	táj v. rég
107.	verő 'verőfény'	táj v. irod
108.	vicsori 'vigyori'	táj gúny
109.	zuharé 'nagy zápor'	táj
110.	zsolna 'zöld harkály'	táj

F: Keressünk példákat a tájszavak egyes típusaira (valódi, alaki, jelentésbeli, stílusbeli).

1.

A példákból egyértelműen látszik, hogy a „tájnyelvi” minősítés alkalmazása korrekt módon történik: az így jelölt elemek – legalábbis az idézetek – nagy valószínűséggel csakugyan tájnyelvi kötődésűek. Azt ugyan nem tudjuk, hogy a tájszavak a magyar nyelvjárások sokaságának szókincséből **milyen elvek alapján lettek összeválogatva**, de ez talán nem is annyira fontos. Ennél sokkal nagyobb a **szimbolikus jelentősége** annak, hogy egy köznyelvi értelmező szótár egyáltalán tartalmaz tájszavakat. S azok számára, akiknek nincs otthon tájszótáruk, a szótár gyakorlati segítséget is nyújthat azzal, hogy felöleli a tájszavak egy részét.

Érdeemes megjegyezni, hogy „kissé tájnyelvi” minősítésű szavak – érthető módon – nincsenek az értelmező kéziszótárban; ez a tény is mutatja, hogy a **„tájnyelvi” nem stílus kategória**, szemben a „népi”, „népnyelvi”, „népies” minősítéssel, melynek – amint alább látni fogjuk – van a szótári minősítések közt „kissé népies” válfaja.

2.

A példák közt, amint láthatjuk, szép számmal találhatók kettős (vagy többes) minősítésű szavak, kifejezések, alakváltozatok és szójelentések.

A stílusváltozatokhoz kötődő, kettős minősítésű szavak közt kissé rejtélyes a „tájnyelvi és irodalmi” minősítés (*bodor, burján, dobaj, híves, kereng 'kering', naphajlat, olyaténkép-pen, szülemlik*). Ezeket leginkább úgy értelmezhetnénk, hogy e szavak irodalmias használatra valamely nagyobb régióhoz kötődik. Ha ugyanis az írók nyelvében az egész nyelvterületen használatosak volnának, akkor „tájnyelvi vagy irodalmi” minősítést várnánk, amelyre alább látunk is majd példákat. Ám nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy téves jelölésről van szó, s a szerzők szándékolt minősítése „tájnyelvi vagy irodalmi” volt.

Ez utóbbi sejtésünket erősíti, hogy a szótárban nincs „tájnyelvi és választékos” vagy „választékos és tájnyelvi” minősítés, pedig a „választékos” és az „irodalmi” rokon minősítések, még akkor is, ha az „irodalmi” egy sajátos regiszterhez kötődik, a szépirodalmihoz, míg a „választékos” minősítésnek nincs ilyen kötöttsége.

A nyelvjárásokban választékos stílusértékű szavak is vannak, pl. a népköltészet némely műfajában, így a „tájnyelvi és választékos” minősítés reális.

Az is sokatmondó a „tájnyelvi és irodalmi” minősítés megítélése szempontjából, hogy a szótárban „tájnyelvi és sajtónyelvi”, ill. „sajtónyelvi és tájnyelvi” minősítés sem található, pedig regionális sajtó is létezik. Mivel regionális hivatalos nyelv nem létezik egy-egy nyelvjáróterületen, nem csodálkozhatunk azon, hogy a „tájnyelvi és hivatalos” vagy „hivatalos és tájnyelvi” kettős minősítés is hiányzik a szótárból.

A felsorolt kettős minősítések hiányát jól magyarázza az a tény, hogy a **prototipikus nyelvjárásai szavak bizalmas stílusértékűek**, s különösen a **köznyelvben érződnek annak**. A szótárban találunk néhány „tájnyelvi és bizalmas” minősítésű szót is (*abból ugyan nem pipál; bunyó 'bunyevác', cocó, delej 'villamos', elken 'jól megver'*), amelyek nyilván az adott táj-

nyelvben közömbös stílusértékűnek érzett szavakhoz képest bizalmasak, vagy pedig tévedésből kapták ezt a minősítést a „tájnyelvi vagy bizalmas” helyett.

Bár a nyelvjárásokban is vannak szlengszavak, ezeket hagyományosan más névvel illetik („tréfaszók”), ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy a szótárból hiányzik a „tájnyelvi és argó”, ill. az „argó és tájnyelvi” minősítés is. Ellenben előfordul a „tájnyelvi és tréfás” (*ab-rakol* ’üt, ver’, *gógyi*); elképzelhető, hogy ezek az érintett nyelvjárásokban szlengszavak.

A „tájnyelvi és tréfás” minősítéssel már áttértünk a kettős minősítések másik nagy csoportjára, arra, melyben a „tájnyelvi” minősítés az érzelmi kötöttségű stílusminősítések valamelyikével kombinálódik. A pozitív oldalon ilyen a már említett „tájnyelvi és tréfás” mellett a „tájnyelvi és kedveskedő” (*szülike*), a negatív oldalon pedig a „tájnyelvi és pejoratív” (*csesznye, loncsos*), a „tájnyelvi és durva”, ill. „durva és tájnyelvi” (*cafrang* ’szajha’, *görcs* ’fene, nyavalya’, *seggel* ’hátrál’), valamint a „tájnyelvi és gúnyos” (*fonóka* ’puhány, pipogya férfi’, *ragyabunkó, vicsori* ’vigyori’). „Tájnyelvi és trágár” vagy „trágár és tájnyelvi” minősítést nem találunk a szótárban.

A „tájnyelvi” kronolektális minősítésekkel is kombinálódhat. A példák közt a múltra utaló jelöléseket találunk, melyek azt jelzik, hogy az érintett tájszó a maga földrajzi területén is archaizmus. Ilyen a „tájnyelvi és elavult” (*cserebűly, décbunda, gór*), a „tájnyelvi és régi-es”, ill. „régies és tájnyelvi” (*bitang* ’gazdátlan vagy rablott jószág’, *gerjed* ’gyullad’, *kantus, lénia, mál*), valamint a „tájnyelvi és kiveszőben lévő” (*taliga*). A példák némelyike gyaníthatólag historizmus, és így inkább „tájnyelvi és történeti” minősítés volna a helyénvaló (ilyen lehet a *bitang, décbunda, kantus* és a *taliga*).

A „tájnyelvi” minősítés fogalomkörü minősítésekkel is összekapcsolódhat, olyankor, amikor az adott tájszó **a falusi lakosság által üzőtt valamely foglalkozáshoz** (leginkább a **mezőgazdasághoz**) kötődik. Ilyen a *keresztez*, a *léha* és a *lóré*, amelyek a „tájnyelvi” jelölés mellett mezőgazdasági” minősítésűek az értelmező kéziszótárban, ami azt jelenti, hogy az adott nyelvjárásban a **mezőgazdasági szakszókincs részei**.

3.

Ami a vagylagos minősítéseket illeti, főntebb már említettük a „tájnyelvi vagy irodalmi” kombinációt (*egyebütt, felleg, felült* (*neki*) *Lackó a nyakára, künn, langy, mart, megtér* ’visszatér’, *ozsonna, pillangó, verő* ’verőfény’). Az így jelölt szóképzleti egységek ma valamely vidéken tájszavak, köznyelvi, szépirodalmi szövegekben viszont irodalmi stílusértékűek.

Ennek egyik oka az lehet, hogy az ilyen szavak egy része korábban közhasználatú volt, de idővel az elavulás útjára lépve egyes vidékekre szorultak vissza tájszóként, s ugyanakkor a szépirodalmi nyelvhasználatban is megmaradtak irodalmi stílusértékű szavakként.

Az is előfordul, hogy az írók saját régiójuk valamely tájszavát – nyilván többnyire tudatosan – beemelik az amúgy köznyelven íródott művükbe környezetfestés céljából vagy más célból, s ezek később megjelennek mások irodalmi alkotásaiban is.

A nyelvújítás korában – amint főntebb említettük – tudatosan is emeltek be tájszavakat a köznyelvbe.

Az idézett példák közül a *kacag*, *szökik*, *utolja* a megadott jelentésekben valamely régióban tájszó (s valószínűleg közömbös, esetleg bizalmas stílusértékű), a köznyelvben viszont választékos. Ezt tükrözi a „tájnyelvi vagy választékos”, ill. „tájnyelvi és kissé választékos” jelölés.

A „tájnyelvi” minősítés vagylagosan is kombinálódhat kronolektális minősítésekkel. Az „elavult vagy tájnyelvi” jelölésű *alít* szó a jelölés alapján valamely nyelvjárásban ma is közhasználatú, de a köznyelvben elavult, vagyis a mai beszélőknek már legfeljebb a passzív szókincsében van benne. Ez a szó is jó példa arra az esetre, amikor egy szó kiszorul az élő nyelvhasználatból, de egy kisebb területen tájszóként élő marad; a szó tehát az adott nyelvjárásban ún. megőrzött régiség.

A *kapca*, a *művesnap*, *napáldozat*, (*per*) *sundám-bundám*, *pöffed* és az *üszög* „tájnyelvi vagy régies”, ill. „régies vagy tájnyelvi” minősítése elvileg azt jelenti, hogy az ilyen jelölésű szó-készletti egységek a nyelvterület valamely szűkebb régiójában tájszavakként részei az élő használatnak (beletartoznak az adott vidék nyelvjárási beszélőinek aktív szókincsébe, nemcsak az idősebb, hanem a fiatalabb nyelvjárási beszélőkébe is), országos szinten azonban régies stílusértékűek, vagyis már inkább csak az idősebb nemzedék használja őket aktívan. Amint azonban a jegyzetsorozatnak *A magyar nyelvi váltakozások kronolektális háttere* című kötetében látni fogjuk, a „régies” minősítés valójában legtöbbször elavult szavakat jelöl.

Az előző bekezdésben említett szavak közül a *napáldozat* amellett, hogy tájnyelvi, nemcsak „régies”, hanem „irodalmi” minősítésű is, ami azt a tényt tükrözi, hogy a szó ma már csak tájszóként él, de régebben sem lehetett közkeletű, hanem használata a szépirodalomra korlátozódott.

A „tájnyelvi” minősítés fogalomkörü minősítésekkel is kombinálódhat vagylagosan. Ilyenkor nem arról van szó, mint a fentebb említett esetben, amikor az adott tájszó egyszerre tájnyelvi és valamely falusi foglalkozáshoz kötődő, hanem arról, hogy valamely szakmában egy olyan szó használatos terminusként, amely megvan valamelyik tájnyelvben. Ilyen a példánk közt a „tájnyelvi és hajózási” minősítésű *ampa*, a „tájnyelvi és halászati” minősítésű *borító* 'borítókosár', valamint a „tájnyelvi vagy sportnyelvi” minősítésű *elkaszál* 'durván elgáncsol'.

B) A „népi”, „népnyelvi”, „népies” (nép) és a „kissé népies” (kissé nép) minősítés

Amint a fejezet bevezető részében már jeleztük, az értelmező szótár és az értelmező kéziszótár *nép* rövidítésének háromféle feloldása is van: „népi”, „népnyelvi” és „népies”. Ezek közül az első kettő inkább az adott lexéma **regionális kötöttségére** utal, a „népies” pedig a **stílusértékére**. (Ahol főleg stílusértékre utal a rövidítés, ott csak a „népies” feloldást fogjuk használni.) Jól tükrözi ezt a kettősséget a *nép* minősítés meghatározása az értelmező szótárban: „népi, népnyelvi (az ország nagy területén használatos); népies (stílusban szokásos)”.

Amint fentebb említettük, a „népies” minősítés mellett árnyaló, „kissé népies” változatot is találunk. Mivel a regionális kötöttség objektív tény, nem lehet mérték kérdése (ezért nem alkalmazzák a szótárírók a „kissé tájnyelvi” minősítést), a „kissé népies” egyértelműen stí-

lusminősítésként értelmezendő, vagyis arra utal, hogy ezek a szavak a köznyelvi használatban **enyhén népiesnek érződnek**, kisebb-nagyobb mértékben népi, falusi környezettel asszociálódnak. Ugyanakkor természetesen ezek a szavak is **lehetnek regionálisan kötöttek**, akárcsak a „népi”, „népnyelvi”, „népies” minősítésűek.

Szemben a fentebb tárgyalt „tájnyelvi” minősítéssel, amely inkább olyan jelölés, amely egy objektív tényre, az adott szó (szűk) regionális kötöttségére utal, addig a „népi”, „népnyelvi” és „népies” ugyancsak jelezheti a szó regionális kötöttségét, ugyanakkor azonban **sajátos stílusérték hordozója** is, amennyiben **vidéki, falusi környezetet, vidéki embereket asszociál**.

Ez azért lehetséges, mert a „népi”, „népnyelvi” és „népies” jelölésű szókészlet elemek rendszerint országosan ismertek, beletartoznak a városi, értelmiségi beszélőknek is legalább a passzív szókincsébe (ami nem mondható el a „tájnyelvi” jelölésű szavakról). Ugyanez vonatkozik a „kissé népies” stílusminősítésre is.

Az előző bekezdésben említett tényből kifolyólag a „(kissé) népies” minősítés rokon a stílusváltozati dimenzió elhelyezkedő minősítésekkel, ezen belül pedig legközelebb a „bizalmas” minősítéshez áll. Amint azt fentebb már jeleztük, a stílusváltozati minősítésekkel a jegyzet-sorozatnak egy másik kötetében foglalkozunk részletesebben.

a) A „népi”, „népnyelvi”, „népies” (nép) minősítés

Amint az alfejezet címéből is kiderül, a „népi”, a „népnyelvi” és a „népies” egyaránt a *nép* rövidítés feloldása, s amint fentebb említettük, kétarcú minősítés: az esetek egy részében a szavak regionális kötöttségére utal, az esetek más részében pedig a stílusértékükre.

÷ „Népi”, „népnyelvi”, ill. „népies” minősítésű szavak az értelmező kéziszótárban

Sor-szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
1.	ácsí ' <mulatás közben, muzsikáló cigány(ok)hoz szólva> hagyd abba'	nép
2.	ácsingózik 'áhítozik'; 'ácsorog'	nép
3.	adjusztál 'üt, ver'	nép tréf
4.	ahonnét 'ahonnan'	nép
5.	aki 'amely'	nép irod
6.	akol 'juhok istállója; legelőn a jószág körülkerített helye'	nép
7.	áldomás 'vminek a sikerét ünneplő evés-ivás'	nép
8.	almárium 'fiókos, polcos (alacsony) szekrény	nép
9.	átall 'restell, vonakodik vmit megtenni'	nép vál
10.	báb 'játék baba'	nép vál
11.	bacilus 'általában kórokozó' (a szaknyelvben csak 'pálcika alakú baktérium')	nép v. vál
12.	bajszos 'bajuszos'	nép
13.	béketűrés 'zaklatás, méltatlanság stb. türelmes elviselése'	nép vál

Sor- szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
14.	ciha 'párna vagy dunyha huzata'	nép
15.	csalit 'cserjék, bokrok szövevénye'	nép irod
16.	cserfes 'beszédes, csacska', 'nyelves, veszekedő'	nép irod
17.	csikó 'egy körmöci arany'	nép kiv
18.	dalos 'aki szeret dalolni'; 'ilyen személyre valló'; 'éneklő <madár>'	nép vál
19.	déltájt 'déli tájban'	nép vál
20.	disznó: nem őriztünk együtt disznót 'hogymérsz) velem bizalmaskodni?'	nép durva
21.	dönög 'zümög, dong'	nép irod
22.	egzecíroz, egzecíroztat 'önkényeskedve irányít vkit'	nép pejor
23.	eltörődik 'vmiben nagyon elfárad'	nép vál
24.	emberfia 'emberi lény'; senki emberfia 'senki sem'	nép irod
25.	félsz 'félelem, ijedtség', pl. benne van a félsz	nép tréf
26.	földkerekség 'az egész Föld, az egész világ'	nép vál
27.	gatyamadzag 'a gatyakorcba fűzött, azt összehúzó zsinór vagy szalag'	nép
28.	gólyamadár 'gólya'	nép kedvesk
29.	gondolomformán: csak úgy gondolomformán 'biztos adat, ismeret nélkül, ötletszerűen'	nép
30.	haló porában (is) 'a halála után (is)'	nép vál
31.	helyre 'helyes és ügyes', pl. helyre legény	nép
32.	hevenyész 'sebtében csinál, rögtönöz, összeüt vmit'	nép v. vál
33.	hévér 'csavaros kézi emelőgép'	nép
34.	hogyhát 'hog'y'	nép
35.	ibrik 'öblös, füles, korsószerű kisebb (ivó)edény'	nép
36.	inal '(menekülésszerűen) fut'	nép pejor
37.	italmérés 'italbolt'	nép vál
38.	jajszó 'jajkiáltás, jajgatás'	nép vál
39.	kandi 'kíváncsi, leskelődő'	nép irod
40.	kárt tesz magában 'öngyilkosságot kísérel meg'	nép szépítő
41.	kászolódik 'hosszasan, nehézkesen szedelőzködik'	nép biz
42.	katica 'katicabogár'	nép
43.	kecmereg 'nehezen mozog, mászik'	nép v. biz
44.	kézen-közön '<elvesztést, eltűnést jelentő kifejezésekben> többek kezén átmenve, titokzatos módon'	nép pejor
45.	kommandó 'vezényszó'	nép kiv
46.	ládikó 'ládika'	nép kedvesk
47.	lehajtja a fejét 'lefekszik aludni'	nép v. irod
48.	lel 'talál'	nép v. vál
49.	lóca 'támla nélküli egyszerű pad'; 'többszemélyes, kárpitozatlan paraszti ülőbútor'	nép
50.	loppal 'lopva, titokban'	ritk nép v. irod
51.	lotyó 'feslett erkölcsű nő'	nép
52.	lővakaró 'lő, tehén szőrének tisztítására való, fésűszerűen fogas eszköz'	nép
53.	lúd 'liba'	nép v. Áll
54.	madzagvasút 'keskeny vágányú vasút'	nép tréf
55.	maglúd 'szaporításra nevelt lúd'	nép
56.	magyarmiskásan: (am)úgy magyarmiskásan: 'alaposan, keményen, durván'; 'istenigazában'	nép rég

Sor- szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
57.	makkos 'ahol sok makk van'	nép
58.	masíroz 'menetel'	nép biz
59.	megáhít 'nagyon megkíván vmit'	nép v. irod
60.	megéitet 'megmérgez'	nép
61.	megkurtít 'megrövidít'	nép
62.	megmásít 'megváltoztat'	nép v. vál
63.	megmegy 'megtörtén(het)ik, megeshet'	nép v. biz
64.	miá vagy mián 'miatt'	nép rég
65.	minuta 'perc, pillanat'	nép kiv
66.	minutum 'perc, pillanat'	nép biz
67.	mismás 'bizonytalan egyveleg'	nép pejor
68.	marószóda 'marólúg, marónátron'	nép
69.	motyó '(útra összecsomagolt) kevés, szegényes holmi, ruhanemű'	nép biz
70.	muslinca 'muslica'	nép v. vál
71.	muzsikaszó 'zenész'	nép
72.	nehány 'néhány'	nép v. vál
73.	nemjóját <enyhe káromkodásként> (Azt) a nemjóját (neki)!	nép
74.	nemsoká 'nemsokára'	nép
75.	nyámnyla 'gyámoltalan, tehetetlen, pipogya'	nép gúny
76.	nyavalya 'baj, nehézség'	nép v. biz
77.	nyí ' <kutya, macska stb.> éles hangon nyüszít, vinnyog'	nép
78.	nyirettyű 'nádi hegedű'	nép, Ját
79.	nyivog '<állat, különösen kutya, denevér, ritk. gyermek> szaggatott hangon nyivákol'	nép
80.	nyomórúd 'a szekérrre rakott szénát, gabonát stb. leszorító hosszú rúd'	nép
81.	nyoszolya 'ágy'	nép rég v. irod
82.	nyugodalmas 'nyugalmas, békés'	nép
83.	odáig 'addig az ideig'	nép
84.	odaki 'ott kint'	nép
85.	ódozkodik 'ódzkodik'	nép
86.	óg-móg 'dohog, dörmög'	nép tréf
87.	ókula 'szemüveg'	nép rég
88.	olcsójános 'a hivatalos árnál kevesebért dolgozó iparos, így árusító kereskedő'	nép biz
89.	orcátlan 'arcátlan'	nép vál
90.	ottan 'ott'	nép
91.	öblöget '<állat> öblös hangon szól'	nép
92.	őkegyelme <annak címe, megnevezése, akinek a „kegyelmed” megszólítás járt>; 'e szóval megjelölt személy'	nép rég
93.	ölfá 'vhány ölnyi mennyiségű összerakott (hasáb)fa'	nép
94.	öntözködik 'locsolkodik'	nép
95.	örömezt 'szívesen, örömmel'	nép v. vál
96.	összeczyvál '<össze nem illő dolgokat> összekever', pl. mindent összeczyvál	pejor nép
97.	pamat 'vékony szálak csomója'	nép
98.	pamuk 'pamut'	nép
99.	páskum, páskom 'legelő'	nép

Sor-szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
100.	pergament 'pergamen'	nép v. rég
101.	perváta 'árnyékszék'	nép elav
102.	pesel 'vizek, pisil'	nép v. tréf
103.	pimpó 'rosszul kezelt bor felületén képződő penész'	nép
104.	pingál 'fest'	nép v. pejor
105.	racsít 'kellemetlenül éles, magas hangon kiabál'	nép
106.	rakodik '<vhova> székel'	nép szépítő
107.	rebeg 'remeg, reszket'	ritk nép
108.	réce 'kacsa'	nép
109.	sírhatnékja van 'sírós hangulata van'	nép
110.	sógorság-komaság 'vmiféle távolabbi rokoni viszony'; 'ilyen viszonyban álló személyek összessége'	nép
111.	sorvadás 'tüdővész'	nép
112.	sublót 'alacsony, fiókos szekrény'	nép
113.	szuszék 'gabona vagy liszt tartására való nagy láda'	nép
114.	sülyfű 'salamonpecsét'	nép elav
115.	sürgönypózna 'távíróoszlop'	nép
116.	szór 'kicsépelte gabonát lapáttal szelel'	nép kiv
117.	szűrös 'szűrt viselő'	nép
118.	takaros 'tisza, rendes, csinos', 'formás (és rendben tartott)', 'elégé nagy'	nép
119.	takonypóc 'taknyos kölyök'	nép durva
120.	talpalávaló 'táncra csábító, élénk ütemű zene'	nép tréf
121.	tangóharmonika 'harmonika'	nép
122.	tosz 'lök, tol'	nép
123.	ugorka 'uborka'	nép
124.	üptre 'folyamatosan, egymás után'; 'nyakra-főre'	nép v. vulg
125.	verdung 'régie űrmérték: kb. 2 dl'; 'ilyen űrtartalmú mérőedény'	nép elav
126.	voks 'szavazat'	nép rég
127.	zabla 'a lószerszámnak csuklósan összekapcsolt vaspálcikákból álló, a ló szájába tehető része'	nép
128.	zuboly 'a szövőszék hengere'	nép elav
129.	zsákol 'ver, páhol vkit'	ritk nép
130.	zsémbel '(jelentéktelen dolgok miatt) elégedetlenkedve zsörtölődik'	nép irod

1.

A szótári minősítések számottevő része arra enged következtetni, hogy az értelmező kéziszótár „népi”, „népnyelvi”, „népies” minősítésű szavai valóban nagyobb területen élnek, elterjedtebbek, mint a „tájnyelvi” minősítésűek, pl. *akol, almárium, almásderes, béketúrás, ciha, dalos, déltájt, egzecíroz(tat), földkerekség, gatyamadzag, gólyamadár, gondolomformán, haló porában (is), hogyhát, ibrik, inal, italmérés, jajszó, kézen-közön, ládikó, lóvakaró, maglúd, makkos, megkurtít, muzsikaszó, nemjóját, nemsoká, nyámnyila, nyugodalmas, odáig, ottan, ölfá, öntözködik, sírhatnékja van, sublót, sürgönypózna, szuszék, szűrös, takaros, talpalávaló, tangóharmonika, voks, zabla, zongorál.*

E szavak nagy része valószínűleg csakugyan beletartozik a **köznyelvi beszélők passzív szókincsébe**, s valóban népiesnek érződhetnek számukra, vagyis ezekben a „népies” jelölés a valódi stílusértéküket tükrözi.

Amint fentebb említettük, a „népnyelvi” kategóriába a Termini-szótár nemcsak a kevésbé iskolázott falusi lakosság nyelvhasználatára jellemző szavakat sorolja, hanem azokat is, amelyek a kevésbé iskolázott városi lakosság nyelvhasználatában élnek, attól függetlenül, hogy ezek használata csak egy-egy régióra korlátozódik, vagy pedig az egész nyelvterületen ismeretesek.

Az, hogy az értelmező szótárakban nem található megfelelő (nem megbélyegző) minősítés a kevésbé iskolázott beszélők által rendszeresen, jellemző módon használt szóképzési elemek jelölésére, e szótárak fogyatékoságának tekinthető, melyben a nyelvi elitizmus ideológiája nyilvánul meg.

Tipikus esetben a „népi, „népnyelvi, „népies” minősítésű elemek nem regionális kötöttségűek, hanem *koiné* jellegűek. A „népnyelvi” kategória ily **módon településtípusra és földrajzi helyzetre való tekintet nélkül** utal a kevésbé iskolázott beszélők által használt szavak sajátos stílusértékére.

2.

A példaanyagban több kettős minősítésű nyelvi formát találunk.

A „népies és irodalmi” minősítés (*aki ’amely’, csalit, cserfes, dönög, emberfia, kandi, zsembel*) kevésbé problematikus, mint az előző fejezetben tárgyalt „tájnyelvi és irodalmi”, mivel a „népies” minősítésű szavak **jelentős része az egész nyelvterületen ismeretes**, s így kézenfekvő feltételezni, hogy a szépírók is élnek velük. Az is lehetséges, hogy olyan népnyelvi eredetű nyelvi formákról van szó, amelyek a szépírók által bekerültek a köznyelvbe, s valójában a „népies vagy irodalmi” volna a korrektebb minősítés.

Némi magyarázatra szorul a „népnyelvi és választékos” minősítés is (*átall, báb ’játék baba’, béketűrés, dalos, déltájt, eltörődik, földkerekség, haló porában, italmérés, jajszó, orcátlan*). Ez a párosítás nyilván olyan nyelvi formákra vonatkozik, amelyek a népnyelvben, vagyis a **nyelvterület valamely nagyobb részén választékosnak** érződnek; ezért oldottuk fel a *nép* rövidítést ez esetben „népnyelviként”. A köznyelvben viszont a népies stílusértékű nyelvi formák inkább **informális beszédhelyzetekben** használatosak, s alapvetően **bizalmas stílusértékűek**.

Az idézett példák egy része azonban inkább **választékosnak** érződik, mint népiesnek (pl. a *déltájt, földkerekség, haló porában, jajszó, orcátlan*), így lehetséges, hogy inkább a „népnyelvi vagy választékos” minősítés volna helyénvaló.

A „népies és bizalmas” stílusminősítés (*kászolódik, masíroz, minutum, motyó, olcsójános*) kissé redundánsnak tűnik, mivel – amint említettük – a népies nyelvi formák a köznyelvben többnyire eleve bizalmas stílusértékűnek érződnek. Ugyanakkor a minősítés korrekt lehet, amennyiben a *nép* rövidítést „népnyelviként” oldjuk fel. Ily módon a „bizalmas” minősítésnek van létjogosultsága, mivel természetesen a népnyelvben is vannak más, mint bizalmas

stílusértékű nyelvi formák (főként közömbös stílusértékűek, de választékosak vagy akár formálisak is).

Bár a népnyelvben is lehetnek formális stílusértékű szavak, az értelmező kéziszótárban a „népies és hivatalos”, ill. „hivatalos és népies” kombinációra nincs példa, s hasonlóképpen nincs a szótárban „népies és sajtónyelvi”, ill. „sajtónyelvi és népies”, valamint „népies és argó”, ill. „argó és népies” minősítés sem.

A kronolektális minősítésű nyelvi formák közül a példák közt előfordul a „népies és régies” (*magyarmiskásan, miá/mián, nyoszolya, ókula, őkegyelme, voks*), a „népies és elavult” (*perváta, süyfű, verdung, zuboly*), valamint a „népies és kivesző” is (*csikó* 'egy körmöci arany', *kommandó* 'vezényszó' *minuta, szór* 'kicsévelt gabonát lapáttal szelel'). Ezek közül a *csikó* és a *verdung*, továbbá a *szór* biztosan historizmus, a *zuboly* pedig valószínűleg, így valószínűleg ezek megjelölésére a „történelmi” minősítést kellett volna használni. A *voks* viszont az elmúlt évtizedekben újjáéledt (ha csakugyan régies volt), ill. elveszítette népies jellegét (ha csakugyan népies volt), ma leginkább a „sajtónyelvi” minősítés illene hozzá.

Az érzelmi dimenzió minősítései kézenfekvő módon kombinálódnak a „népies” minősítéssel. A pozitív érzelmek tekintetében ilyen „népies és tréfás” (*adjusztál, félsz* 'félelem', *madzagvasút, óg-móg, talpalávaló*), a „népies és kedveskedő” (*golyamadár, ládikó*) és a „népies és szépítő” (*kárt tesz magában* 'öngyilkosságot kísérel meg', *rakodik* 'vhova székel'). A negatív érzelmek vonatkozásában a példák közt szerepel a „népies és pejoratív”, ill. „pejoratív és népies” (*kézen-közön, mismás, összezagyvál*), a „népies és gúnyos” (*inal, nyámnyila*), a „népies és durva” (*nem őriztünk együtt disznót, takonypóc*), nincs viszont a szótárban „népies és trágár”, ill. „trágár és népies” minősítés. A felsorolt kombinációk nem szorulnak magyarázatra.

3.

A példaként idézett szavak közt olyanokat is találunk, amelyek a használat közege szerint kétféle stílusértékűek is lehetnek. Ezek vagyis minősítést kapnak.

A *bacilus, hevenyész, lel, megmásít, muslinca, néhány* és *örömet* a szótárban „népnyelvi vagy választékos” stílusminősítésű. Itt a „népi, népnyelvi, népies” minősítés nyilván inkább a regionális kötöttségre utal (vagyis a „tájnyelvivel” rokon), nem pedig a népies stílusértékre, ezért oldottuk fel a rövidítést „népnyelviként”, nem pedig „népiesként”. Az így megjelölt szavak a **népnyelvben is élnek** (ott nyilván alapvetően közömbös stílusértékűek), s ugyanakkor **beleillenek a választékos köznyelvi stílusú szövegekbe** is.

Ugyanez mondható el – mutatis mutandis – a „népnyelvi vagy irodalmi” minősítésű szavakról (*lehajtja a fejét, loppal, megáhit, nyoszolya*). Ezek **jellemző módon a népnyelvben**, s amellett a **szépirodalom nyelvében** fordulnak elő.

A „népies vagy állattani” *lúd* szó közhasználatú megnevezés a nyelvjárások egy részében, a liba szokásos neve, viszont az állattanban terminus, vagyis formális stílusértékű szó.

A „népies vagy bizalmas” minősítés (*kecmereg, megmegy, nyavalya*) esetében a vagylagosság nyilvánvalóan azt jelenti, hogy ezek a szavak egyrészt a népnyelvben használatosak (közömbös vagy bizalmas stílusértékben), másrészt pedig a köznyelvben is bizalmas stílusértékben.

A „népies vagy vulgáris” *üptre* szó nyilván idegen mivolta miatt kapta ezt a minősítést. Nem arról van szó, hogy az *üptre* a köznyelvben a szó köznyelvi értelmében volna vulgáris, hanem arról, hogy használatát a nyelvújítók nyelvideológiai okokból helytelenítik. (A „vulgáris” minősítésről részletesebben a *Nyelvhelyesség és szövegminőség* című kötetben lesz szó.)

Kronolektális minősítéssel kombinálódik a „népies vagy régies” *pergament*, az érzelmi dimenzió egy-egy minősítésével a „népies vagy tréfás” *pesel*, ill. a „népies” vagy „pejoratív” *pingál*. A jelölés arra utal, hogy a *pergament* a népnyelvben nem (feltétlenül) régies, a *pesel* nem tréfás, a *pingál* nem pejoratív, a köznyelvben viszont az.

b) A „kissé népies” (*kissé nép*) minősítés

Szemben az árnyalás nélküli „népi”, „népnyelvi”, ill. „népies” minősítéssel a „kissé népies” **egyértelműen stílusminősítés**, amint ez az alábbi példákból is kiderül.

÷ „Kissé népies” minősítésű szavak az értelmező kéziszótárban

Sorszám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
1.	alsóruha 'fehérenemű'	kissé nép
2.	bocsájt 'bocsát'	kissé nép
3.	csuda 'csoda'	kissé nép
4.	eladó lány 'életkora szerint már férjhez adható'	kissé nép
5.	elereszt 'elenged'	kissé nép
6.	epe '<kifejezésekben> 'bosszúság, harag'	kissé nép
7.	esztendő 'év', esztendei 'évi'	kissé nép v. vál
8.	faluhelyen 'falun (nem városon)'	kissé nép
9.	felkerekedik 'hirtelen fölkel, és útnak indul'	kissé nép
10.	fölső 'felső'	kissé nép
11.	idevalósi 'idevaló (személy)'	kissé nép
12.	igazában 'a szó valódi értelmében, valójában'	kissé nép
13.	iparkodik 'igyekszik'	kissé nép
14.	jég 'jégeső'	kissé nép
15.	kanyarodó 'kanyar'	kissé nép
16.	készít 'megfelelő helyre tesz vmit, hogy kéznél legyen', pl. <i>vizet készít az asztalra</i>	kissé nép
17.	kitanul vminek 'tanulmányai alapján képesítést szerez vmire'	kissé nép
18.	kurjongat 'egymás után többször kurjant'	kissé nép

Sor- szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
19.	lából 'lábal', lábós 'lábos'	kissé nép
20.	ladik 'lapos fenekű csónak'; ladikázik 'ladikban csónakázik'	kissé nép
21.	lehallik 'lehallatszik'	kissé nép
22.	márványkő 'márvány'	kissé nép
23.	mészárszék 'húsbolt'	kissé nép, rég
24.	messzi 'távolí'	kissé nép
25.	mienk 'miénk'	kissé nép v. vál
26.	mi túrés-tagadás 'az igazat megvallva'	kissé nép
27.	móres 'tisztesség, illendőség'; megtanít kít (a) móresre 'megfegyelmezi'	kissé nép
28.	muzsikál 'hangszeren (népi vagy szórakoztató zenedarabot) játszik, zenél'; muzsikus 'zenész'	kissé nép v. biz
29.	nótaszó 'dalolás, nótázás'	kissé nép
30.	porcika 'ember, állat testében közelebbről meg nem határozott, apró rész'	kissé nép
31.	sebes 'gyors'	kissé nép v. vál
32.	semmirevaló 'semmirekellő <személy>'	kissé nép
33.	seszínű 'jellegtelen színű, színtelen, fakó'	kissé nép, pejor
34.	soká 'sokáig', 'sokára'	kissé nép
35.	serte 'sörte'	kissé nép
36.	szemes 'a kedvező lehetőségeket hamar felismerő és kihasználó <személy>'	kissé nép
37.	szűkében van vminek 'kevés van neki belőle'	kissé nép
38.	télirevaló 'télre beszerzett élelem, tüzelő'	kissé nép
39.	unokanéne 'idősebb unokanővér'	kissé nép
40.	zsalugáter 'ablakon, ajtón: zsalu'; zsalugáteres 'zsaluval ellátott <ablak, ajtó>'	kissé nép

Amint láthatjuk, a „kissé népies” minősítéssel ellátott nyelvi formák egy része nagyon közel áll a **mindennapi, kötetlen beszélt nyelvre** jellemző, **bizalmas** stílusértékű nyelvi formákhoz. Némelyik valószínűleg „bizalmas” minősítéssel is ellátható volna a „kissé népies” helyett (pl. az *elereszt, idevalósi, igazában, készít 'megfelelő helyre tesz, hogy kéznél legyen', kurjongat, mienk, muzsikál, porcika, semmirevaló, soká, szemes*), bár lehet, hogy a budapesti beszélőknek erről más a véleményük.

A *mienk* szó egyszersmind bizonyos kontextusokban **választékosnak** is érződhet, ahogy ezt jelzi is a „kissé népies vagy választékos” minősítés.

Ugyancsak „kissé népies vagy választékos” minősítésű az *esztendő* és a *sebes*. Ezek a lexémák tehát bizonyos kontextusokban népiesnek, más kontextusokban választékosnak érződnek.

Az *esztendő* szó „kissé népies vagy választékos” stílusminősítése azt a tényt tükrözi, hogy a nyelvújítók által felelevenített, a 16. századra majdnem teljesen kihalt ősi év szó a nyelvjárások egy részéből kiszorította a korábban közkeletű *esztendő* szót, miközben az *esztendő* a választékos stílusú szövegekben továbbra is használatos maradt.

Azok, akik ismerik az *esztendőt* a nyelvjárásokból, bizonyos kontextusokban népiesnek érezhetik, köznyelvi kontextusban viszont választékosként értelmeződik.

A *muzsikál* szó „kissé népies vagy bizalmas” stílusminősítésű, de nem biztos, hogy ez a két minősítés elválasztható egymástól.

4. A földrajzi dialektusok és a diskurzusalakítás

A földrajzi dialektusok a diskurzusalakításban **ritkán okoznak problémát**. A standardista ideológia erőteljes érvényesülése következtében még a táji színezetű köznyelv is alig kap szerepet a táji kereteken túlmutató, szupraregionális diskurzusokban, a nyelvjárások pedig egyáltalán nincsenek jelen saját területükön kívül.

Előfordul, hogy egy-egy nyelvjárási anyanyelvű beszélő – mintegy nyelven belüli interferenciaként – szándékolatlanul tájszót vagy esetleg más nyelvjárási formát használ szupraregionális, főleg beszélt nyelvi diskurzusban, s ez esetleg meg nem értéshez vagy félreértéshez – rosszabb esetben kigúnyoláshoz – vezet. Az, hogy írott köznyelvi diskurzusban jelenjen meg tájszó vagy más nyelvjárási forma, még ritkább lehet. Ezek **szórványos jelenségek**, az ilyen problémákra az interakció résztvevői s valószínűleg többnyire külső segítség nélkül is megtalálják a megoldást.

Komolyabb problémát okoznak azok a nyelvi változók, melyeknek egyik változata **a nyelvterület nagyobb, akár fél országnyi kiterjedésű régiójában használatos a nyelvjárásokban**, különösen akkor, ha a regionális kötöttségű változatot az **értelmiségek nem használják**, vagyis **nem része a regionális köznyelvnek**.

Az ilyen **regionális kötöttségű nyelvi jelenségek** közül a legfontosabbakat a bevezető fejezetben már említettük: a határozott névelő használatát személynevek előtt (*Megint keresett a Jutka*); a *jöszök* tőváltozat használatát *jöttök* „helyett” (*Mikor jöszök legközelebb?*); az *-e* kérdőszócskának az állítmány mondathangsúlyos részéhez való kapcsolódását (*Nem tudom, meg-e kaptad az üzenetemet*); az ún. nákozást (*Már rég aludnák, ha nem hallatszik be az a hangos zene*); a *szok* ige ragozását jelen időben a jelenben rendszeresen végbemenő cselekvés jelölésére, múlt időben pedig a múltban rendszeresen végbemenő cselekvés jelölésére (*Régebben szoktam focizni, de most már nem szokok*).

Az említett nyelvi jelenségek közül az első kettő (*a Zoli; jöszök*) azokban a régiókban, amelyekben nyelvjárási háttere van, **nincs megbélyegezve**, az értelmiségek is használják, persze stílusértéküknek megfelelően. Különösen igaz ez a **határozott névelő** használatára személynevek előtt, amely a nyelvterület nyugati felében az iskolázott beszélők körében is általános, Budapestet is beleértve, a keleti régiókban – elsősorban Erdélyben – viszont sokan helytelennek érzik.

A másik három regionális kötöttségű forma (*nem tudom, te-e voltál ott; szívesen elrakodnák, ha volna időm; gyerekkoromban sokat szoktam betegeskedni, most meg a gyerekeim szoknak*) még **azokban a régiókban is megbélyegezett, ahol a nyelvjárásokban közkeletű**, annak ellenére, hogy kisebb mértékben az értelmiségek nyelvhasználatában is megjelennek (igaz, leginkább nyelvbotlásképpen).

Kevésbé áll ez a külső régiókra, ahol az **iskolázott beszélők** körében is gyakoribb a használatuk. Ez magyar–magyar viszonylatban gondot okozhat, a külső régiók beszélőit az ilyenek használata miatt megbélyegezhetik, kevésbé iskolázottnak vagy akár kevésbé intelligensnek is tarthatják, bár legjobb esetben „csak” arra gondolnak: az illető nem tud elég jól magyarul...

A jegyzet érdemi részének utolsó fejezetében szó lesz azokról a nyelvi ideológiákról, amelyek a beszélők értékítéleteit ily módon befolyásolják.

& TÁRSADALMI DIALEKTUSOK

1. Általános kérdések

A társadalmi dialektusok, azaz a szociolektusok a nyelvnek a beszélők különféle **társas jellemzői** alapján elkülönülő változatai. A legfontosabb társas jellemzők a következők:

a) hol helyezkednek el a beszélők a társadalmi ranglétrán **vagyoni helyzet, foglalkozás, iskolázottság** stb. alapján;

b) milyen **korosztályhoz** tartoznak (korosztályi nyelvváltozatok),

c) milyen **neműek** (genolektusok),

d) milyen **etnikai csoporthoz** tartoznak (etnolektusok; ezekkel a jegyzetsorozatnak a kontaktusváltozatokról szóló kötetében foglalkozunk).

Magyar viszonylatban nincsenek olyan markáns különbségek az egyes társadalmi csoportok nyelvhasználatát közt, mint némely más nyelvközösségben vagy beszélőközösségben.

A kommunista rendszer évtizedeiben a legfelső társadalmi osztályt felszámolták, a középosztályt ellehetetlenítették, ill. új „középosztályt” hoztak létre munkás-paraszt származású emberekből. Ez **nivellálódást** hozott létre a **nyelvhasználatban is**, s így az a) pont alatt említett dimenzió még nem alakultak ki nagyobb mértékű nyelvhasználati különbségek. Ráadásul a vagyoni helyzet, a foglalkozás és az iskolázottság nagyon gyakran nincs is összhangban egymással, vagyis nem a legtehetősebb réteg dolgozik a legnagyobb presztízsű szakmákban, ill. rendelkezik a legmagasabb iskolázottsággal.

Az egyes korosztályok nyelvhasználatát közt nyilvánvalóan vannak különbségek, de ezeket soha nem vizsgálták alaposan. A **fiatalok** nyelvvel többen is foglalkoztak ugyan, ennek **szókincsbeli** sajátosságait gyűjtve össze, de az egyes korosztályok (spontán) nyelvhasználatát módszeresen összehasonlító vizsgálatokról nem tudunk, nem számítva azokat, melyeknek célja nem a korosztályi nyelvváltozatok jobb megismerése volt, hanem az, hogy fény derüljön konkrét nyelvi változók egyes változatainak társas meghatározottságára.

Köztudott, hogy a férfiak és a nők beszéde az európai típusú társadalmakban nem mutat nagy különbségeket, mivel a nők – némely vonatkozásban még mindig meglévő hátrányos helyzetük ellenére – az élet legtöbb területén a férfiakhoz hasonló módon és mértékben érvényesülnek, s a férfiak és a nők közvetlen kommunikációjának sincsenek társadalmi akadályai. Ezért a **genolektális különbségek csekélyek** a magyarban, akárcsak más hasonló nyugati, ill. nyugati típusú társadalmakban.

Nyelvünkben csupán az etnolektusok közt tapasztalhatók feltűnőbb különbségek, konkrétan: a nyelvcsere átment, azaz magyar anyanyelvű cigányok nyelvhasználatát feltűnően eltér a népesség többi részének nyelvhasználatától, ami főleg máig fennálló **hátrányos helyzetükkel**, ill. a „gádzsó” társadalomtól való részletes **elszigeteltségükkel**, továbbá **alacsonyabb iskolázottsági szintjükkel** magyarázható.

A cigány etnolektusok (valószínűleg többel is lehet számolni, mivel a nyelvterület távoli részei közt nyilván alig van kapcsolat) számos ún. **maradványjelenséget** (konkrétabban **szubsztrátumjelenséget**) tartalmazhatnak az eredeti nyelvükből, a romaniból.

A maradványjelenségek olyan nyelvi formák, amelyek **nem a szokásos kölcsönzéssel** kerültek át a cigánymagyarba, hanem úgy, hogy azok a még cigány anyanyelvű szülők, akik a gyermekeiket magyar nyelven szocializálták, egy olyan magyar nyelvet adtak át anyanyelvként gyermekeiknek, amely **számos kontaktusjelenséget tartalmazott**. Ezek a szülők másodnyelvi, azaz **magyar beszédébe romani anyanyelvük hatására kerültek be**, gyermekük azonban ugyanezeket a jelenségeket már **magyar anyanyelvük részeként sajátították el**, s adták aztán tovább az ő gyerekeiknek.

A cigányon kívül zsidó etnolektusokkal is lehet számolni a magyar anyanyelvű zsidóság körében, ezek azonban csak **csékély mértékben térnek el** a „gój” nyelvváltozatoktól, mivel a zsidók esetében nem beszélhetünk sem hátrányos helyzetről, sem a „gój” társadalomtól való elszigeteltségről, sem pedig műveltségi deficitről. Leginkább a valláshoz kapcsolódó szókincsben vannak különbségek.

Nyelvi szempontból az egyes társadalmi dialektusok is hasonló módon térnek el egymástól és a köznyelvtől, mint a földrajzi dialektusok, vagyis nyelvjárások. Csak éppen ezek a különbségek valószínűleg **jóval csékélyebbek**: legnagyobb részük nyilván **gyakorisági** különbség: vagyis ugyanazok a nyelvi formák használatosak az egyes szociolektusokban, mint a köznyelvben, csak eltérő gyakorisággal.

2. A társadalmi dialektusokra utaló szótári minősítések

A társadalmi dialektusok közül az értelmező szótárakban csupán az **iskolázottsági** és a **korosztálybeli** különbségekre találunk minősítéseket vagy közvetett utalásokat. Az alábbiakban ezért az iskolázottságra és az életkorra vonatkozó minősítéseknek és egyéb jelöléseknek szentelünk egy-egy alfejezetet.

A) Iskolázottságra (nem) utaló minősítések

A szótárakban **nem találunk** olyan minősítéseket, amelyek egyértelműen utalnának arra, hogy az érintett szóképzleti elemek az **iskolázott vagy a kevésbé iskolázott** beszélők dialektusának jellemző elemei-e.

1.

Ami az iskolázott beszélőket illeti, annak oka, hogy a főként az ő dialektusukban található, a kevésbé iskolázott beszélők dialektusából javarészt hiányzó szavak stílusértékére a szótárakban nem szokott utalni semmilyen stílusminősítés, talán az, hogy maguk a szótárírók ehhez a réteghez tartoznak, így az **ilyen szavak stílusértéke számukra nem feltűnő**.

Az ő nyelvhasználatuk sajátosságai – azaz a *mi* nyelvhasználatunk sajátosságai, hiszen mi is ezek közé tartozunk! – inkább a **kevésbé iskolázott beszélőnek tűnhetnek föl**, ők azonban nem szoktak „igazi” szótárt írni. ☹ (A laikusok által összeállított szójegyzékek, pl. szlengszó- vagy táj-szójegyzékek nem szoktak stílusminősítéseket tartalmazni.)

Egy további oka az „iskolázott” vagy ehhez hasonló minősítés hiányának az lehet, hogy a stílusminősítések közül olyanokat, mint a „választékos”, az „irodalmi”, a „sajtónyelvi”, a „hivatali”, valamint a fogalomköri minősítéseket többnyire **olyan szavak kapják, amelyeket az iskolázott beszélők használnak nagyobb mértékben**, így a felsorolt minősítések **mintegy nélkülözhetővé teszik az „iskolázott” minősítést**.

Ez részben így is van, ám a regiszterbeli és a dialektusbeli minősítések összemosása mégsem szerencsés: a választékos, irodalmi stb. stílusértékű szavak nagy részét az iskolázott beszélők nyilván **nem anyanyelvjárásuk** részeként sajátítják el, hanem **később tanulják meg**, vagyis ezek a minősítések **nyelvi regiszterekre, nem pedig dialektusokra** utalnak. Ezért e minősítések alapján **nem tudjuk meg, mely szókészleteti elemek használata jellemző az iskolázott beszélők anyanyelvjárására**, vagy inkább így fogalmazhatunk: **bizalmas beszélt nyelvére**.

Ezt a problémát kezelendő a Termini magyar–magyar szótár és adatbázis bevezette az „**iskolázott” minősítést**, mivel azonban más szótárakban nem fordul elő, itt most nem foglalkozunk vele.

2.

Ami a főként az iskolázatlan beszélők aktív szókincsében meglévő, az ő nyelvhasználatukra jellemző szókészleteti elemeket illeti, meglepő módon **azokra sem találunk a szótárakban megfelelő jelölést**.

Itt a fenti magyarázatok közül az első nem jöhet számításba: a szótárakat iskolázott emberek írják, így nekik fel kell tűnjenek azok a szókészleteti elemek, amelyeket ők nem szoktak használni.

A második magyarázat itt csak részben állja meg a helyét, mivel csak **egyetlen** olyan **minősítés** van, amely **kapcsolatba hozható a beszélők egy részének iskolázottságával**: a „népi” vagy „népnyelvi” minősítés, amellyel főntebb a földrajzi dialektusokra utaló minősítések között tárgyaltunk.

Amint láttuk, ezt a minősítést azok a szókészleteti elemek kapják, amelyeket **nagyobb, akár országrésznyi nagyságú régiókban használnak a nyelvjárásokban**, de az **egész nyelvterületen** benne vannak a beszélők **passzív szókincsében**.

Mivel ezek a szavak **nyelvjárási háttérűek, feltehetőleg nagyobb mértékben kötődnek a kevésbé iskolázott beszélőkhöz, mint az iskolázottakhoz**. Ugyanakkor az is nagyon valószínű, hogy e szókészleteti elemek nagy részét a **vidéki értelmiségiek nemcsak értik, hanem használják is**, elsősorban **informális stílusú** diskurzusaikban.

Épp ezért ezt a minősítést **nem tekinthetjük úgy, mint amely lefedné az „elsősorban az iskolázatlan beszélők aktív szókincsében meglévő lexémák” kategóriáját**.

Korábban felmerült az is, hogy az iskolázatlan emberek által jellemző módon használt szavakra és szókapcsolatokra értelmező szótárainkban esetleg a „vulgáris” (*vulg*) minősítés utal. A tüzetesebb elemzés azonban kimutatta, hogy a szótárírók ezzel a minősítéssel nem iskolázottsági alapon látják el a szavakat. Az ilyen minősítésű szavak nem alkotnak semmilyen megfogható stíluskategóriát, ezért a *Nyelvhelyesség és szövegminőség* című jegyzetben foglalkozunk velük.

A nyelvművelés hivatalos álláspontja szerint is **a nyelvhelyességi szabályok az iskolázott beszélők nyelvhasználatán alapulnak**, oly módon, hogy azokban az esetekben, amikor az iskolázatlan beszélők más nyelvi formákat használnak, mint az iskolázottak, **az iskolázatlanok által használt nyelvi formák számítanak helytelennek** vagy – jobbik esetben – **kevésbé helyesnek**.

Ebből kiindulva felmerült az a lehetőség is, hogy esetleg az értelmező szótárban, valamint az értelmező kéziszótár első kiadásában található **csillag**, továbbá az értelmező kéziszótár második kiadásában a csillag helyett alkalmazott különféle **nyelvhelyességi jelölések** és **megjegyzések** tekinthetők a kevésbé iskolázott beszélők nyelvhasználatára utaló sajátos jelölésnek. Ilyenek az értelmező kéziszótár 2. kiadásában a „pongyola használatú”, a „kissé pongyola használatú”, a „helyesen”, a „helyesebben” és a „terpeszkedő kifejezésekben”.

Ezek megvizsgálása nyomán azonban kiderült, hogy nem erről van szó: **a nyelvhelyességi szempontból helytelennek tekintett szókészleteti elemek nagy részét az értelmiségiek is széleskörűen használják, sőt legtöbbször éppen az ő nyelvhasználatukra jellemző**. Éppen ezért ezekkel is a sorozat *Nyelvhelyesség és szövegminőség* című kötetében foglalkozunk.

B) Korosztályi nyelvváltozatokra utaló minősítések

A korosztályi nyelvváltozatok az **életkor szerint elkülönülő dialektusok**.

A korosztályi hovatartozásból adódó nyelvi **különbségek nem nagyok** a magyarban, s ezek is részben **regiszter jellegűek** (pl. a szlengszavak használata). Az egyes **nyelvi változások velejárájaként** azonban eltérhet a különféle korosztályok nyelvhasználata oly módon, hogy e tekintetben némileg eltérő dialektusokról (szociolektusokról) beszélhetünk.

Ez nemcsak abban nyilvánulhat meg, hogy a **fiatalok gyakrabban** használnak bizonyos **szavakat** (pl. a közszlenghez tartozó szavakat vagy a közszlengből eredő szavakat), hanem akár **hangtani** vagy **más különbségek** is lehetnek az egyes korosztályok nyelvhasználatában, ill. az is előfordulhat, hogy az egyes nemzedékek ugyanannak a szónak **más-más alakváltozatát** használják nagyobb gyakorisággal.

Kétnyelvű környezetben az egyes nemzedékeknél eltérő lehet a **kontaktushatás mértéke**. Például a középnemzedék jobban ismeri a többség nyelvét, mint az idősebbek, s ezért a többség nyelvéből származó kölcsönszavakat más, a többségi nyelvéhez hasonlóbb hangalakban ejtik, vö. pl. *lecska* és *vlecska*, *ranolki* és *hranolki*, *hata* vagy *chata*.

A fontosabb magyar (értelmező) szótárak **egyetlen korosztályi minősítést** ismernek, a „gyermeknyelvi”. Ugyanakkor a magyar nyelv rétegződéséről szóló munkák és a stilisztikák ismerik az „ifjúsági nyelvi” kategóriát is, a szótárakban azonban az ifjúsági nyelvi szavak egy részére ehelyett az „argó” vagy a „szleng” minősítés utal – persze rendkívül elnagyoltan.

A Termini-szótár viszont bevezette az „ifjúsági nyelvi” minősítést is, hiszen a „szleng” (vagy „argó”) **nem dialektus, hanem regiszter, és nem csak a fiatalok nyelvhasználatára jellemző.**

A „gyermeknyelvi” **minősítés csak a gyermekek szempontjából dialektus, a hozzájuk szóló nagyobb gyerekek és felnőttek számára ez a nyelvváltozat regiszter**, hiszen sajátos beszédhelyezethez kötődik: **olyankor használják csupán, amikor kisgyerekekhez szólnak.**

A *magyar nyelvi váltakozások kronolektális háttere* című jegyzetben, a kronolektusok kapcsán tárgyalt „régies” minősítés elvileg itt is tárgyalható volna, mivel azzal – legalábbis a szótárírók szándéka szerint – **azokat a szavakat jelölik, amelyeket az idősebb nemzedékek használnak aktívan, a fiatalabbak jobbra csak értik, vagyis inkább csak a passzív szókincsükben vannak meg.**

Probléma azonban, hogy a „régies” minősítés **csak elméletileg** vonatkozik azokra a nyelvi formákra, melyeket már csak az idősebb nemzedék használ aktívan, **valójában** az értelmező szótárak többnyire **elavult szavakat jelölnek így** (jó esetben olyanokat, amelyek az elmúlt évtizedekben avultak el).

A „gyermeknyelvi” (gyerm) minősítés

A „gyermeknyelvi” minősítést olyan lexémák kaphatják, melyeknek használata jobbra a **beszélni tanuló kisgyerekekre** és a **környezetükben élő, velük kommunikáló nagyobb gyerekekre és felnőttekre** korlátozódik. A gyermeknyelv – ahogy említettük – **kétcéltű** kategória: a gyermek szempontjából **dialektus**, de a gyermekkel beszélő felnőtt szempontjából **regiszter**.

A stílusválozati dimenzió a „gyermeknyelvi” minősítésű szavak szinte törvényszerűen együtt járnak a **bizalmas stílusértékkel**. Az érzelmi dimenzió a gyermeknyelvi szavak – erős érzelmi töltetük miatt – természetes módon kombinálódnak a **kedveskedő stílusértékkel**.

A „gyermeknyelvi” minősítésnek jelentős hagyománya van: megtalálható – rendszerint (gyerm), olykor (gyer) vagy (gyny) formában – a hétköztetes értelmező szótárban, az értelmező kéziszótárban, a Képes diákszótárban, az Értelmező szótár +-ban, a szinonimaszótárban, az Új magyar tájszótárban, Gágyor József szótárában, a magyar–angol szlengszótárban (!) és számos más kétnyelvű szótárban.

÷ „Gyermeknyelvi” minősítésű szavak az értelmező kéziszótárban

Sor-szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
1.	a <a figyelmet vmely hangra irányító szóként>	táj gyermek
2.	ágyikó '(kis)ágy'	gyerm
3.	alukál 'alszik'	gyerm
4.	bácsi 'idős(ebb) férfi megnevezéseként vagy megszólításaként'	gyerm v. biz
5.	barika 'báránka'	gyerm kedvesk
6.	bibi, bibe 'kisebb seb vagy fájdalmas rész a testen'	gyerm
7.	bili 'éjjeliedény'	gyerm
8.	bim-bam <mélyebb harangszó utánzására>	gyerm
9.	boci 'borjú, ill. tehén'	gyerm kedvesk
10.	bú <állat bőgését utánzó szó>	gyerm
11.	bukti 'vkinek a felbukása'	tréf gyermek
12.	buti 'butácska, butus'	gyerm
13.	cici 'női mell'	gyerm v. tréf
14.	ciciz '<gyermek> emlőből szopik'	biz gyermek
15.	cumi 'csecsemőknek szopogatásra való kis játékszerű kellék'; 'szopós csecsemő vagy állat tejesüvegére való ilyenféle (gumi)szopóka'	gyerm is
16.	csicsás, csicsés 'szép, csecse'	nép gyermek
17.	csicsikál 'alszik'; csicsí, csicsíja <csecsemő altatására, nyugtatására használt szó>, csicsígat '<kisgyermeket> ringatva, dúdolva nyugtat, altat'	gyerm
18.	csigabiga 'élő csiga'	gyerm tréf
19.	csinnadratta (mondatszóként) 'cirkuszi kikiáltók szava; nagy zaj, lármás zene érzékeltetésére is'	gyerm v. tréf
20.	csípicsóka 'az a játék, hogy a kisgyermek kezét a kézfej megcsípett bőrénel fogva föl-le mozgatjuk'	gyerm <i>Ját</i>
21.	csüccs 'üljetek le'	gyerm
22.	dádá 'verés'	gyerm
23.	didi 'mellbimbó'	gyerm
24.	dinó 'dinoszaurusz(t ábrázoló játékszer, rajz stb.)'	gyerm
25.	dolgozó 'munkahely'	gyerm
26.	fagyi 'fagylalt'	gyerm
27.	fincsi 'finom, pompás'	gyerm kedvesk
28.	fogócska 'gyermekjáték, amelyben vkinek kergetőzve el kell fognia egyet a többiek közül'	<i>Ját</i> gyermek
29.	főzőcske 'főzést utánzó gyermekjáték'; főzőcskézik 'főzőcskét játszik'	gyerm
30.	gingalló <kisebb harang hangját utánzó szó>; gingallóz '<kis harang> szól', 'harangoz'	nép gyermek
31.	guriga 'gurítható, hengeres tárgy, pl. cérnaorsó, játékszer'; gurigáz, gurigázik 'kerek vagy gömbölyű tárgyat játékképp ide-oda görget'	gyerm
32.	hajcsikál vagy hajcsizik 'alszik'	gyerm kedvesk
33.	hamm <étel bekapására utaló szó>	gyerm
34.	haskó 'has'	gyerm kedvesk
35.	hilinta 'hinta'	táj gyermek
36.	hinta-palinta <gyermek hintáztatását kíséző szó>	gyerm
37.	hunyócska, hunyódsi 'bújócska'	nép gyermek

Sor- szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
38.	husi 'hús', husika 'hús'	gyerm
39.	ia <butának tartott gyermek csúfolására>	gyerm gúny
40.	iciri-piciri 'pirinyó'	gyerm
41.	isi 'iskola'	gyerm
42.	kaka 'bélsár, széklet'; kakás 'bélsárral beszenyezett'	vulg v. gyermek
43.	kakás 'piszkos, undorító'	vulg v. gyermek, túlzó
44.	kaki '(gyermeki) ürülék', kakil 'kakál'	gyerm
45.	karácsonyfa 'fenyőfa'	gyerm
46.	kereszt 'keresztapa, keresztanya'	ritk gyermek
47.	kisdolog 'vizelet'	gyerm szépitő
48.	kukucs '<bújócska alkalmával, ill. kukucskáláskor használatos szó> lát-lak, itt vagyok!'	gyerm
49.	kukukk 'kukucs'	táj gyermek
50.	kuksizik 'néz, kukucskál'	gyerm tréf
51.	legyecske 'kis légy'	gyerm
52.	maci '(játék)mackó'	gyerm
53.	mamuci '<megszólításként is> mama, anyuci'	gyerm
54.	megdádáz '<kisgyermeket> megcsapkod, elfenekel'	gyerm
55.	megmond 'beárul'	gyerm
56.	mumus, bubus 'gyermek ijesztgetésére kitalált szörny'	gyerm
57.	nagy 'felnőtt'	gyerm
58.	nagydolog 'székelés'	gyerm
59.	nénó, nínó 'mentőautó', 'rendőrautó'	gyerm tréf
60.	nózi 'orr'	gyerm v. biz
61.	nyulacska 'nyuszi'	kedvesk gyermek
62.	nyuszi 'nyúl'	gyerm
63.	ovi 'óvoda', ovis 'óvodás'	gyerm
64.	őzike 'őz'	kedvesk v. gyermek
65.	pá, pápá '<búcsúzó szóként>	gyerm
66.	paci 'ló'	gyerm
67.	pacsi <gyermeknyelvi üdvözlésként> tenyérbe tenyérrel való belecsapás'	gyerm
68.	papi 'étel'; papizik 'eszik'	gyerm
69.	pelus 'pelenka'	biz v. gyermek
70.	pindurka, pinduri 'pindurka'	gyerm kedvesk
71.	pisi 'vizelet', pisil 'vizelet'	biz gyermek
72.	pizsi 'pizsama'	gyerm v. biz
73.	poci 'has'	gyerm
74.	popó 'ülep'	gyerm
75.	puki 'szellentés', pukizik 'szellent'	gyerm v. tréf
76.	puszi '(arcra adott) csók', puszil '(arcon) csókol'	gyerm is
77.	rádígó 'rádió(készülék)	gyerm tréf
78.	röfi 'malac, esetleg disznó'	gyerm v. tréf
79.	sapi 'sapka'	gyerm v. tréf
80.	selyemhaj 'kukorica bajusza'	nép gyermek
81.	suli 'iskola'	gyerm

Sor- szám	A szó (releváns jelentésének) értelmezése	A szó releváns jelentésének stílusértéke
82.	süti 'sütemény'	gyerm
83.	szundizik 'szundikál, alszik'	biz gyermek
84.	táncikál 'tánclépéseket utánozva ugrabugrál'	gyerm
85.	tapsifüles 'hosszú fülű (nyúl)'	gyerm
86.	tejbepapi 'tejbedara'	gyerm
87.	tejecske 'tej'	gyerm kedvesk
88.	tente <lefekvésre és alvásra biztató szó>	gyerm
89.	töf-töf <motor vagy mozdony, ill. autó(duda) hangját utánozó szó>	gyerm
90.	tütű <tüklölést utánozó szó>	gyerm

1.

Amint a példákból is látjuk, a gyermeknyelvi szavak többnyire **erős érzelmi és hangulati töltésűek**. Ezzel magyarázható az olyan kettős minősítések alkalmazása, mint amilyen a „gyermeknyelvi és kedveskedő”, ill. „kedveskedő és gyermeknyelvi” (*barika, boci, fincsi, hajcsikál, haskó, nyulacska, őzike, pindurka/pinduri, tejecske*), valamint a „gyermeknyelvi és tréfás” (*bukti, csigabiga, kukszik, nénó/nínó, rádígó*), „gyermeknyelvi és szépítő” (*kisdolog*), „gyermeknyelvi és túlzó” (*kakás 'piszkos, undorító'*).

Negatív érzelmekre utal a „gyermeknyelvi és gúnyos” (*iá*). Természetesen a „durva” vagy a „trágár” nem kapcsolódik a „gyermeknyelvihez”, mivel a gyermekekkel való kommunikációban a jóérzésű emberek nem használnak durva vagy trágár szavakat.

A példák közt más kettős minősítésűeket is találunk, ha nem is nagy számban. A „népies és gyermeknyelvi” (*csicsás/csicsés, gingalló, gingallóz, hunyócska/hunyósdí, selyemhaj*) és a „tájnyelvi és gyermeknyelvi” (*a, hilinta, kukukk*) azt jelzi, hogy ezek a szóképzési elemek nem az egész nyelvterületen használatosak a gyermeknyelvben, hanem csak egy-egy nagyobb (a „népies”) vagy kisebb régióban (a „tájnyelvi”).

A kettős minősítések közül értelmetlennek tűnik a „bizalmas és gyermeknyelvi” (*ciciz, pisi, pisil, szundizik*), mivel minden gyermeknyelvi szó bizalmas minőségű is, vagyis ha a szótárírók következetesen akartak volna lenni, az összes gyermeknyelvi szót bizalmasnak kellett volna minősíteniük. Elképzelhető, hogy tévesztésről van szó, és a szótárírók valójában vagylagos minősítésre gondoltak: tény ugyanis, hogy ezek a szavak a felnőttek egymás közti bizalmas, kissé bizalmas, sőt kiegyenlített stílusú kommunikációjában is előfordulnak, vagyis indokolt volna esetükben a „bizalmas vagy gyermeknyelvi” minősítés.

A *ciciz(ik)* ige alapszava, a *cici* vagylagosan van jelölve az értelmező kéziszótárban, bár nem „gyermeknyelvi vagy bizalmas” a minősítése, hanem „gyermeknyelvi vagy tréfás”.

2.

Ami a vagylagos minősítéseket illeti, ezek közül jellemzőnek mondható a „gyermeknyelvi vagy tréfás” párosítás (*cici, csinnadratta, puki, röfi, sapi*). **Alkalmilag bizonyára sokkal több gyermeknyelvi szó használatos tréfásan a felnőttek közti bizalmas kommunikációban, kü-**

lönösen az olyan felnőttekben, akiknek kisgyermekük van, vagy más okból tartózkodnak gyakran kisgyermekes környezetben.

A gyakori tréfás használat oda vezethet, hogy a gyermeknyelvi szavak a felnőttek közti kommunikációban egy idő után **elveszítik tréfás jellegüket**, s egyszerűen **bizalmas** stílusértékűvé válnak.

Ennek a folyamatnak az eredményei lehetnek a „gyermeknyelvi vagy bizalmas”, ill. „bizalmas vagy gyermeknyelvi” minősítésű szóképzési elemek (*bácsi, nózi, pelus, pizsi*). A kéziszótárban csak az idézett négy szónak, valamint az ún. játszói *-i* képzőnek van ilyen minősítése, a valószínűleg **sokkal több ilyen szó lehet**.

Valójában a már említett *cicit*, továbbá a *sapit* is inkább ez utóbbi csoportba sorolhatnánk (ezek is tartalmazzák a „bizalmas vagy gyermeknyelvi” minősítésű *-i* képzőt), **mivel felnőttek közti használatuk korántsem kötődik tréfás kontextushoz**.

Kétséges, szerencsés dolog-e csak gyermeknyelvinek minősíteni az olyan szavakat, mint pl. az *ágyikó, bili, boci, cici, cumi, csücs le!, dinó, fagyi, fogócska, guriga, hamm, husi, maci, nyuszi, ovi, pizsi, poci, sapi, sulis, süti*. Ezek nyilvánvalóan **gyermeknyelvi eredetűek**, s a kisgyerekek is megértik őket, de **nem csak a kisgyerekekkel való kommunikációban használatosak**. Ezért ezeket is „gyermeknyelvi vagy bizalmas” vagy – egy részüket – egyszerűen „bizalmas” minősítéssel kellett volna ellátni.

A fagyi az általános expresszivitása minimális, bár kétségkívül bizalmas – vagy legalábbis kissé bizalmas – stílusértékű. Gyermeknyelvinek sem érződik már.

Jelzésértékű, hogy míg a *fogócska* „gyermeknyelvi” minősítést kap, addig a *fogócskázik* nem kap semmilyen minősítést. Ráadásul a *fogócska* a lexikalizálódás miatt csak történetileg kicsinyítőképzős alak (a jelentése nem ’kisméretű fogó’), vagyis egyáltalán nem gyermeknyelvi, hanem közömbös stílusértékű köznyelvi szó.

Elképzeltető, hogy a felsorolt szavak közül azok, melyekben a csonkult szótóhoz a „játszói” *-i* képző járul, **nyelvhelyességi okokból** kapták a „gyermeknyelvi” minősítést. A nyelvvelők ugyanis **helytelenítik az ilyen képzésű szavak többségét**, és „édinyelvként” vagy – „szakszerűbb” fogalmazásban – „nyelvi infantilizmusként” bélyegzik meg az ilyenek használatát. Vagyis nem lehet kizárni, hogy a „gyermeknyelvi” minősítés **a helytelenítés, ill. a megbélyegzés rejtett eszköze** (vö. *Ne légy gyerek!*).

Érdekes még megjegyezni, hogy az értelmező kéziszótár több olyan szót is gyermeknyelvi eredetűnek tart, melynek minősítése a szótárban nem „gyermeknyelvi”, ill. nincs „gyermeknyelvi” minősítésű jelentése, pl. *báb, boci* ’vitorláshoz kötött kis evezős (mentő)csónak’, *da-da* ’dajka’, *nyanya, pép, tata*.

Ezek a szóképzési egységek tehát egy olyan nyelvi változást tükröznek, melynek során egy szó **teljesen elveszíti gyermeknyelvi jellegét**, s a közszókincs (olykor a szaknyelvi szókincs) részévé válik.

3. A társadalmi dialektusok és a diskurzusalakítás

Ami a szociolektusokat illeti, a legnagyobb jelentőségük az **iskolázottság** tekintetében elkülönülő nyelvi formáknak van. Nemcsak **nyelvi szempontból**, hanem azért is, mert itt van talán a legnagyobb tere a **nyelvi alapú megbélyegzésnek**.

A kevésbé iskolázott beszélőkre jellemző nyelvi formák tudatosítására azért van nagy szükség, mert ezek használatával a beszélő kiteszi magát annak, hogy **nyelvhasználata alapján negatív értékítéletet alkossanak róla**, s ennek folyományaként akár **negatívan is viszonyuljanak hozzá**. Ezért az ilyen nyelvi formák használatát csak **biztonságos környezetben** szoktuk ajánlani (olyan helyeken, ahol a közösség többi tagja is használja őket).

A hagyományos szociolingvisztika nagyon szereti hangsúlyozni, hogy **a megbélyegzett nyelvi formák nyelvi szempontból tökéletesen megfelelőek**, ami igaz is. Ezt az információt valóban nagyon fontos eljuttatni a laikus beszélőkhöz. Ám ugyanannyira fontos jelezni azt is, hogy **ezek használatának negatív következményei lehetnek a beszélőre nézve**, ezért a beszélő jól teszi, ha bizonyos helyzetekben **a saját érdekében kerüli ezek használatát**. Hiába tökéletes az általa használt nyelvi forma nyelvileg, ha a társas jelentése olyan, hogy használatával a beszélő azt a benyomást kelti, **mintha kevésbé volna iskolázott**, s ez számos helyzetben **hátrányt** jelenthet számára.

Régebben előfordult, hogy a szociolingvisták arra buzdították a beszélőket (magyar szakos tanárokat is), nyugodtan használják a megbélyegzett formákat, hiszen azok nyelvi szempontból ugyanolyan jók, mint a presztízsváltozatok. Mivel nem tisztázták, hol használhatják a beszélők a megbélyegzett formákat „nyugodtan”, **a kontextus megjelölésének hiánya azt sugallta, hogy ezt bármilyen beszédhelyzetben megtehetik**.

Ez az eljárás nagyjából olyan, mintha azt mondanánk valakinek: egy forró nyári napon nyugodtan viseljen szandált, rövidnadrágot és pólót, a fején pedig legyen a nap ellen baseballsapka, ez így biológiai szempontból épp megfelelő védelmet nyújt az erős nap ellen, emellett a test kelőképpen szellőzik. Az illető, ezen felbuzdulva, ebben a „szerelésben” menne el temetésre. Biológiai szempontból valóban megfelelő volna az öltözéke, nem izzadna túlságosan, a feje is védve lenne a napszúrástól. És?

Másfelől, ha egy olyan **nyelvi változásból** adódóan jött létre váltakozás, melynek **zászlóvivői az iskolázott beszélők**, vagy pedig a változás **egyáltalán nem kötődik iskolázottsághoz**, az új **nyelvi formát** többnyire **bátran lehet használni** akkor is, ha a nyelvűvelők nem tartják helyesnek. Ilyen esetben ugyanis nem kell attól tartani, hogy a beszélgetőtársak e formák használata miatt megbélyegeznék a beszélőt (az emberek többsége nem ismeri a nyelvűvelők véleményét az újabb jelenségekről).

Kivételt az **újonnan bekerülő idegen eredetű szavak** képeznek, melyeket a magyar nyelvközösségben még mindig erős **nyelvi purizmus** ideológiája miatt sokan **helytelennek érznek**, ill. az ezeket használókat sokat **megbélyegzik**.

A fentiekből következően a neologizmusok jellemzésében, valamint az azokra vonatkozó nyelvhasználati tanácsok megfogalmazásában arra is szükséges kitérni, **ha egy neologizmus**

az iskolázottak körében is elterjedt, s azt ebből kifolyólag nem szükséges kerülni a bizalmas stílusú szövegekben, sőt sok esetben a választékos stílusú szövegekben sem.

A más stílusú szövegekben létrejövő spontán újításoknak – egy ideig – leginkább a formális stílusú szövegek szoktak ellenállni.

A korosztályi nyelvváltozatok a diskurzusalakítás szempontjából olykor szintén figyelmet érdemelnek, különösen azok, amelyek **nyelvi változás velejárói**, nem pedig régóta megállapodott, az egyes korosztályokra régóta jellemző jegyek.

Az **idősebb** nemzedék tagjai **nem mindig vannak tudatában** az éppen folyamatban lévő **nyelvi változásoknak**, ill. ezek **nyelvi következményeinek**, de a **fiatalabb** nemzedék tagjai **sem mindig ismerik** az idősebb nemzedék nyelvhasználati normáit.

Például az idősebb nemzedék a *realizál* szót még korábbi, 'megvalósít' jelentésében használhatja, s nem feltétlenül tudja, hogy ennek a szónak a fiatalok nyelvében (az angol *realize* igén alapuló jelentéskölcsönzéseként) jellemző módon 'ráébred, tudatosítja magában' jelentése van, és fordítva: a fiatalok nem feltétlenül ismerik a szó korábbi, 'megvalósít' jelentését. Az ilyen apró döccenések a hétköznapi beszédhelyzetekben valószínűleg nem okoznak gondot, viszont **gondozott, írott nyelvi választékos vagy formális szövegekben** célszerű **kerülni** az olyan nyelvi formákat, amelyeket a **különböző nemzedékek nem egyformán használnak, az esetleg zökkenőket és félreértéseket elkerülendő.**

A gyermeknyelvi szavak a korosztályi nyelvváltozatok **stabil** rétegéhez tartoznak, vagyis ezek többnyire **nem „öregszenek együtt” használóikkal**. További fontos sajátosságuk, amit fentebb említettünk, hogy **nemcsak a gyermekek használják őket, hanem a felnőttek is**, gyermekekhez szólva (csak éppen a felnőttek számára ezek nem dialektusok, hanem regiszterek).

Erős érzelmi töltésük miatt a gyermeknyelvi szavak kiválóan használhatók **stíluselemként** a felnőttek közti **bizalmas** stílusú kommunikációban is: használhatók **a gyerek szemszögéből való fogalmazásban** (*Maradt egy kis tejbe

api

, a gyerek nem ette meg, nem kéred, drágám?*), kifejezhetnek **bensőséges viszonyt** (*Nem kérsz még egy iciripicirit a babfőzelékből? Jó lenne, ha mind elfogyna.*), **iróniát** (*Már majdnem dél van, s a Józsika még mindig az ágyikó-ban alukál! [Józsika 38 éves]; *No, ha a felesége ezt megtudja, lesz otthon nagy dádá*). Ugyanakkor a gyermeknyelvi szavak **eufemisztikus** céllal is használhatók (*Miért jön mindig át a szomszédból a kutya, hogy aztán nálunk végezze el a nagydolgát?*).*

Talán épp a **stíluselemként való gyakori használat** miatt vesztették el „par excellence” gyermeknyelvi jellegüket a 2. fejezetben felsorolt, eredetüket tekintve nyilván csakugyan gyermeknyelvi szavak és az azokhoz hasonlóak, melyeket az értelmező szótárak gyermeknyelviként jelölnek, pedig (már) a **felnőttek nyelvében is közkeletűek**, mindenekelőtt a **bizalmas** stílusú kommunikációban: *ágyikó, bili, boci, cici, cumi, csüccs le!, dinó, fagy, fogócska, guriga, hamm, husi, maci, nyuszi, ovi, pizsi, poci, sapi, sul, süti.*

& A DIALEKTUSOKHOZ KAPCSOLÓDÓ NYELVI IDEOLÓGIÁK

E fejezet azokról a nyelvi ideológiákról szól, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak a jegyzetben tárgyalt nyelvváltozatokhoz, beszédmódokhoz. Ezek az ideológiák fontos szerepet játszanak a **nyelvjárások** és a **szociolektusok**, ill. az ezekben található **sajátos nyelvi formák** (köznyelvi) **használatának megítélésében**. Bár sokuk explicit módon a kiemelt szupraregionális változatról, a standardról szól, amely nem témája ennek a jegyzetnek, a standardista ideológiákba vetett hit közvetve a regionális nyelvváltozatok megítélésére is kihat.

A bemutatás során minden egyes nyelvi ideológiát röviden jellemezünk, elsősorban a témánk szempontjából. A jegyzet utolsó fejezetében megtalálható minden itt említett nyelvi ideológiának rendszerint bővebb, más aspektusokra is kitérő meghatározása.

Az itt tárgyalt nyelvi ideológiák szorosan kapcsolódnak a **nyelvhelyességhez**, s – közvetetbben – a **nyelvi helyénvalósághoz** is, ezért a diskurzusalakítás szempontjából is fontosak. Ebből adódóan az e fejezetben tárgyalt kérdésekkel a különféle nyelvi változókat módszerelesen tárgyaló kötetekben is találkozhatunk majd.

Áttekintésünket három részre tagoltuk. Az elsőben azokat a nyelvi ideológiákat tárgyaljuk, melyek **nem kedveznek a nyelvjárások, ill. a szociolektusok használatának**, amelyek végső soron hozzájárulnak a nyelvjárási (hátterű), ill. általában az alacsonyabb társadalmi osztályokhoz tartozó beszélők megbélyegzéséhez és diszkriminálásához. Utána a dialektusokat, ill. a dialektális (hátterű), kevésbé iskolázott beszélőket **támogató** nyelvi ideológiákat vesszük sorra, melyek segítségével **harcolni lehet a megbélyegzés és a diszkrimináció ellen**. Végül azok a nyelvi ideológiák kerülnek terítékre, amelyek **egyaránt felhasználhatók a dialektusok elleni és melletti érvelésekben**.

1. A dialektális elemek használatának nem kedvező nyelvi ideológiák

Az egyik legáltalánosabb ideológia, amely nem kedvez a nemstandard nyelvváltozatok használatának, a nyelvi homogenizmus, amely magát a **nyelvi és nyelvváltozati sokféleséget**, valamint a nyelvi változatosságot tekinti **negatív** jelenségnek. A nyelvjárások és a szociolektusok egyrészt a **nyelvi sokféleség megnyilvánulásai** (nyelven belül, makroszinten), másrészt a nyelvjárásokban és valószínűleg a szociolektusokban is általában **több a váltakozás (mikroszinten), mint a standardban**, már csak **kodifikálatlan** mivoltukból következően is. Tehát a **nyelvjárások és a szociolektusok egyik tekintetben sem felelnek meg a nyelvi homogenista eszménynek**.

Létezik a nyelvi ideológiáknak egy nagy csoportja, amely közvetlenül nem a nyelvi változatosságról szól, s magukról a dialektusokról sem, hanem a standardról. **A standard kiemelése azonban implicit módon a dialektusoknak, ill. a dialektális beszédmódoknak a háttérbe szorítását segíti elő**.

Ilyen nyelvi ideológia a magyar nyelvközösségben a mai napig erősen domináns nyelvi standardizmus, az a meggyőződés, hogy a standard nyelvváltozat **kiemelkedő szerepű**, a műveltség megszerzésének elengedhetetlen eszköze, a nyelv legfontosabb változata, **nyelvi-leg magasabb rendű** más nyelvváltozatoknál, a **helyesség zsinórmértéke**, a **társadalmi előrehaladás** pótolhatatlan eszköze, s ezért minden embernek elemi érdeke, hogy azt **elsajátítsa és használja**.

A standard egyes aspektusait emeli ki nyelvi axiologizmus („a standard nyelv különlegesen értékes nyelvváltozat”), nyelvi excellentizmus („a standard kimagasló nyelvi-strukturális tulajdonságokkal rendelkezik”), nyelvi univerzalizmus („a standard a nemzet közös tulajdona”), nyelvi ekvitalizmus („a standard teszi egyenlővé a nemzet tagjait, ill. az ország polgárait”), nyelvi progresszizmus („a standard a társadalmi előrehaladás nélkülözhetetlen eszköze”), nyelvi totemizmus („a standard a nyelv egészét reprezentálja”), melyek mind a standard szerepét, fontosságát emelik ki a nyelvközösség szempontjából.

A nyelvi ekvitalizmust mintegy negatív oldalról fogalmazza meg a nyelvi gettoizmus („a nemstandard nyelvváltozatok a beszélőiket mintegy nyelvi gettóba zárják, gátolják a társadalmi előrehaladásukat”).

Itt említhetünk meg két „agresszív” nyelvi ideológiát, a nyelvi despotizmust („az egyes nyelvek, ill. nyelvváltozatok helyzetét és viszonyát törvényi eszközökkel szigorúan szabályozni kell”) és a nyelvi koercivizmust („akár államhatalmi eszközökkel – például nyelvtörvényekkel – is kikényszeríthető az államhatalomnak tetsző nyelvhasználat”).

A hatalmat birtoklók nemegyszer megpróbálják legitimálni a nekik nem tetsző nyelvváltozatok visszaszorítását. Ehhez a nyelvi lingvicizmus ideológiáját hívják segítségül, abból a meggyőződésükből fakadóan, hogy a **nyelvi különbségek feljogosítják őket arra**, hogy a bizonyos nyelvhasználati jegyekkel rendelkező beszélőket, ill. beszélői csoportokat vagy bizonyos nyelvek, ill. nyelvváltozatok beszélőit **elutasítsák**, ill. **hátrányosan megkülönböztessék** („ha valaki nem beszéli az elvárt nyelvváltozatot, mindenekelőtt a standardot, magára vessen, ha hátrányos helyzetbe kerül”).

Vannak nyelvi ideológiák, melyek a standardot más szempontból emelik a többi nyelvváltozat fölé: azzal, hogy a **helyesség mérőszinórájává** teszik. Ilyen a nyelvi kodifikacionizmus („a kodifikált nyelvi formák helyesebbek azoknál, amelyek nincsenek kodifikálva”) és a nyelvi korrekcionizmus („a nyelvhelyességi szabályokat követő beszéd mód – amely a standard nyelvváltozaton alapul –, nagyobb értékű, mint a nyelvhelyességi szabályokat mellőző beszéd mód”).

A nyelvi kodifikacionizmus egyik aspektusát emeli ki a nyelvi vokabularizmus („a szótárazott nyelvi formák helyesebbek a nem szótárazottaknál”). Más módon vet rossz fényt a földrajzi és a társadalmi dialektusokra a nyelvi szkriptizmus ideológiája („az írott nyelvi formák helyesebbiek a beszélteknél”): a nyelvjárások és a szociolektusok csak ritkán használatosak írásban, így eleve rosszabbnak minősülnek, mint a prototipikus módon írásban megvalósuló standard.

Az előbb említett nyelvi ideológiákhoz kapcsolódik a nyelvi docilizmus is („az iskolában tanított nyelvváltozatok helyesebbek, jobbak azoknál, amiket a gyerek otthon sajátít el”), amely explicit módon az iskola nyelvéről szól ugyan, ám az iskola nyelve a standard (vagy valóságosan, vagy az oktatási hatóságok és tanszemélyzet szándéka szerint), így ez a nyelvi ideológia is a **standardot emeli ki**, s helyezi az **otthon elsajátított nyelvváltozatok fölé**. Ezek az otthoni nyelvváltozatok pedig a falvakban – különösen a külső régiókban – **nyelvjárások** vagy **nyelvjárásias elemekkel átszótt regionális köznyelvek**, a városokban pedig a **kevésbé iskolázott társadalmi rétegek szociolektusai**.

Az említettekénél általánosabb a nyelvi strukturizmus („a standard nyelvileg is tökéletesebb más nyelvváltozatoknál”). Ez az ideológia explicit módon legfeljebb **laikusok metanyelvi diskurzusaiban** fordul elő, a nyelvészek és a hivatásos nyelvművelők ezt nem gondolják így. Implicit módon azonban a **hivatásos nyelvművelők diskurzusaiból is ki lehet mutatni a strukturizmust**: a föntebb említett konkrétabb, a standard felmagasztaló nyelvi ideológiák mögött rejtve mégiscsak ez a meggyőződés áll.

A nyelvi strukturizmus ideológiájából egyenesen következik, hogy – hívei szerint – a nyelvváltozatok közt **minőségi különbségek** vannak, azaz megkülönböztethetünk magasabb és alacsonyabb rendű, fejlettebb és kevésbé fejlett, értékesebb és kevésbé értékes nyelvváltozatokat. Ez az ideológia a nyelvi hierarchizmus. A **földrajzi** és **társadalmi dialektusok** ebben a vonatkozásban „természetesen” az alacsonyabb rendű, fejletlenebb nyelvváltozatok közé tartoznak.

Egy magától értődőnek, s ezáltal ártatlannak tűnő nyelvi ideológia, a nyelvi regulizmus („a nyelvtani és más szabályoknak megfelelő közlés eredendően helyesebb, mint az, amely nem igazodik a nyelvtankönyvekben és más kézikönyvekben lefektetett szigorú szabályokhoz”) ugyancsak a **nemstandard nyelvváltozatok használata ellenében** hat, mivel a laikus beszélők nemegyszer úgy gondolják, hogy a nemstandard változatokra épp az jellemző, hogy **nem követik „a” szabályokat**, a „helyes használat”, vagyis a standard szabályait.

Itt említhetünk meg két olyan ideológiát, amely bizonyos társadalmi csoportok nyelvhasználatát emeli más társadalmi csoportoké felé. Az egyik a nyelvi elitizmus („az iskolázott beszélők nyelvhasználatát értékesebb, helyesebb az iskolázatlan beszélőkénél”), a másik pedig a nyelvi urbanizmus („a városi nyelvváltozatok értékesebbek a falusi nyelvváltozatoknál”). Ezeknek a kiemelt csoportoknak – az iskolázott, ill. a városi (iskolázott) beszélőknek – alapvetően a **standard az anyanyelve**, s a standard különféle változatait használják rendszeresen a nyelvhasználat minden színterén. Éppen ezért ezek az ideológiák is alkalmasak a dialektusok megbélyegzésére, a dialektális beszélők hátrányos megkülönböztetésére.

Most, miután megemlégettük azokat a nyelvi ideológiákat, amelyek közvetett módon, a **standard felmagasztalásával ártanak a dialektusoknak**, ill. a **dialektális beszélőknek**, ejtsünk szót azokról a nyelvi ideológiákról, melyekben közvetlenül fogalmazódik meg **negatív értékítélet** a nemstandard nyelvváltozatokkal szemben.

Ilyen mindenekelőtt a nyelvi deficitizmus („a nemstandard nyelvváltozatok nyelvileg alkalmatlanok bizonyos funkciók betöltésére”) és a meglehetősen „agresszív” nyelvi dest-

ruktivizmus („a standard normáját nem követő nyelvhasználat romboló hatású a nyelvre nézve”).

Nyelvlélektani szempontot emel ki a nyelvi laxizmus („a kevés önfegyelemmel járó, oldott nyelvhasználat rosszabb, mint a fegyelmezett, tudatos), amely egyszersmind **tágabb hatókörű** is, mivel a dialektusokon kívül más spontán módon beszélt nyelvváltozatokra, szövegtípusokra is rossz fényt vet, így általában a bizalmas stílusú szövegekre is, azokra is, melyek standard jellegűek.

S ha már szóba került a nyelvi laxizmus, nem hagyhatjuk ki az ellentettjét, a nyelvi monitorizmus ideológiáját sem („a standard elsajátításához és helyes használatához a nyelvhasználatra való nagyfokú odafigyelésre van szükség”).

A végére hagytuk azt a négy legkártékonyabb nyelvi ideológiát, amelyek **kapcsolatot tételeznek a beszélők nyelvhasználatára és intellektuális képességei közt**. A legkevésbé ártalmastól a legártalmasabbig és legalattomosabbig haladva fogjuk őket bemutatni.

A négy közül a „legszelídebb”, a nyelvi kompetencionizmus, a beszélők **nyelvtudása** és a **helytelennek tartott nyelvi formák használata** közt teremt közvetlen kapcsolatot („a helytelennek tartott nyelvi formák használata gyöngébb nyelvtudásra vall”).

Ez a nyelvi ideológia még **némileg menthető**, hiszen objektív tény, hogy az a beszélő, akinek a standard beszédébe kevésbé keverednek tudattalanul nemstandard, megbélyegzett elemek, jobban beszéli a standardot, mint az, akinél jelentkezik pl. a nyelvjárási interferencia. Ugyanakkor ebből az a következtetés már nem vonható le, hogy a standardot „nem tökéletesen” ismerő embernek általában is gyöngébb volna „a” nyelvtudása (bár nyilván attól is függ, hogyan határozzuk meg a nyelvtudást). Sőt nagyon sokszor **inkább az ellenkezője** mellett lehetne érvelni, hiszen **a dialektális interferencia azok standard beszédében tud jelentkezni, akik a standard mellett még egy vagy több dialektust is ismernek**, vagyis akiknek nem kevésbé gazdag, hanem éppenséggel **gazdagabb a nyelvi repertoárjuk**, mint azoknak, akik csak a standardot beszélik, még akkor is, ha a standard nyelvváltozat beszélői is ismernek a standardon belül különféle informális és formális stílusváltozatokat.

Még messzebb mennek el az indokolatlan következtetések levonásában a nyelvi doktrínus hívei: ők a helytelennek tartott nyelvi formák és a beszélők műveltsége, ill. **iskolázottsága** közt teremtenek közvetlen kapcsolatot („a helytelennek tartott nyelvi formák használata műveletlenségre, ill. alacsonyabb iskolázottságra vall”).

Ez a kapcsolat egyáltalán **nem szükségszerű**, még Magyarországon sem, még kevésbé a külső régiókban, mivel a standard szempontjából helytelennek mondott nyelvi formák használata elsősorban annak a függvénye, **milyen nyelvváltozatoknak van az érintett beszélő sokat kitéve, ill. volt kitéve a nyelvelsajátítás korábban szakaszában**.

Az előbbieknél sokkal **veszélyesebb**, a valósággal pedig köszönőviszonyban sem lévő nyelvi ideológia a nyelvi mentalizmus, amely a **helytelennek gondolt nyelvi formák használata** és a beszélők **értelmi képessége** között tételez közvetlen kapcsolatot („a helytelennek tartott nyelvi formák használata alacsonyabb intelligenciára vall”). Itt is megemlíthetjük, hogy a

nyelvtudás mértéke és jellege elsősorban a kitettség mértékétől és jellegétől függ, de ezen túl azt is fontos hangsúlyozni, hogy **a nyelvi kompetencia a kognitív kompetenciának csak egyik összetevője.**

Emberi **méltóságukban sérti** a nemstandard nyelvváltozatok beszélőit a nyelvi rudizmus ideológiája („a nemstandard nyelvváltozatok használata a beszélő modortalanságára, kulturálatlanságára, faragatlanságára vall”), melynek ma – szerencsére – kizárólag laikus beszélők a szószólói, a nyelvészek és a hivatásos nyelvművelők közt aligha van olyan, aki ilyet gondolna vagy pláne mondana.

A **nyelvjárási** vagy **más nemstandard nyelvi formák használata** bizonyos színtereken társadalmilag, kulturálisan **nem elfogadott**, de ha mégis megjelenik, annak csupán **egyik lehetséges oka a beszélő „modortalansága”**, több más mellett. Ilyen például a standard gyöngébb ismerete, saját eltérő identitásának „provokatív” kifejezése, figyelmetlenség, az adott helyzetre vonatkozó társadalmi, kulturális normák ismeretének hiánya.

A nyelvi rudizmusnál általánosabb a nyelvi moralizmus ideológiája, amely – szemben a rudizmussal – a **hivatásos nyelvművelők** közt is népszerű. Ez a nyelvi ideológia a **helytelennek vélt nyelvi formák** és a beszélők **erkölcsisége** közt teremt közvetlen kapcsolatot: bizonyos nyelvi formák használatát **etikailag is kifogásolható cselekedetnek** minősíti.

Ezt nyíltan és közvetlenül a nyelvészek és a hivatásos nyelvművelők inkább a **kevésbé iskolázott beszélők szociolektális változataira** vonatkoztatják, a **nyelvjárásokra csak rejtve.**

Például a fentebb említett nyelvi laxizmusnak és nyelvi monitorizmusnak etikai vonatkozása is van: a tudatos nyelvhasználat etikai minőség is, ezzel szemben a nyelvhasználatra való oda nem figyelés erkölcsi deficit a nyelvművelők felfogásában, gondatlanság, restség, nemtörődomség. Márpedig **nyelvjárási elemek sokszor épp a kellő „oda nem figyelés”** következtében szüremkednek be a nyelvjárási háttérű beszélők standard nyelvhasználatába.

2. A dialektális elemek használatának kedvező nyelvi ideológiák

A **nyelvjárások értékeire** leginkább és legnyíltabban rámutató nyelvi ideológia a nyelvi ruralizmus („a falusi, iskolázatlan lakosság romlatlanabb, helyesebb, szebb nyelvet őriz, s ezért a nyelvjárások eredendően értékesebbek más nyelvváltozatoknál, pl. a mesterséges és/vagy idegenszerű köznyelvnél”). Látjuk, hogy ez az ideológia a **nyelvi purizmuson alapul**, azon a meggyőződésen hogy a hagyományos, nem idegen eredetű nyelvi formákat előnyben részesítő nyelvváltozatok eredendően értékesebbek, mint azok, amelyek nagyobb számban tartalmaznak idegen eredetű nyelvi formákat.

Sem a nyelvi ruralizmusnak, sem a nyelvi purizmusnak **nincs tudományos alapja**. Nem igaz az, amit a nyelvi ruralizmus hívei állítanak, hogy ti. a nyelvjárások általában véve kevesebb kontaktusjelenséget tartalmaznának, mint más nyelvváltozatok. Ez legfeljebb a nyelvjárások egy részéről mondható el, azokról, melyeknek beszélői helyzetüknél fogva kevesebb érint-

keztek más nyelvű beszélőkkel. A magyar nyelvterület jelentős részén, ill. annak közvetlen szomszédságában az Árpád-kor óta éltek és élnek más etnikumok is, **ezek nyelvéből a magyar nyelvjárások beszélői szabadon kölcsönöztek nyelvi formákat**, s amennyiben az idegen ajkú lakosság idővel nyelvet cserélve magyar anyanyelvűvé vált, ún. **maradványjelenségként** további kontaktusjelenségek kerültek át a magyar nyelvjárásokba. Trianon után a „határon túlra” szorult nyelvjárások beszélői az új államnyelvekből is vettek át szavakat, kifejezéseket, alkottak idegen mintára új szavakat, ill. meglévő szavak jelentését bővítették ki vagy változtatták meg.

A nyelvi purizmus alap gondolata sem igazolható semmilyen nyelvészeti, kontaktológiai kutatással, ellenkezőleg, sokkal inkább az ellenkezője az igaz: **a kontaktushatás pozitív szerepet játszik a nyelvek változásában**, a beszélők igényeihez való alakulásában, ahogy ezt a nyelvi kontaktizmus ideológiájának hívei gondolják.

A nyelvi ruralizmus szorosan kapcsolódik a jellegénél fogva a következő alfejezethez tartozó – a dialektusok megítélése szempontjából ambivalens – nyelvi konzervativizmushoz is („a nyelvben régóta meglévő nyelvi formák különösen értékesek”), továbbá egy, a nyelvi konzervativizmussal rokon nyelvi ideológiához, a nyelvi ancientizmushoz („egy nyelv történetileg legrégebb kimutatható változatai nagy nyelvi és művelődéstörténeti értéket képviselnek”). Így tekintve **a nyelvjárások megőrzésével nemzeti múltunk, nemzeti kultúránk számos darabját is megőrizzük.**

A nyelvi ancientizmusnál tágabb nyelvi ideológia a nyelvi historizmus („a nyelv tükrözi az azt beszélő nép múltjának, történelmének, ősi kultúrájának számos mozzanatát, ami különleges és megőrzendő érték”). Mivel **a nyelvjárások időben jóval megelőzik a standard nyelvváltozatot**, ez a nyelvi ideológia általánosabb jellege ellenére is **a nyelvjárások pozíciójának erősítését** szolgálja.

A **nyelvjárásoknak** nemcsak **történeti értéket** lehet tulajdonítani, hanem hinni lehet abban is, hogy ezek szorosan kapcsolódnak a vidéki lakosság **nyelvi identitásához**, legalább is azokéhoz az emberekéhoz, akiknek valamely nyelvjárás az anyanyelve. Ez érvényes a **szociolektusokra** is, hiszen azokat is a korai gyermekkorban, első(dleges) nyelvváltozatként sajátítják el a beszélők.

Ily módon a nyelvjárások és a szociolektusok értékére mutatnak rá **az anyanyelv értékét hangsúlyozó nyelvi ideológiák** is, mindenekelőtt a nyelvi maternizmus („az anyanyelv a beszélő számára nyelvileg is különleges értéket képvisel, a maga természetes jellegénél fogva, és annál fogva, hogy az anyanyelvéhez minden beszélő különlegesen erősen kötődik”). Kézenfekvő, hogy ha a beszélő anyanyelve egy földrajzi vagy társadalmi dialektus, ahhoz kötődik különleges módon, s **a nemstandard dialektusok megbélyegzése ezért nagyon negatív hat az identitására**, sok esetben **mély lelki sebeket** okoz.

Mivel az otthoni, szűkebb környezetükben élő beszélők rendszerint a **nyelvjárásukat**, ill. a **szociolektusukat** beszélik a **legtermészetesebb, legspontánabb módon**, a nyelvi maternizmushoz kapcsolható a nyelvi komfortizmus is („fontosabb, hogy a beszélő minél szabadabban, szigorú normatív kötöttségek nélkül használhassa a nyelvét, mint az, hogy valami-

lyen, az adott beszédhelyzeten kívül álló nyelvi eszménynek megfeleljen”). Nyilvánvaló, hogy e nyelvi ideológia a nyelvjárások, ill. a szociolektusok pozícióját erősíti.

A beszélők nyelvi identitásához kapcsolódik egy olyan ideológia is, amely a **helyi nyelvváltozatokat támogatja** a nagyobb hatósugarú nyelvekkel és nyelvváltozatokkal szemben. Ez a nyelvi vernakularizmus, amely azért becsüli nagyra a dialektusokat, mert azok **jobban kifejezik a beszélők helyi, regionális és szociális identitását**, mint a standard.

Az egyik oka a nyelvjárások és a szociolektusok nagyobb autenticitásának az, hogy spontán módon jöttek létre, és – úgymond – kevesebb külső beavatkozás nyomán változtak és változnak a mai napig. Ezt a gondolatot fejezi ki a nyelvi spontaneizmus ideológiája („a spontán módon létrejött, természetes nyelvváltozatok eredendően nagyobb értékűek, mint a tudatos nyelvalakítás során létrehozott nyelvváltozatok, mindenekelőtt a standard”). Ezen ideológia hívei **a nemstandard dialektusokat nagyobb becsben tartják, mint a standard dialektust**, mivel ez utóbbi legalább részben tudatos fejlesztés eredménye, míg a nyelvjárások – legalábbis a nyelvi spontaneizmus hívei szerint – **spontán módon „fejlődnek”**.

A nyelvjárások hitelesebb mivoltát mutatja a nyelvi vernakularizmus és a nyelvi spontaneizmus híveinek szemében az is, hogy azok – **megőrzött régiségként** – nemegyszer olyan nyelvi formákat is tartalmaznak, amelyek sajátosan jellemzőek az adott nyelvre, ill. az adott közösség észjárására és kultúrájára. Ily módon szolgálhatja a nyelvjárási használat vagy akár a nyelvjárásokból merítő korpuszalakítás céljait a nyelvi idiomizmus ideológiája („az olyan nyelvváltozat, amely nagymértékben őrzi az adott nyelvre sajátosan jellemző nyelvi formákat, eredendően értékeesebb annál, amely ilyeneket csak kisebb számban tartalmaz”).

A **közösség észjárása** és az általa használt **nyelv** vagy **nyelvváltozat** kapcsolatáról szól a nyelvi karakterizmus ideológiája („a nyelv vagy nyelvjárás tükrözi az azt beszélő nép vagy etnikai csoport jellemjegyeit és észjárását”). Mivel a nyelvjárásokat némelyek épp ilyen, nagyon hiteles nyelvváltozatoknak tartják (nemegyszer a föntebb említett nyelvi spontaneizmus és a nyelvi vernakularizmus alapján), a nyelvi karakterizmus is a **nyelvjárások megbecsülését** erősíti.

A nyelvi **ruralizmus megfelelője** a **szociolektusok viszonylatában** a nyelvi plebejizmus („a kevésbé iskolázott városi társadalmi rétegek nyelvhasználata eredendően értékeesebb, jobb, helyesebb az iskolázottabb társadalmi rétegekénél”). E mögött a nyelvi ideológia mögött is a nyelvi **spontaneizmus** ideológiáját láthatjuk.

Kézenfekvő módon állnak a nemstandard nyelvhasználat bátorításának, vagy akár a destandardizációs törekvéseknek a szolgálatában a **nyelvi változatosságra értéként tekintő nyelvi ideológiák**. Ilyen a nyelvi pluralizmus, a nyelvi plurilingvizmus, a nyelvi opulizmus és a nyelvi variabilizmus.

A nyelvi pluralizmus hívei a **nyelvi és nyelvváltozati sokféleséget**, valamint a **nyelvi változatosságot pozitív** jelenségnek tartják, s ebből következően a **regionális nyelvváltozatok** és a **szociolektusok használatát** is előnyben részesítik a nyelvi egységgel szemben.

A sokféleséget **makroszintű** kategóriaként használjuk, vagyis a nyelvi sokféleség azt jelenti, hogy a **föld lakossága nagyon sok nyelvet beszél** (a „nyelv” szigorúbb értelmezése esetében mintegy háromezret, a „nyelv” lazább értelmezése esetében akár tízezet is).

Ehhez hasonlóan a nyelvváltozati sokféleség azt jelenti, hogy minden olyan nyelvben, amely nincs a visszaszorulás és leépülés állapotában, nagyon sok nyelvváltozat található: dialektusok (nyelvjárások, szociolektusok, kronolektusok) és regiszterek (stílusváltozatok, írott és beszélt nyelvváltozatok, szaknyelvek stb.).

A változatosságot **mikroszintű** kategóriaként értelmezzük, vagyis azt fejezzük ki vele, hogy **minden nyelvváltozaton** belül nagy számban találunk ún. **nyelvi változókat**: olyan nyelvi formákat, melyeknek azonos a jelentése, ill. funkciója, de részben vagy teljesen eltérő a hangalakjuk.

Kicsit lazábban fogalmazva tehát a nyelvi változatosság azt jelenti, hogy **ugyanazt a gondolatot sokféleképpen meg tudjuk fogalmazni**.

Hasonló a magatartásuk a nyelvi plurilingvizmus híveinek, amely a **nyelvi pluralizmussal** rokon ideológia („a soknyelvűség és sokváltozatúság a természetes állapot, a beszélők egyetlen közlésen belül is különböző nyelveket, nyelvváltozatokat használnak, sőt más szemiotikai rendszerekhez is folyamodnak, ha azt szükségesnek érzik”). Egy harmadik nyelvi ideológia, amely a dialektusoknak kedvez, a nyelvi opulizmus („a nyelvi és nyelvváltozati sokféleség az adott régió nyelvi és kulturális gazdagságának egyik forrása”).

Mikroszinten támogatja a nyelvjárási és szociolektális színezetű nyelvhasználatot a nyelvi variabilizmus ideológiája, mely szerint **az azonos denotatív jelentésű nyelvi formák léte pozitív jelenség**. A variánsok növelik a beszélők kifejezési lehetőségeit, lehetővé teszik, hogy a beszélők a fogalmi jelentésen kívül identitásuk némely aspektusát, a kommunikált dologgal kapcsolatos attitűdjeiket stb. is finoman jelezzék. A standard, a földrajzi és a társadalmi dialektusok elemeinek „keveredése” ezen ideológia fényében nem minősül fogyatékoságnak vagy hibának, hanem ellenkezőleg: *varietas delectat*, a változatosság gyönyörködtet – ahogy már az ókor nagyjai megállapították.

A beszélőkhöz legközelebb álló, sok esetben számos nemstandard elemet is tartalmazó nyelvváltozatok korlátozások nélküli használata, s akár keveredése is, összhangban van a mai társadalmakban, kultúrákban, eszmeáramlatokban stb. megnyilvánuló **posztmodern törekvésekkel**. Ily módon a dialektusok is felértékelődnek a nyelvi posztmodernizmus híveinek szemében („a posztmodernizmus a posztmodern társadalmak nyelvében is megnyilvánul; főként a nyelvi normák lazulásában, más nyelvváltozatokból és nyelvekből származó nyelvi formák szabadabb használatában érhető tetten”).

A **nyelvjárásoknak** és a **szociolektusoknak**, ill. a **nyelvjárási** és általában a **kevésbé iskolázott beszélőknek a megbélyegzésével** nyíltan szembeálló ideológiák a nyelvi egalitarizmus, nyelvi ekvilibrizmus és a nyelvi integrizmus.

A nyelvi egalitarizmus („a nyelvváltozatok nyelvi értéke nem függ attól, mely társadalmi rétegek használják: mindegyik egyformán értékes”) és a nyelvi ekvilibrizmus („nincsenek jobb és rosszabb dialektusok, sem könnyebben és nehezebben tanulható dialektusok”) **tudományos tényt** rögzít: **nyelvileg valóban nem tehető értékkülönbség az egyes dialektusok közt**. Minden ellenkező híresztelés ellenére a standard dialektus nem jobb, nem fejlettebb, nem értékesebb a nemstandard dialektusoknál, a nyelvjárásoknál és a szociolektusoknál.

Minden dialektusban vannak ilyen vagy olyan szempontból pozitívan és vannak negatívan értékelhető nyelvi formák, a „pluszok” és a „mínuszok” végső soron kiegyenlítik egymást.

Ugyanezt a gondolatot fejezi ki a megbélyegzett csoportok, ill. nyelvváltozatok szempontjából a nyelvi integrizmus ideológiája („a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok első nyelve vagy nyelvváltozata nyelvi szempontból ugyanolyan alkalmas kommunikációs eszköz, mint az előnyös helyzetű csoportoké: csak más, de nem rosszabb”).

Ugyancsak kedvezően befolyásolhatja a földrajzi és társadalmi dialektusok sorsát a nyelvi akkomodizmus ideológiája, mely szerint minden nyelv és nyelvváltozat – így minden nyelvjárás és minden szociolektus is – **egyformán alkalmas** azoknak a **funkcióknak a betöltésére**, amelyekben az adott nyelvközösség használja.

Végül van két **politikai gyökerű, általánosabb nyelvi ideológia**, melyek alkalmazása a nyelvjárásokra és a szociolektusokra nézve is kedvező hatással lehet: a nyelvi liberalizmus („a nyelvválasztás és a nyelvhasználat módja minden beszélőnek a magánügye, s egyetemes emberi jog”) és a nyelvi demokratizmus („a nyelvhasználatban érvényesülniük kell a demokratikus értékeknek: minden beszélőnek alapvető emberi joga azt a nyelvváltozatot használni, amelyet az adott helyzetben a legmegfelelőbbnek gondol”).

Valamely nyelv vagy nyelvváltozat **kiemelése, előnyösebb helyzetbe juttatása** más nyelvek vagy nyelvváltozatok rovására mindkét ideológia hívei szerint **nyelvi emberi jogokat sért**. Ennek fényében nyelvi emberi jogokat sért az a – pedagógusnak nem mondható – oktató, aki megbélyegzi diákjainak anyanyelvjárását, s akadályozza annak szabad használatát az órán kívül.

3. A dialektális elemek használata szempontjából ambivalens nyelvi ideológiák

Vannak olyan nyelvi ideológiák is, melyek **kontextustól függően erősítik vagy gyöngítik** a nyelvjárásoknak, valamint a kevésbé iskolázott beszélők szociolektusainak pozícióját a beszélők tudatában. Ezekkel foglalkozunk az alábbiakban.

A dialektusok helyzete szempontjából ambivalens nyelvi ideológiák közé tartozik a nyelvi legitimizmus és a nyelvi autentizmus.

A nyelvi legitimizmus („az államhatalmi vagy más eszközökkel legitimált nyelvek, ill. nyelvváltozatok eredendően értékesebbek azoknál, amelyek nem rendelkeznek ilyen jellegű legitimációval”) **inkább árt** a dialektusoknak, mintsem használna, mivel az államhatalmi eszközökkel legitimált legfőbb nyelvváltozat általában a **standard**.

Ám **pluralista**, továbbá **ruralista**, ill. **plebejista nyelvpolitikával** összekapcsolódva a nyelvi legitimizmus **pozitív** szerepet is betölthet. Például ahol bátorítják a nyelvjárások használatát a nyelvhasználat nyilvános színterein (ez a helyzet egyebek közt Norvégiában), ott azzal,

hogy a **tömegtájékoztató eszközökben**, a **hivatalokban** és **más színtereken elfogadott**, sőt **kívánatos** nyelvváltozatként van jelen a nyelvjárás, ezzel **legitimálódik** is.

Sokat tehet(ne) a nyelvjárások és más nemstandard nyelvváltozatok **legitimálása érdekében** az iskola, az **anyanyelvi nevelés** is.

A nyelvi autentizmus („vannak nyelvváltozatok, amelyek jobban kifejezik az adott nyelv »lényegét«, mint más nyelvváltozatok, s ezzel különleges értéket képviselnek”) a nyelvi **vernakularizmussal** összekapcsolódva fontos szerepet játszhat a dialektusoknak, különösen a **nyelvjárásoknak a legitimálásában**, s ezzel használatuk bátorításában is.

A dialektusok legitimálásában a nyelvi belletrizmus is szerepet kaphat („a szépírók által létrehozott szövegek nyelvi szempontból különleges értékűek és jelentőségűek”). Amennyiben az írók bátran és tudatosan **merítenek a nyelvjárásokból** vagy a **kevésbé iskolázott beszélők által használt szociolektusokból**, azaz nyelvjárási vagy szociolektális elemeket használnak akár saját szövegükben, akár a (rokonszenves) szereplők megkonstruált megnyilatkozásaiban, az írói tekintély, ill. a konkrét művek tekintélye maguknak a földrajzi és társadalmi dialektusoknak is kölcsönözhet tekintélyt, kedvező(bb) megítélést.

Mivel a nyelvjárások **nyelviileg konzervatív nyelvváltozatok hírében állnak** (most ne feszegetjük azt a kérdést, mennyire indokoltan), a magyar nyelvűvelésben erősen domináns nyelvi ideológia, a nyelvi konzervativizmus („a nyelv hagyományos formái különleges értéket képviselnek, megőrzésük társadalmi, sőt kulturális és nemzeti érdek”) is elősegítheti, hogy a nyelvjárások **értékes nyelvváltozatoknak tűnjenek** a beszélők szemében.

A nyelvi lingvoidentizmust („a beszélő a nyelv választásával – amikor szabadon választhat – a nyelvi identitását is kifejezi”) a magyar nyelvűvelésben inkább nyelvközi viszonylatban alkalmazzák, a beszélők által ismert különböző **nyelvekre** vonatkoztatva. Mivel „a nyelvet” a standard változat képviseli, a nyelvi lingvoidentizmus így tekintve nem játszik pozitív szerepet a dialektusok pozíciójának erősítésében. Ám a nyelvi **vernakularizmussal** és a nyelvi **plurilingvizmussal összekapcsolódva** ugyanez az ideológia felhasználható volna a **dialektális beszédmód használatának bátorítására** is.

A dialektusok megítélése szempontjából ambivalens ideológia a nyelvi komprehenzionizmus is („a többdialektusú beszélőnek a használni szándékozott nyelv-, ill. nyelvváltozat választásakor a fő célja a minél jobb kölcsönös megértés elérése”). Ha a cél a minél jobb megértés, nyilvánvalóan nem várható el, hogy például egy-egy régió belül a beszélők akár a hivatalokban vagy más közéleti színtereken a standardot használják, ha egyszer a **nyelvjárás**, esetleg a **szociolektus használata jobban szolgálja a kölcsönös megértést**.

Ugyanakkor a nyelvi komprehenzionizmus a **dialektusok ellen is felhasználható**, amikor az egyik beszélgetőtárs nem ismeri a másiknak a dialektusát; ilyen körülmények közt a dialektus használata – úgymond – **félreértésekhez** vezethet, **nehezítheti a kölcsönös megértést**.

A nyelvjárások használata szempontjából ambivalens nyelvi ideológiák közé tartozik a nyelvi protektivizmus is („bizonyos nyelvváltozatok – pl. a standard vagy a nyelvjárások – állandó védelemre szorulnak”), valamint a nyelvi protektivizmus egyik aspektusát kiemelő

nyelvi perikulizmus („a nyelvre különféle veszélyek leselkednek, s ezért szükség van a védelmére és fejlesztésére”). Mivel a dialektusok – helyzetükből adódóan – **„sérülékeny” nyelvváltozatok**, amelyek ki vannak téve a nagy tekintélyű, intézményileg is erősen támogatott **standard** nyelvváltozat **hatásának**, a nyelvi protektivizmus és a nyelvi perikulizmus ideológiája felhasználható a **dialektusok pozitív megítélésének szorgalmazására**, hiszen a pozitív viszonyulás mintegy védelmet nyújt a dialektusok számára.

Más kérdés, hogy az említett nyelvi ideológiák – a nyelvi protektivizmus és a nyelvi perikulizmus – akár **ki is játszhatók a földrajzi és a társadalmi dialektusok ellen**, amennyiben a standard nyelvváltozatot féltjük a nemstandard nyelvváltozatok hatásától.

Empirikus tény, hogy a nemstandard nyelvváltozatok beszélőinek standard nyelvváltozatában rendszeresen megjelennek – nyelven belüli interferenciaként – dialektális nyelvi formák.

& A JEGYZETBEN EMLÍTETT NYELVI IDEOLÓGIÁK

Nyelvi akkomodizmus. Az a meggyőződés, hogy minden nyelv és nyelvváltozat egyformán alkalmas azoknak a funkcióknak a betöltésére, amelyekben az adott nyelvközösség használja.

Nyelvi anciantizmus. Makroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy egy nyelv történetileg legrégebb kimutatható változatai nagy nyelvi és művelődéstörténeti értéket képviselnek, ezért a kodifikációnak ezeken a nyelvváltozatokon kellene alapulnia. Mikroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a nyelv történetileg legrégebb kimutatható változataiban található nyelvi formák eredendően helyesebbek a későbbi, ill. jelenkori nyelvi formáknál.

Nyelvi autentizmus. Makroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy vannak nyelvváltozatok, amelyek azért képviselnek különleges értéket, mert jobban kifejezik az adott nyelv „lényegét”, mint más nyelvváltozatok. Mikroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy egy bármilyen szempontból autentikusabb nyelvi forma eredendően helyesebb, mint az, amely kevésbé tűnik autentikusnak.

Nyelvi autonomizmus. Makroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a közlések megítélhetők nyelvhelyességi szempontból a beszédhelyzetre és a szövegösszefüggésre való tekintet nélkül. Mikroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a nyelvi formák helyessége önmagában is megítélhető, a használati kontextustól függetlenül.

Nyelvi axiologizmus. Az a meggyőződés, hogy a (nemzeti) nyelv különleges (nemzeti) érték, mellyel ennek megfelelően tisztelettel kell bánni, különleges bánásmódban kell részesíteni.

Nyelvi belletrizmus. Makroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a szépírók által használt nyelvi regiszterek, ill. az írók által létrehozott szövegek nyelvi szempontból különleges értékűek és jelentőségűek. Mikroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a szépírók által használt nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint a más foglalkozású emberek által használt nyelvi formák.

Nyelvi deficitizmus. Az a meggyőződés, hogy a nemstandard nyelvváltozatok nyelvi okokból alkalmatlanok bizonyos nyelvi funkciók betöltésére, azaz nemcsak társadalmilag, hanem nyelviileg is alacsonyabb rendűek a standarddal összehasonlítva; mikroegységekre vonatkoztatva az a meggyőződés, hogy léteznek olyan nyelvi formák, amelyek társadalmi érvényűek, s mégsem alkalmasak annak a funkciónak a betöltésére, amilyenben használják őket.

Nyelvi demokratizmus. Az a meggyőződés, hogy a nyelvhasználatban érvényesülniük kell a demokratikus értékeknek, azaz minden beszélőnek alapvető emberi joga azt a nyelvet vagy nyelvváltozatot használni, amelyet az adott helyzetben a legmegfelelőbbnek gondol. A státusztervezés célja az, hogy ez az alapvető emberi jog minél több ember életében érvényesülhessen.

Nyelvi despotizmus. Az a meggyőződés, hogy az egyes nyelvek, ill. nyelvváltozatok helyzetét és viszonyát egy-egy országon belül az állam stabilitásának megteremtése, megőrzése vagy megerősítése érdekében törvényi eszközökkel szigorúan szabályozni kell. Minden állampolgárnak kötelessége, hogy az államhatalmi szervek által létrehozott és fenntartott nyelvi rendet tiszteletben tartsa és alkalmazkodjon hozzá.

Nyelvi destruktivizmus. Az a meggyőződés, hogy a (standard nyelvváltozat normáinak nem megfelelő) nyelvhasználat romboló hatású lehet a nyelvre nézve, azaz ha az emberek bizonyos, ártalmasnak tekintett nyelvi formákat gyakran használnak, vagy amúgy ártalmatlan nyelvi formákat használnak nem megfelelő módon, ezzel árthatnak a nyelvnek.

Nyelvi docilizmus. Makroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy az iskolában oktatott, a tanárok által helyesnek tartott nyelvváltozatok, szövegtípusok, műfajok, beszédmodok eredendően jobbak azoknál, amelyek az iskolai oktatásban nincsenek jelen, vagy jelen vannak, de megbélyegzik őket. Mikroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy az iskolai oktatásban szereplő, a tanárok által helyesnek, jónak tartott nyelvi formák eredendően helyesebbek azoknál, amelyek az oktatásban nem jelennek meg, vagy megjelennek, de megbélyegzik őket.

Nyelvi doktizmus. Az a meggyőződés, hogy közvetlen kapcsolat van a helytelennek bélyegzett nyelvi formák használata és a beszélők műveltsége, ill. iskolázottsága között, azaz a helytelennek tartott nyelvi formák használata műveletlenségre, ill. alacsonyabb iskolázottságra vall.

Nyelvi egalitarizmus. Makroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a nyelvváltozatok nyelvi értéke nem függ attól, mely társadalmi rétegek használják: mindegyik egyformán értékes. Mikroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy az egyes társadalmi rétegek által használt nyelvi formák egyaránt „helyesek”.

Nyelvi ekvilibrizmus. A nyelvek és dialektusok értékelésével kapcsolatos azon meggyőződés, hogy nincsenek jobb és rosszabb nyelvek és dialektusok, sem könnyebben és nehezebben tanulható nyelvek és dialektusok. Minden nyelvben és dialektusban vannak ilyen vagy olyan szempontból pozitívan és vannak negatívan értékelhető nyelvi formák, a „pluszok” és a „mínuszok” végső soron kiegyenlítik egymást.

Nyelvi ekvitizmus. Nyelvközi viszonylatban az a meggyőződés, hogy a többségi nyelv ismerete és használata teszi egy ország polgárait jogilag egyenlővé, egyforma lehetőségeket biztosítva nekik a társadalmi életben való részvételre. Nyelven belüli viszonylatban az a meggyőződés, hogy a standard ismerete és használata teszi egy beszélőközösség tagjait egyenlővé, egyforma lehetőségeket biztosítva nekik a társadalmi életben való részvételre.

Nyelvi elitizmus. Makroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy az iskolázottabb társadalmi rétegek nyelvhasználata eredendően értékesebb, jobb, helyesebb a kevésbé iskolázott társadalmi rétegeknél. Mikroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy az iskolázottabb társadalmi rétegek által használt nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint a kevésbé iskolázott társadalmi rétegek által használt nyelvi formák.

Nyelvi excellentizmus. Az a meggyőződés, hogy a standard nyelvváltozat nyelvileg is magasabb rendű más nyelvváltozatoknál: fejlettebb, gazdagabb, más nyelvváltozatoknál hatékonyabb kommunikációs eszköz; vannak, akik logikusabbnak és/vagy szebbnek is tartják más nyelvváltozatoknál.

Nyelvi gettoizmus. Az a meggyőződés, hogy a kisebbségi nyelvek és nyelvváltozatok megosztják az ország lakosait, a kisebbségi nyelvek és nyelvváltozatok beszélőit pedig mintegy nyelvi gettóba zárják. Ezért a nyelvi kisebbségek jobban teszik, ha nyelvileg asszimilálódnak a nyelvi többséghez, a „kisebbségi nyelvváltozatok”, pl. a nyelvjárások beszélői pedig vernakulárisuk helyett inkább a standardot használják.

Nyelvi hierarchizmus. Enyhébb formában az a meggyőződés, hogy az emberi nyelvek és nyelvváltozatok közt minőségi különbségek vannak, azaz megkülönböztethetünk magasabb és alacsonyabb rendű, fejlettebb és kevésbé fejlett, értékesebb és kevésbé értékes nyelveket és nyelvváltozatokat. Erősebb formában az a meggyőződés, hogy az adott nyelveket, ill. nyelvváltozatokat beszélő emberek közt is hasonló értékkülönbségek vannak.

Nyelvi historizmus. Az a meggyőződés, hogy a nyelv tükrözi az azt beszélő nép múltját, történelmét, ami különleges érték.

Nyelvi homogenizmus. Általánosabb nyelvi ideológiaként megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a nyelvi és nyelvváltozati sokféleség, valamint a nyelvi változatosság negatív jelenség. Hívei ezért a nyelvi egységet, ill. egységes nyelvet szorgalmazzák a nyelvi és nyelvváltozati sokféleség, valamint a nyelvi változatosság rovására. Nyelvhelyességi ideológiaként *makroszinten* megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a nyelvileg homogén nyelvhasználat eredendően helyesebb a különféle nyelvek vagy nyelvváltozatok formáit vegyítő közveleges, ill. kódváltásos nyelvhasználatnál, hasonlóképpen a nyelvileg egységesebb nyelvváltozatok eredendően értékesebbek a valamilyen szempontból kevert nyelvváltozatoknál. *Mikroszinten* megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a homogén nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint a kevert, hibrid (pl. két vagy több különböző nyelvből, nyelvváltozathoz tartozó vagy akár azonnyelvi formákból szóvegyüléssel keletkezett) nyelvi formák.

Nyelvi idiomizmus. Makroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy az olyan nyelv, nyelvváltozat vagy nyelvi közlés, amely nagymértékben tartalmazza az adott nyelvre sajátosan jellemző nyelvi formákat, eredendően értékesebb annál, amely ilyeneket csak kisebb számban tartalmaz. Mikroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy az adott nyelvre sajátosan jellemző nyelvi formák eredendően helyesebbek azoknál a formáknál, amelyek sok más nyelvben is megvannak, különösen pedig azoknál, amelyek idegen nyelvek hatására jöttek létre. A magyar nyelv vonatkozásában a magyar nyelvre jellemző nyelvi formák a nyelvi idiomizmus hívei szerint azért rendkívül értékesek, mert „magyar gondolkodásmódot”, „magyar szemléletet” tükröznek, amit az idegen mintára keletkezett közvetett kölcsönszavak „megzavarnak”.

Nyelvi integrizmus. Az a meggyőződés, hogy a hátrányos helyzetű csoportok (pl. marginalizált társadalmi rétegek, elnyomott nyelvi kisebbségek) első nyelve ugyanolyan (ép) nyelv, mint az előnyös helyzetű csoportoké: csak más, de nem rosszabb.

Nyelvi izomorfizmus. *Mikroszinten* megfogalmazva az a meggyőződés, hogy az egyetlen funkcióval, ill. jelentéssel rendelkező nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint azok, amelyeknek több funkciójuk, ill. jelentésük van.

Nyelvi karakterizmus. Az a meggyőződés, hogy a nyelv tükrözi az azt beszélő nép jellemjegyeit és észjárását. Az idegen hatásra bekövetkező nyelvi változások ezt az összefüggést megzavarják, s ezért az ilyen változások nem kívánatosak.

Nyelvi kodifikacionizmus. Makroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a kizárólag kodifikált nyelvi formákat tartalmazó nyelvi közlés eredendően helyesebb, mint az, amely kodifikálatlan formákat is tartalmaz. Mikroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a kodifikációs célzatú szótárakban, nyelvtanokban, nyelvhelyességi kiadványokban (helyesként) szereplő nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint azok, amelyek nem szerepelnek ezekben a kiadványokban, ill. ha szerepelnek, akkor kevésbé helyesként, helytelenként, nemstandardként stb. vannak feltüntetve.

Nyelvi koercivizmus. Az a meggyőződés, hogy a hatalmat gyakorlóknak joguk van akár kényszerítő eszközök alkalmazásával is megszabni (vagy általában, vagy csupán bizonyos nyelvhasználati színterekre nézve), hogy mások hogyan beszéljenek: milyen nyelven, egy-egy nyelven belül milyen nyelvváltozatban, milyen nyelvi formákat használva és milyeneket mellőzve stb.

Nyelvi komfortizmus. Az a meggyőződés, melynek hívei szerint fontosabb, hogy a beszélő minél szabadabban, szigorú normatív kötöttségek nélkül használhassa a nyelvét, mint az, hogy valamilyen, az adott beszédhelyzeten kívül álló nyelvi eszménynek megfeleljen.

Nyelvi kompetencionizmus. Az a meggyőződés, hogy közvetlen kapcsolat van a helytelennek bélyegzett nyelvi formák használata és a beszélők nyelvtudása között, azaz a helytelennek tartott nyelvi formák használata gyöngébb nyelvtudásra vall.

Nyelvi komprehenzionizmus. A többnyelvű vagy többesnyelvű beszélőnek az a meggyőződése, hogy nyelvválasztáskor vagy nyelvváltozat kiválasztásakor a fő cél a minél jobb kölcsönös megértés elérése. Ezért a nyelv- és nyelvváltozat-választást nem a nyelvi identitás kifejezésének igyekezete motiválja, sőt nem szükségszerű az sem, hogy a beszélő az általa rendszerint előnyben részesített nyelvet válassza.

Nyelvi kontaktizmus. Az a meggyőződés, hogy a nyelvérinkezés alapvetően fontos szerepet játszik a nyelvek történetében: a kontaktushatás a nyelvi változások (egyik) legfontosabb mozgatórugója.

Nyelvi kontaminizmus. *Mikroszinten* megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a vegyüléssel keletkezett nyelvi formák eredendően rosszabbak, mint azok, amelyek egyetlen szótőre vagy szóelemre vezethetők vissza.

Nyelvi konzervativizmus. Általánosabb nyelvi ideológiaként megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a nyelv hagyományos formái különleges értéket képviselnek, megőrzésük társadalmi, sőt kulturális és nemzeti érdek. Hívei nem riadnak vissza az olyan nyelvalakító tevékenységtől sem, melynek célja a nyelvi változások fékezése vagy akár visszafordítása. Nyelvhelyességi ideológiaként makroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy az archaikusabb, több régies formát tartalmazó nyelvek vagy nyelvváltozatok (pl. nyelv-szigetek, nyelvjárás-szigetek, nyelvcsaládok peremhelyzetű nyelvei, peremnyelvjárások) eredendően értékesebbek a nagyobb változáson átment nyelveknél, nyelvváltozatoknál. *Mikroszinten* megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a hagyományos, a nyelvben régebb óta meglévő nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint az újabban létrejöttek vagy bekerültek.

Nyelvi korrekcionizmus. Általánosabb nyelvi ideológiaként megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a nyelvhelyességi szabályok követése minden igényes közlés alapkövetelménye, s rendkívül fontos, hogy minden beszélő elsajátítsa ezeket a szabályokat és alkalmazza őket nemcsak a formális, hanem lehetőleg az informális nyelvhasználatában is. Nyelvhelyességi ideológiaként makroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a nyelvhelyességi szabályokat követő beszédmód nyelvileg is nagyobb értékű, mint az ezeket a szabályokat kevésbé vagy egyáltalán nem követő beszédmód. *Mikroszinten* megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a nyelvhelyességi szabályoknak megfelelő nyelvi forma eredendően helyesebb annál, amely megsérti a nyelvhelyességi szabályokat.

Nyelvi lapszizmus. *Mikroszinten* megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a nyelvbontlás vagy más nyelvi vonatkozású tévesztés, félreértés stb. útján – pl. szóvegyüléssel, szerkezetkeveredéssel, betűejtéssel, az írott forma helytelen kiolvasásával – keletkezett nyelvi formák eredendően rosszabbak, mint az elismert szóalkotási eljárásokkal vagy szóteremtéssel létrejöttek.

Nyelvi laxizmus. Makroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a kevés önfegyelemmel járó, felszabadult, laza, oldott nyelvhasználat eredendően rosszabb, mint a fegyelmezett, tudatos, nagy odafigyeléssel járó nyelvhasználat.

Nyelvi legitimizmus. Makroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy az államhatalmi vagy más eszközökkel legitimált vagy legitimálódott (pl. „nagy múltú”, hivatalossá nyilvánított, speciális funkciókban használatossá vált, nagyobb társadalmi előrehaladást lehetővé tevő stb.) nyelvek, ill. nyelvváltozatok eredendően értékesebbek azoknál, amelyek nem rendelkeznek ilyen jellegű legitimációval. *Mikroszinten* megfogalmazva az a meggyőződés, hogy

a legitimált vagy legitimálódott nyelvekhez, ill. nyelvváltozatokhoz tartozó nyelvi formák eredendően helyesebbek a más nyelvekhez, nyelvváltozatokhoz tartozó formáknál.

Nyelvi liberalizmus. Az a meggyőződés, hogy a nyelv választás és a nyelvhasználat módja minden beszélőnek a magánügye, s egyetemes emberi jog, amelyet – ha természetes módon nem érvényesül – az államnak kellene biztosítani állampolgárai számára. Valamely nyelv vagy nyelvváltozat kiemelése, előnyösebb helyzetbe juttatása más nyelvek vagy nyelvváltozatok rovására nyelvi emberi jogokat sért.

Nyelvi lingvicizmus. Az a meggyőződés, hogy a nyelvi különbségek az embereket, embercsoportokat feljogosítják arra, hogy a bizonyos nyelvhasználati jegyekkel rendelkező beszélőket, ill. beszélői csoportokat vagy bizonyos nyelvek, ill. nyelvváltozatok beszélőit elutasítsák, ill. hátrányosan megkülönböztessék.

Nyelvi lingvoidentizmus. Az a meggyőződés, hogy a beszélők nyelvi identitása feltétlenül egy konkrét, jól körülhatárolható nyelvhez vagy nyelvváltozathoz kapcsolódik, azaz minden ember azonosul egy konkrét, jól körülhatárolható emberi nyelvvel vagy nyelvváltozattal, amelyet a magáénak tekint. A beszélő a nyelv választásával – ha azt nem határozzák meg külső tényezők – a nyelvi identitását is kifejezi.

Nyelvi logicizmus. *Mikroszinten* megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a gondolkodás törvényeinek megfelelő, „logikus” nyelvi forma eredendően helyesebb annál a nyelvi formánál, amely kevésbé van összhangban a gondolkodás törvényeivel.

Nyelvi maternizmus. Az a meggyőződés, hogy a nyelv anyanyelvként elsajátított változata a beszélő számára nyelviileg is különleges értéket képvisel, a maga természetes jellegénél fogva, és annál fogva, hogy az anyanyelvéhez minden beszélő különlegesen erősen kötődik.

Nyelvi mentalizmus. Az a meggyőződés, hogy közvetlen kapcsolat van a helytelennek bélyegzett nyelvi formák használata és a beszélők értelmi képessége között, azaz a helytelennek tartott nyelvi formák használata alacsonyabb intelligenciára vall.

Nyelvi monitorizmus. Általánosabb nyelvi ideológiaként megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a (standard) nyelvnek nemcsak az elsajátításához, hanem a helyes használatához is nagyfokú tudatosságra van szükség, ahhoz tehát, hogy helyesen beszéljük a (standard) nyelvet, elengedhetetlen az odafigyelés, a nyelvhasználat nagyfokú tudatossága. Nyelvhelyességi ideológiaként makroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a tudatosan használt nyelv változatok eredendően helyesebbek, mint az öntudatlanul használtak. Mikroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a tudatosan használt nyelvi forma eredendően helyesebb, mint az öntudatlanul használt.

Nyelvi moralizmus. Általánosabb nyelvi ideológiaként megfogalmazva az a meggyőződés, hogy kapcsolat van a helytelennek bélyegzett nyelvi formák használata és a beszélők erkölcsiisége közt, azaz a helytelennek tartott formák használata etikailag is kifogásolható cselekedet, s akik rendszeresen élnek ilyen eszközökkel, erkölcsi deficitről tesznek tanúbizonyságot.

Nyelvi necesszizmus. Nyelvhelyességi ideológiaként *makroszinten* megfogalmazva az a meggyőződés, hogy két vagy több szinonim nyelvi forma közül az egyik – a hagyományos, kodifikált, standard – forma szükséges és helyes, a később kialakult egy vagy több forma viszont fölösleges, és így kevésbé helyes vagy helytelen.

Nyelvi opulizmus. Általánosabb nyelvi ideológiaként megfogalmazva az a meggyőződés, hogy azok a nyelvi változások, melyek eredményeképpen új formák jelennek meg a nyelvben, pozitívan értékelendők, mivel az új nyelvi formák bekerülése a nyelvbe minden esetben gazdagodás, a nyelvi változatosság a nyelv gazdagságának kifejezője. Nyelvközi viszonylatban az a meggyőződés, hogy a nyelvi sokféleség – akár világviszonylatban, akár egy-egy ország

vagy régió viszonylatában – jó dolog, az adott térség nyelvi és kulturális gazdagságának egyik forrása.

Nyelvi perikulizmus. Az a meggyőződés, hogy a (nemzeti) nyelvre különféle veszélyek leselkednek, s ezért szükség van a védelmére és fejlesztésére.

Nyelvi plebejizmus. Makroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a kevésbé iskolázott (városi) társadalmi rétegek nyelvhasználata eredendően értékesebb, jobb, helyesebb az iskolázottabb társadalmi rétegeknél. Mikroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a kevésbé iskolázott (városi) társadalmi rétegek által használt nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint az iskolázottabb társadalmi rétegek által használt nyelvi formák.

Nyelvi pluralizmus. Az a meggyőződés, hogy a nyelvi és nyelvváltozati sokféleség, valamint a nyelvi változatosság pozitív jelenség. Hívei ezért a nyelvi és nyelvváltozati sokféleséget, valamint a nyelvi változatosságot előnyben részesítik a nyelvi egységgel szemben.

Nyelvi plurilingvizmus. Az a meggyőződés, hogy a soknyelvűség és sokváltozatúság a természetes állapot, melyre jellemző, hogy a beszélők egy közlésen belül is különböző nyelveket, nyelvváltozatokat használnak, sőt más szemiotikai rendszerekhez is folyamodnak, ha azt szükségesnek érzik.

Nyelvi posztmodernizmus. Az a meggyőződés, melynek hívei szerint a posztmodernizmusnak mint társadalmi és kulturális jelenségnek a posztmodern társadalmak nyelvében is párhuzama van, s főként a nyelvi normák lazulásában, más nyelvváltozatokból és nyelvekből származó nyelvi formák szabadabb használatában nyilvánul meg.

Nyelvi progresszizmus. Nyelven belüli viszonylatban az a meggyőződés, hogy a modern társadalmakban a társadalmi előrehaladás elengedhetetlen nyelvi feltétele a standard nyelvváltozat ismerete és használata. Nyelvközi viszonylatban az a meggyőződés, hogy a többségi nyelv ismerete és használata a társadalmi előrehaladás elengedhetetlen feltétele.

Nyelvi protektivizmus. Az a meggyőződés, hogy bizonyos nyelvek (pl. a kisebbségi nyelvek) vagy nyelvváltozatok (pl. a nyelvjárások vagy éppen a standard) állandó védelemre szorulnak. Ide tartozik az a meggyőződés is, hogy a „nemzeti nyelvnek” – nyelvpolitikai helyzetétől függetlenül – folyamatosan védelemre van szüksége ahhoz, hogy megfelelően működjön: nyelvpolitikai és korpusztervezési intézkedésekkel kell gondoskodni „egészséges fejlődésnek” biztosításáról, óvni-védeni kell a rá leselkedő „veszélyektől”. Mikroegységekre vonatkoztatva az a meggyőződés, hogy vannak olyan konkrét nyelvi formák, melyeket védelmezni kell, például azért, hogy más nyelvi formák ne szorítsák ki őket.

Nyelvi purizmus. Makroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a hagyományos, nem idegen eredetű nyelvi formákat előnyben részesítő beszédmod eredendően értékesebb, mint az, amely nagyobb számban tartalmaz idegen eredetű nyelvi formákat. Mikroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a hagyományos, nem idegen eredetű nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint az idegen eredetű nyelvi formák. Hasonlóképpen az idegen minta nélküli, belső keletkezésű nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint azok, melyeket idegen mintára alkottak.

Nyelvi redundanzizmus. *Mikroszinten* megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a redundáns nyelvi formák eredendően helytelenebbek, mint a nem redundánsak, s hasonlóképpen a kevésbé redundáns formák eredendően helyesebbek, mint a nagyobb mértékben redundánsak.

Nyelvi regulizmus. Nyelvhelyességi ideológiaként *makroszinten* megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a nyelvtani és más szabályoknak megfelelő közlés eredendően helyesebb, mint az, amely nem igazodik a nyelvtankönyvekben és más kézikönyvekben lefektetett szigorú szabályokhoz. Mikroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a nyelvtani és más

szabályoknak megfelelő nyelvi forma eredendően helyesebb, mint az, amely nem igazodik a nyelvtankönyvekben és más kézikönyvekben lefektetett szigorú szabályokhoz.

Nyelvi rudizmus. Az a meggyőződés, hogy a nyelvjárási(as) beszédmód vagy más olyan beszédmód, amely nemstandard nyelvi formák használatával jár, a beszélő modortalanságára, kulturálatlanságára, faragatlanságára vall.

Nyelvi ruralizmus. Makroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a falusi, iskolázatlan lakosság romlatlanabb, helyesebb, szebb nyelvet őriz, s ezért a nyelvjárások eredendően értékesebbek más nyelvváltozatoknál, pl. a „mesterséges” és/vagy idegenszerű köznyelvnél. Mikroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a falusi, iskolázatlan emberek által használt nyelvi (nyelvjárási) formák eredendően helyesebbek, mint a városi (és falusi) iskolázott emberek által használt nyelvi formák.

Nyelvi spontaneizmus. Makroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a spontán módon létrejött, természetes nyelvek és nyelvváltozatok eredendően nagyobb értékűek, mint a mesterséges nyelvek vagy tudatos nyelvalakítás során létrehozott nyelvváltozatok (mint amilyen pl. a standard nyelvváltozat is). Mikroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a laikus beszélők ajkán, konkrét közlésekben spontán módon létrejött nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint a nyelvalakítók vagy a különféle tudományágak és szakmák szakemberei által mesterségesen létrehozott nyelvi formák.

Nyelvi standardizmus. Általánosabb nyelvi ideológiaként megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a standard nyelvváltozat kiemelkedő szerepű, a műveltség megszerzésének elengedhetetlen eszköze, a nyelv legfontosabb változata, nyelvileg magasabb rendű más nyelvváltozatoknál, a helyesség zsinórmértéke, a társadalmi előrehaladás pótolhatatlan eszköze, s ezért minden embernek elemi érdeke, hogy azt elsajátítsa és használja. Nyelvhelyességi ideológiaként *makroszinten* megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a standard nyelvváltozat eredendően értékesebb, magasabb rendű, fejlettebb, jobb, sőt szebb a többinél. *Mikroszinten* megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a standard nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint a más nyelvváltozatokhoz tartozó formák. Képviselői a standard nyelvváltozat normáját „a normának” nevezik, s az összes többi fölé helyezik.

Nyelvi strukturizmus. Nyelvközi viszonylatban az a meggyőződés, hogy a világ nyelvei közt minőségi különbségek vannak nyelvi-szerkezeti jegyeik tekintetében: vannak nyelvileg tökéletesebb és kevésbé tökéletes nyelvek. Enyhébb formájában az a meggyőződés, hogy egy nyelv alkalmasabb bizonyos funkciók ellátására, mint egy másik nyelv. Nyelven belüli viszonylatban az a meggyőződés, hogy egy-egy nyelven belül minőségi különbségek vannak az egyes nyelvváltozatok közt nyelvi-szerkezeti jegyeik tekintetében. Különösen a standardot tartják ez ideológia hívei nyelvileg, szerkezetileg tökéletesebbnek más dialektusoknál, elsősorban a nyelvjárásoknál és a kevésbé iskolázott beszélők szociolektusainál.

Nyelvi szintetizmus. *Makroszinten* megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a közlés tömörsége (tartalmi azonosság mellett) abszolút érték. *Mikroszinten* megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a szintetikus nyelvi formák eredendően helyesebbek az analitikusaknál.

Nyelvi szisztemizmus. *Mikroszinten* megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a nyelvi rendszerbe jobban beágyazódó, a nyelv hagyományos eszközkészletével harmonikus egységben lévő nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint azok a formák, amelyek kevesebb nyelven belüli párhuzammal rendelkeznek, netán inkább más nyelvekben van párhuzamuk.

Nyelvi szkriptizmus. Makroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy az írott nyelvi termékek eredendően helyesebbek a beszélt nyelveknél. Mikroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy az írott nyelvi formák eredendően helyesebbek a beszélt nyelvi formák-

nál. Ez az ideológia nyilvánul meg abban a törekvésben, hogy a beszélt nyelvben is az írott nyelv normája érvényesüljön.

Nyelvi totemizmus. Az a meggyőződés, hogy a standard nyelvváltozat a nyelv egészét reprezentálja, sőt a nyelv és az etnikum, ill. nemzet szoros kapcsolatának következtében magát az etnikumot, ill. nemzetet is. A nyelvhelyességi vétségek ily módon (szinte) a nemzet ellen elkövetett vétségnek minősülnek.

Nyelvi univerzalizmus. Nyelvközi viszonylatban az a meggyőződés, hogy az államnyelv az adott ország minden lakosának közös tulajdona, semleges érintkezési eszköz, amely összeköti az ország minden polgárát. Nyelven belüli viszonylatban az a meggyőződés, hogy a standard nyelvváltozat az adott nyelv minden beszélőjének közös tulajdona, a kommunikációnak társadalmi szempontból semleges eszköze.

Nyelvi urbanizmus. Makroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a városi nyelvváltozatok eredendően értékesebbek a falusi nyelvváltozatoknál. Mikroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a városi emberek által használt nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint a falusi emberek által használt nyelvi formák.

Nyelvi variabilizmus. Általánosabb nyelvi ideológiaként megfogalmazva az a meggyőződés, hogy az azonos denotatív jelentésű nyelvi formák léte pozitív jelenség. A variánsok növelik a beszélők kifejezési lehetőségeit, lehetővé teszik, hogy a beszélők a fogalmi jelentésen kívül identitásuk némely aspektusát, a kommunikált dologgal kapcsolatos attitűdjeiket stb. is finoman jelezzék. nyelvhelyességi ideológiaként *makroszinten* megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a változatosabb fogalmazás eredendően helyénvalóbb, mint a sablonosabb, kevésbé változatos.

Nyelvi verbizmus. *Mikroszinten* megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a puszta ige eredendően helyesebb, mint a vele nagyjából azonos denotatív jelentésű, igei alaptagú szó szerkezet, s amennyiben ezek közül mint szinonimák közül választhatunk, mindig a puszta igt érdemes választanunk (pl. mindig jobb a *meglátogat*, mint a *látogatást tesz*).

Nyelvi vernakularizmus. Az a meggyőződés, melynek hívei a helyi identitást „hitelesen” kifejező őshonos nyelveket, ill. nyelvváltozatokat előnyben részesítik a nagyobb hatósugarú, „hasznosabb”, de a helyi identitás kifejezésére nem vagy kevésbé alkalmas összekötő nyelvekkel, ill. a standard nyelvváltozattal szemben. nyelvhelyességi ideológiaként *makroszinten* megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a beszélő helyi identitását hitelesen kifejező anyanyelvváltozat eredendően értékesebb más nyelvváltozatoknál. *Mikroszinten* megfogalmazva az a meggyőződés, hogy azok a nyelvi formák, amelyekkel a beszélők leginkább azonosulnak, amelyek leginkább kifejezik az identitásukat, eredendően helyesebbek az egyéb nyelvi formáknál.

Nyelvi vokabularizmus. Mikroszinten megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a (kodifikációs célzatú) szótárakban található nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint azok, amelyek nem szerepelnek ezekben a szótárakban, ill. ha szerepelnek, akkor kevésbé helyesként, helytelenként, nemstandardként stb. vannak feltüntetve. Ehhez az ideológiához sorolhatjuk azt a meggyőződést is, hogy az olyan szó, amely nem szerepel a szótárakban, nem is létezik, vagy ha mégis, akkor bizonyosan helytelen.

& SZAKIRODALOM

- Androutsopoulos, Jannis 2010. Ideologizing ethnolectal German. Johnson, Sally–Milani, Tommaso M. eds., *Language Ideologies and Media Discourse. Texts, Practices, Politics*. London–New York: Continuum International Publishing Group.
- Bakos Ferenc 1991. Az idegen szavak egy sajátos csoportja: a xenizmus. *Magyar Nyelv* 85/3, 306–312.
- Bakos Ferenc 1994. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bárdosi Vilmos 2016. *Frazeológia, az emberi világkép tükrözője*. Budapest: Modern Filológiai Társaság–Tinta Könyvkiadó.
- Benő Attila 2017. Termini – az internetes magyar–magyar szótár és adatbázis. Fábíán Zsuzsanna szerk., *Szótárírás a Kárpát-medencében*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 209–227.
- Beregszászi Anikó–Cserniczkó István 2004. Magyar értelmező kéziszótár: (majdnem) minden magyar szótára. – Kárpátaljai szójegyzék. Beregszászi Anikó–Cserniczkó István, ... *itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint. 127–136, 137–138.
- Bernáth Csilla 2012. Új szavak, régi szavak – a meghatározás és a lexikográfiai megragadás problémái. Pintér Tibor–Pődör Dóra–P. Márkus Katalin szerk. *Szavak pásztora. Írások Magay Tamás tiszteletére*. Szeged: Grimm Kiadó. 38–51.
- Borbély Anna és mtsai szerk. 2009. *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó.
- Burget Lajos 2008. *Retró szótár. Korfestő szavak a második világháborútól a rendszerváltásig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Chambers, Jack K. 2009. *Sociolinguistic Theory: Linguistic Variation and its Social Significance*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Coupland, Nikolas 2010. Language, ideology, media and social change. *Swiss Papers in English Language and Literature* 24, 55–79.
- Crystal, David 1985. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Basil Blackwell.
- Crystal, David 1992/1994. *Dictionary of Language and Languages*. London.: Penguin Books.
- Crystal, David 1997/1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.
- Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Daneš, František 1979. Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. Jaroslav Kuchař szerk., *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia.
- Daneš, František 1986. Values and Attitudes in Language Standardization. Jan Chloupek–Jiří Nekvapil szerk., *Reader in Czech Sociolinguistics*. Praha: Academia.
- Deme László 1953. A nemzeti nyelv rétegei a helyesség szemszögéből. Lőrincze Lajos szerk. 15–48.
- Deumert, Ana–Vandenbussche, Wim 2003. Research directions in the study of language standardization. Deumert, Ana–Vandenbussche, Wim eds., *Germanic Standardizations. Past to Present*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 455–469.
- Dolník, Juraj 2010. *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava: VEDA–JÚLŠ SAV.
- Dolník, Juraj 2010. *Jazyk, človek, kultúra*. Bratislava: Kalligram.

- Domonkosi Ágnes 2007. Az értékelés és a minősítés a nyelvművelésben. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó. 38–51.
- Domonkosi Ágnes 2007. Nyelvi babonák és sztereotípiák: a helyes és a helytelen a népi nyelvészeti szemléletben. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó. 141–153.
- Domonkosi Ágnes 2010. Értékítélet és szemléletformálás az anyanyelvi nevelésben. Zimányi Árpád szerk., *A tudomány nyelve – a nyelv tudománya*. Székesfehérvár–Eger: MANYE–Eszterházy Károly Főiskola. 289–295.
- Domonkosi Ágnes 2012. Önstilizáció, stílusstratégia, átértékelődő stílusminták. Egy személyes blog főbb stilisztikai sajátosságai. Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor szerk., *A stílus szociokulturális tényezői*. Budapest: Stíluskutató csoport. 191–221.
- Domonkosi Ágnes 2014. A stílus kérdése a szociolingvisztikában. Zimányi Árpád szerk., *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica*. Eger: Eszterházy Károly Főiskola. 77–89.
- Domonkosi Ágnes 2022. A társas viszonyok feldolgozása mint a szöveg értelem-összetevője. Tolcsvai Nagy Gábor szerk., *A szövegértés kérdései*. Budapest: Gondolat Kiadó. 77–98.
- Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk. 2007, *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó.
- Domonkosi Ágnes–Ludányi Zsófia 2023. Nyelvhasználói nézőpontok, adatalapúság, nyelvi tanácsadás. Hogyan beszélhetünk ma nyelvművelésről? Tolcsvai Nagy Gábor–Laczkó Krisztina–Tátrai Szilárd szerk., *Nyelv, kultúra és tudomány. Köszöntő kötet a Magyar Nyelvőr alapításának 150. évfordulójára*. Budapest: MTA–ELTE BTK–ELTE Eötvös Kiadó.
- ÉKSz. 1972. Juhász József és mtsai szerk., *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÉKSz. 1985. Juhász József–Szőke István–O. Nagy Gábor–Kovalovszky Miklós szerk. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (6., változatlan kiadás.)
- ÉKSz.² 2003. Puztai Ferenc főszerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. (2., átdolgozott kiadás.) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Elspaß, Stephan–Maitz, Péter 2012. New Language Norm Authorities in Germany: Ideological Roots and Social Consequences. Busse, Ulrich–Schneider, Ralf–Schröder, Anne eds., *Codification, Canons, and Curricula: Prescription and Description in Language and Literature*. Bielefeld: Aisthesis. 171–184.
- Elspaß, Stephan–Niehaus, Konstantin 2014. The standardization of a modern pluriareal language. Concepts and corpus designs for German and beyond. *Orð og tunga* 16, 47–67.
- ÉrtSz. I–VII. 1959–1962. Bárczi Géza–Országh László főszerk. 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fábián Pál–Szathmári István–Terestyéni Ferenc 1958/1981. *A magyar stilisztika vázlata*. (Ötödik Kiadás.) Budapest: Tankönyvkiadó.
- Ferguson, Charles A. Diglossia. Pap Mária–Szépe György szerk., *Társadalom és nyelv*. Budapest: Gondolat. 291–317.
- Fónagy Iván 1970. Archaizálás. Király István szerk., *Világirodalmi lexikon I*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 431–433.

- Gal, Susan 2006. Migration, Minorities and Multilingualism: Language Ideologies in Europe. Mar-Molinero, Clare–Stevenson, Patrick eds., *Language Ideologies, Policies and Practices. Language and the Future of Europe*. Basingstoke, Palgrave: Macmillan. 13–27.
- Gal, Susan 2006. Contradictions of standard language in Europe: Implications for the study of practices and publics. *Social Anthropology* 14/ 2, 163–181.
- Gombocz Zoltán 1926/1997. Jelentéstan. Gombocz Zoltán, *Jelentéstan és nyelvtörténet. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 129–194.
- Gombocz Zoltán 1931. Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. *Magyar Nyelv* 27/1–2, 1–11.
- Grétsy László–Kemény Gábor szerk. 1992. *Képes diákszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hadrovics László 1992. *Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Halliday, Michael A.K. 1964. *The Linguistic Sciences And Language Teaching*. London: Longman.
- Haugen, Einar 1972. Anwar S. Dil szerk., *The Ecology of Language. Essays by Einar Haugen*. Stanford, California: Stanford University Press. 79–109.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2006. Archaizálás és retorizáltság. (Az archaizmusok tipológiája és retorikai funkciói.) Szathmári István szerk., *A stilisztikai alakzatok rendszerezése*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 49–60.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2008. Archaizmus. Szathmári István főszerk., *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 127–132.
- Hernádi Sándor 1979. *Stílusiskola*. (2. kiadás.) Budapest: Tankönyvkiadó.
- HKsz. 1988. Deme László–Fábián Pál szerk., *Helyesírási kézikönyvtár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Horger Antal 1934. *A magyar nyelvjárások*. Budapest: Kókai Lajos.
- Horváth Péter Iván 2015. *(Ny)elvi kérdések. 100 könnyed ismeretterjesztő cikk*. Budapest: Inter KHT–Tinta Könyvkiadó.
- Horváth Péter Iván 2018. A fogalmazás apró műhelytitkai a hiteles fordításban. *Magyar Jogi Nyelv* 2/1, 19–24.
- Horváth Péter Iván 2021. Mitől közérthető és tömör egy jogi szöveg? *Jog, állam, politika* 13/1, 103–113.
- Horváth Péter Iván 2021. Közérthetőség a szakfordításban. *Magyar Jogi Nyelv* 5/1, 36–38.
- Horváth Péter Iván 2022. A fordító és a tolmács anyanyelvi műveltsége. Misad Katalin szerk., *Megalkuvások a fordításban*. Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. 120–131.
- Huszár Ágnes 1986. Nyelvművelés és norma. Fülei-Szántó Endre szerk., *Norma – átlag – eltérés*. Pécsi Akadémiai Bizottság.
- Ittész Nóra 2006. Szófaváltás és szóösszetétel: új szófajok a *Nagyszótárban*. Mártonfi Attila–Papp Kornélia–Slíz Mariann szerk. *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum. 110–115.
- Ittész Nóra 2012. *A magyar nyelv nagyszótárának helye a magyar és a nemzetközi lexikográfiaiban*. Pintér Tibor–Pődör Dóra–P. Márkus Katalin szerk. *Szavak pásztora. Írások Magay Tamás tiszteletére*. Szeged: Grimm Kiadó. 207–221.
- Jakab, Štefan 1992. *A mai magyar nyelv I. Lexikológia és alaktan*. Bratislava: FF UK.
- Janicki, Karol 1989. Rebuttal of Essential Sociolinguistics. *York Papers in Linguistics* 13, 167–178. Internetes változat: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED320406.pdf> (Utolsó letöltés: 2015. április 27.)
- Kálmán Béla 1966/1989. *Nyelvjárásaink*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kiefer Ferenc 2001. *Jelentéselmélet*. Budapest: Corvina.

- Kiefer Ferenc szerk. 2003. *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc, szerk. 2006. *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiss Jenő 2004. Egy régi-új nyelvi sikerkiadvány: a Magyar értelmező kéziszótár. *Magyar Tudomány* 49, 670–673. (www.matud.iif.hu/mthon.html)
- Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- É. Kiss Katalin 2004. *Anyanyelvünk állapotáról*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kohári Anna–Mandl Orsolya szerk. 2012. *Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa. Kihalt, elfeledett és kiveszőben lévő szavak, szóalakok és jelentések magyarázata*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kontra Miklós 1981. *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „el-angolosodó” orvosi nyelvünkre*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kontra Miklós 1993. *Hogyan válasszunk le ötmillió magyart a nemzet testéről?* Szivárvány XIV. évf. 40. szám, 123–130.
- Kontra Miklós–Saly Noémi szerk. 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris.
- Kovács Éva Mária 2009. A kontextus szerepe a poliszémiában az angol nyelv tükrében. Zimányi Árpád szerk. *A tudomány nyelve – a nyelv tudománya. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a magyar nyelv évében*. Székesfehérvár–Eger: MANYE-Eszterházy Károly Főiskola. 89–96.
- Kovalovszky Miklós 1953. Nyelvünk belső fejleményeinek nyelvhelyességi kérdései. Lőrincze Lajos szerk., 115–197.
- Kovalovszky Miklós 1966. Nyelvi elemek stiláris értéke a szótárakban. Ország László szerk., *Szótártani tanulmányok*. Budapest: Tankönyvkiadó. 123–147.
- Kovalovszky Miklós 1977. *Nyelvfejlődés – nyelvhelyesség*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KSSJ 1989. *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Veda.
- Kugler Nóra–Tolcsvai Nagy Gábor 2000. *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Budapest: Korona Kiadó.
- Laczkó Krisztina–Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Laihonen, Petteri 2004. A romániai bánági (bánáti) tolerancia és többnyelvűség a nyelvi ideológiák tükrében. Nóra Kovács–Anna Osvát–László Szarka szerk., *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 81–97.
- Laihonen, Petteri 2009. *Language Ideologies in the Romanian Banat*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Lambert, Wallace E. 1972. *Language, Psychology, and Culture*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Lanstyák István 1998. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Dunaszerdahely: Liliium Aurum.
- Lanstyák István 1998. *Nyelvünkben – otthon*. Dunaszerdahely: Nap Kiadó.
- Lanstyák István 1999–2000. Types of Loanwords in the Varieties of Hungarian in Slovakia. *Philologia Fenno-Ugrica* 5–6, 15–48.
- Lanstyák István 2002. A Magyar értelmező kéziszótár új kiadása és a magyar nyelv szlovákiai változatainak szóincse. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 4/3, 115–128.
- Lanstyák István 2002. A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. Lanstyák István–Szabómihály Gizella, *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Kiadó. 84–108 – Újraközlés: Szabómihály Gizella–Lanstyák István szerk., *Magyarok Szlovákiában VII. Nyelv*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. 55–81.

- Lanstyák István 2003. *A Magyar értelmező kéziszótár a nyelvhelyesség fogságában. Magyar Nyelvőr* 127/4, 370–388.
- Lanstyák István 2004. Szlovákiai magyar vonatkozású szócikkek a *Magyar értelmező kéziszótár* átdolgozott kiadásában. Lanstyák István–Menyhárt József szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről II.* Pozsony: Kalligram Kiadó. 166–211.
- Lanstyák István 2005. Kölcsönszavak a magyar nyelv határon túli változataiban. Vörös Ferenc szerk., *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat.* Budapest–Nyitra–Somorja: Magyar Nyelvtudományi Társaság–Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara–Forum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum. 21–26.
- Lanstyák István 2006. A nyelvi változatosság mint szótártani probléma (Adalékok a Határtalanítás módszertanához). *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsonzéről, kódváltásról és fordításról.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 57–104, 245–257.
- Lanstyák István 2006. Határtalanítás (a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadása után, 3. kiadása előtt). Mártonfi Attila–Papp Kornélia–Slíz Mariann szerk. *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére.* Budapest: Argumentum. 179–286.
- Lanstyák István 2006. Nyelvi változatosság a határon túli magyar szókincsben. *Kisebbségkutatás* 15/1, 60–73.
- Lanstyák István 2006. A kölcsönszavak rendszerezéséről. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsonzéről, kódváltásról és fordításról,* 15–56. (Hivatkozások 245–257.) Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István 2008. A magyar szóképzlet szétfejlődése 1918 után. Fedinec Csilla szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban,* 118–135. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- Lanstyák István 2009. *A platni* botránya (Egy új stílusminősítési rendszer felé). *Forum Társadalomtudományi Szemle,* 11/2, 25–40.
- Lanstyák István 2009. A sajátos határon túli magyar szókincs változatosságának dialektális, regiszterbeli, időbeli és stilisztikai aspektusáról. Borbély Anna–Vančóné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga szerk. *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák.* Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó. 17–24.
- Lanstyák István 2010. Nyelvhelyesség és nyelvi ideológia. Beke Zsolt–Lanstyák István–Misad Katalin szerk., *Hungarológia a szlovák kultúra kontextusában,* 117–145. Pozsony: Stimul. https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmil/HUNzbornik.pdf (Utolsó letöltés: 2023. május 18.)
- Lanstyák István 2011. A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről. Misad Katalin–Csehy Zoltán szerk. *Nova Posoniensia.* Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület–Kalligram Kiadó. 13–57.
- Lanstyák István 2011. Nyelvi problémák és nyelvi ideológiák. Hires-László Kornélia–Karmacsi Zoltán–Márku Anita szerk., *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban.* Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete. 48–58.
- Lanstyák István 2014. *Nyelvalakítás és nyelvi ideológiák.* Szerk. Csanda Gábor. Pozsony: Comenius Egyetem. http://web.unideb.hu/~tkis/lanstyak_istvan_nyelvalak_es_nyelvi_ideol_2014.pdf (Utolsó letöltés: 2023. május 18.)
- Lanstyák István 2015. Újra a nyelvi ideológiákról. Misad Katalin–Csehy Zoltán szerk., *Nova Posoniensia V.* Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület. 9–33.

- Lanstyák István 2018. *Nyelvalakítás és nyelvi problémák*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet–Gramma Nyelvi Iroda.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István–Vančóné Kremmer Ildikó szerk. 2005. *Nyelvészetéről változatosan*. Duna-szerdahely: Gramma Nyelvi Iroda.
- Lanstyák István–Benő Attila–Juhász Tihamér 2010/2011. A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis. *Regio* 21/3, 37–58. Benő Attila–Péntek János szerk. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok*. 340–358. Duna-szerdahely–Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda–Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- Lanstyák István–Múcsková, Gabriela–Tancer, Jozef szerk. 2017. *Jazyky a jazykové ideológie v kontexte viacjazyčnosti na Slovensku*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Lanstyák István–Simon Szabolcs–Szabó Mihály Gizella 1998. A magyar standard szlovákiai változatának szókincséről. Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella szerk., *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében*, 67–77. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete.
- Lanstyák, István 2001. Slovakizmy v novom vydaní výkladového slovníka maďarského jazyka. Slavomír Ondrejovič–Matej Považaj szerk., *Lexicographica '99. Na počesť Kláry Buzássyovej*, 133–140. Bratislava: Veda.
- Lippi-Green, Rosina 1994. Accent, standard language ideology, and discriminatory pretext in the courts. *Language in Society* 23/2, 163–198.
- Lippi-Green, Rosina 2004. Language ideology and language prejudice. Finegan, Edward–Rickford, John R. eds., *Language in the USA: Themes for the twenty-first century*. Cambridge: Cambridge University Press. 289–304.
- Lőrincze Lajos 1968. Nyelvművelésünk elveiről és egy új „nyelvművelő” kiadványról. *Magyar Nyelvőr* 92/4, 365–379.
- Ludányi Zsófia 2019. *Szabályok, normák, nyelv szokás*. Eger: Líceum Kiadó.
- Lukin, Annabelle–Moore, Alison R.–Herke, Maria–Wegener, Rebekah–Wu, Canzhong 2011. Halliday's model of register revisited and explored. *Linguistics and the Human Sciences* 4/2, 187–213.
- Magay Tamás 2006. *Szótárak és használói*. (Lexikográfiai füzetek 2.) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Milroy, James 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5/4, 530–555.
- Milroy, James 2007. The ideology of the standard language. Llamas, Carmen–Mullany, Louise–Stockwell, Peter eds., *The Routledge Companion To Sociolinguistics*. London–New York: Routledge. 133–139.
- Milroy, James–Milroy, Lesley 2012. *Authority in Language. Investigating Standard English*. London–New York: Routledge. (4rd edition.)
- Milroy, Lesley 2001. Britain and the United States: Two Nations Divided by the Same Language (and Different Language Ideologies). *Journal of Linguistic Anthropology* 10/1, 56–89.
- Mistrík, Jozef 1984. *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MNyA. 1968–1977. *Magyar nyelvjárások atlasza I–VI*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Molnár Csikós László 1990. Neologizmusok a jugoszláviai magyar regionális köznyelvben. Balogh Lajos–Kontra Miklós szerk., *Élőnyelvi tanulmányok*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete. 156–163.

- Nekvapil, Jiří 2000. Language management in a changing society: sociolinguistic remarks from the Czech Republic. Panzer, Baldur szerk., *Die sprachliche Situation in der Slavia zehn Jahre nach der Wende*. Peter Lang, Frankfurt am Main. 165–177.
- Neustupny, Jiří V. – Nekvapil, Jiří 2003. Language management in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning*, 4/3–4: 181–366.
- Nszt. 2006–2011. Ittész Nóra főszerk. *A magyar nyelv nagyszótára. I–IV*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- NyKk. I–II. 1980–1985. Grétsy László–Kovalovszky Miklós szerk., *Nyelvművelő kézikönyv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- NymKsz. 1996. Grétsy László–Kemény Gábor szerk., *Nyelvművelő kéziszótár*. Budapest: Auktor Kiadó.
- NymKsz.² 2005. Grétsy László–Kemény Gábor szerk. *Nyelvművelő kéziszótár*. (Második, javított és bővített kiadás.) Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- G. Orosz Renáta 2006. Új szavak, új jelentések 2004-ből. Mártonfi Attila–Papp Kornélia–Slíz Mariann szerk. *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum. 453–461.
- Ország László szerk. 1962. *A szótárírás elmélete és gyakorlata A Magyar Nyelv Értelmező Szótárában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Pablé, Adrian–Haas, Marc 2010. Essentialism, codification and the sociolinguistics of identity. Junod, Karen–Maillat, Didier eds., *Performing the Self. Swiss papers in English language and literature* 24, 33–46. Tuebingen: Narr.
- Péntek János 2004. A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határon túli magyar nyelvváltozatok. Az MTA határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák állásfoglalása. *Magyar Tudomány* 49, 724–726.
- Péntek János 2007. Transzszilvanizmusok, romanizmusok és a határtalanítás programja. Matcsák Sándor és mtsai szerk., *Nyelv, nemzet, identitás*. I. kötet. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság. 115–124.
- Pete István 1988. A magyar nyelv állami változatai (Kárpátukrán változat). Kiss Jenő–Szűts László szerk., *A magyar nyelv rétegződése*, 779–789. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pintér Tibor 2007. „Határtalan” magyar nyelv – az első, határon túli magyar nyelvváltozatokat tartalmazó strukturált magyar nyelvi korpuszról. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 9/1, 165–182.
- Pintér Tibor 2008. Gondolatok a Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz bővítéséről. A magyar nyelv „határtalanításának” egyik újabb eredménye 1. *Magyar Nyelv* 104/1, 81–88.
- Pintér Tibor 2008. Gondolatok a Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz bővítéséről. A magyar nyelv „határtalanításának” egyik újabb eredménye 2. *Magyar Nyelv* 104/ , 211–217.
- Pintér Tibor 2011. A Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz bővítéséről. Benő Attila–Péntek János szerk., *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve: Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok*. 277–299.
- Pintér Tibor 2011. A magyar nyelv főbb lexikonjai és határon túli vonatkozásuk. Szoták Szilvia szerk. *Magyar nyelv és kultúra a Kárpát-medencében*. Gramma Nyelvi Iroda–UMIZ–Imre Samu Nyelvi Intézet: Dunaszerdahely–Alsóőr. 33–42.
- Pintér Tibor 2013. Nyelvtechnológiai javak a magyar nyelvhasználatért. Fedinec Csilla–Ilyés Zoltán–Simon Attila–Vizi Balázs szerk., *A közép-európaiág dicsérete és kritikája*. Pozsony: Kalligram Kiadó. 577–591.

- M. Pintér Tibor 2017. Adatbányászat a kétnyelvűség mögött. Benő Attila–Gúti Erika–Juhász Dezső–Sztókai Szilvia–Terbe Erika–Trócsányi András szerk., *Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében*. Budapest: Termini Egyesület. 158–167.
- M. Pintér Tibor 2017. Számszerűsített kétnyelvűség. Adatbányászati technikák haszna a nyelvészetben. Misad Katalin szerk., *Kétnyelvűség térben és időben*. 125–157.
- Pusztai Ferenc 1994. Leíró lexikográfiánk változó és változatlan feladatai. *Magyar Nyelv* 90, 413–421.
- Pusztai Ferenc 1995. Új és változó szavaink szótározása. *Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára*. Budapest: ELTE. 322–327.
- Pusztai Ferenc 1999. Magyarul és magyarul. Glatz Ferenc szerk. *A magyar nyelv az informatika korában*. Budapest: MTA. 81–98.
- Pusztai Ferenc 2009. Közmagyar-e a magyar köznyelv? *Trefort-kert* 2/1, 9–12.
- Pusztai Ferenc 2012. Az új lexikai változások szótári képe. Pintér Tibor–Pődör Dóra–P. Márkus Katalin szerk. *Szavak pásztora. Írások Magay Tamás tiszteletére*. Szeged: Grimm Kiadó. 191–200.
- Reményi Andrea Ágnes 2010. Kollokációk korpuszalapú vizsgálata. *Fordítástudomány* 12/ 2, 67–95.
- Sándor Klára 2001. Nyelvművelés és ideológia. Sándor Klára szerk., *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás. Tanulmányok a társasnyelvészet tanításához*, 153–216. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Sebők Szilárd 2010. Az igekötő-használat változásainak néhány jellegzetes esetéről, avagy „ledöbbszű igekötős formák bevállalása”. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 12/4, 111–128. Sebők Szilárd 2010. Funkcióbővülés az igekötő-használatban. Pozsony: Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke. (Bakkalaureátusi dolgozat.)
- Silverstein, Michael 1979. Language Structure and Linguistic Ideology. Clyne, Paul R.–Hanks, William F.–Hofbauer, Carol L. eds., *The Elements*. Chicago: Chicago Linguistic Society. 193–247.
- Silverstein, Michael 1996. Monoglot “Standard” in America: Standardization and Metaphors of Linguistic Hegemony. Brenneis, Donald–Macaulay, Ronald K. S. eds., *The Matrix of Language: Contemporary Linguistic Anthropology*. Boulder–Colorado: Westview Press. 284–306.
- Simon Gábor 2012. Az archaizáló nyelvhasználat nyelvi potenciáljáról funkcionális-kognitív kiindulópontból. Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor szerk., *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. 97–123.
- Starý, Zdeněk 1995. *Ve jménu funkce a intervence*. Praha: Univerzita Karlova.
- Szabó Tamás Péter 2012. Lexikográfiai kérdések vizsgálata a nyelvhelyességi tanácsadás (közönségszolgálat) szempontjából. „*Kirakunk táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos*”: A javítás mint gyakorlat és mint téma diákok és tanáraik metanyelvében. *Gamma: Dunaszerdahely*. 74.
- Szabómihály Gizella–Lanstyák István szerk. 2011. *Magyarok Szlovákiában* VII. kötet. Nyelv. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Szabómihály Gizella–Lanstyák István–Vančioné Kremmer Ildikó–Simon Szabolcs 2000. Idegen szavak a magyar nyelv szlovákiai változataiban. Borbély Anna szerk. *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 195–206.

- Szathmári István 2004. *Stilisztikai lexikon. Stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemlélítve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szathmári István szerk. 1961. *A magyar stilisztika útja*. Gondolat Kiadó.
- Sziksainé Nagy Irma 2007. *Magyar stilisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Szilágyi Ferenc 1978. *A magyar szó költészete. Kis magyar stilisztika*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szilágyi, N. Sándor 1996. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács.
- Szilágyi N. Sándor 1999. *A szent mokus, avagy a módszer buktatói*. Pozsgai Péter szerk. Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére. Budapest. 345–365.
- Szilágyi N. Sándor 2004. *Elmélet és módszer a nyelvészetben, különös tekintettel a fonológiára*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Szilágyi N. Sándor 2008. *A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban*. Fedinec Csilla szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 105–117. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- SzinSz. O. Nagy Gábor–Ruzsiczky Éva 1978. *Magyar szinonimaszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szirmai Diána 2006. *A magyar idegenszó-készlet változásainak szótáralapú vizsgálata*. Mártonfi Attila–Papp Kornélia–Slíz Mariann szerk. *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum. 475–482.
- TESz. 1967–1984. Benkő Loránd főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2006. *Vázlat a szótári és a leíró jelentéstani jelentésmeghatározás viszonyáról*. Mártonfi Attila–Papp Kornélia–Slíz Mariann szerk. *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum. 360–365.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2006. 22. *Stilisztika*. Kiefer Ferenc főszerk., *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 628–652.
- Tolnai Vilmos 1929. *A nyelvújítás. A nyelvújítás elmélete és története*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Tompa József 1972. *A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- W. Bíró Ágnes–Grétsy László–Kemény Gábor 1978. *Hivatalos nyelvünk kézikönyve*. (Második, átdolgozott kiadás). Szerk. Grétsy László. Budapest: Pénzügyminisztérium, Államigazgatási Szervezési Intézet.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*: Budapest: Osiris Kiadó.
- Woolard, Kathryn A.–Schieffelin, Bambi B. 1994. *Language Ideology*. *Annual Review of Anthropology* 23, 55–82.
- Zsemlyei János 1996. *A mai magyar nyelv szókészlete és szótárjai*. Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács.

& A SZOROZAT KÖTETEI

2022

- Nyelvi váltakozások az igék körében. Nyelvhelyességi és nyelvi helyénvalósági kérdések.* Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-974359-0-5. 208 p.
[https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmjl/2023 LI 01 Igek v3.pdf](https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmjl/2023_LI_01_Igek_v3.pdf)
- Nyelvi váltakozások az igenevek körében. Nyelvhelyességi és nyelvi helyénvalósági kérdések.* Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-974359-1-2. 97 p.
[https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmjl/2023 LI 02. Igenevek v03.pdf](https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmjl/2023_LI_02_Igenevek_v03.pdf)
- Nyelvi váltakozások az igekötős igék körében. Nyelvhelyességi és nyelvi helyénvalósági kérdések.* Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-974359-2-9. 180 p.
[https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmjl/2022 LI 03 Igekotos igek v5.pdf](https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmjl/2022_LI_03_Igekotos_igek_v5.pdf)
- Nyelvi váltakozások a névszók körében. Nyelvhelyességi és nyelvi helyénvalósági kérdések.* Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-974359-3-6. 252 p.
[https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmjl/2023 LI 04 Nevszok v02.pdf](https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmjl/2023_LI_04_Nevszok_v02.pdf)
- Nyelvi váltakozások a névutók körében. Nyelvhelyességi és nyelvi helyénvalósági kérdések.* Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-974359-4-3. 246 p.
[https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmjl/2023 LI 05 Nevutok v02.pdf](https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmjl/2023_LI_05_Nevutok_v02.pdf)

2023

- Váltakozások a magyar nyelvben nyelvhelyességi és nyelvi helyénvalósági szempontból.* Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-974359-9-8. 94 p.
[https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmjl/2023 LI Valtozasok a magyar nyelvben nyelvhelyessegi es nyelvi.pdf](https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmjl/2023_LI_Valtozasok_a_magyar_nyelvben_nyelvhelyessegi_es_nyelvi.pdf)
- A magyar nyelvi váltakozások dialektális háttere.* Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-69002-05-0. 88 p.
- A magyar nyelvi váltakozások kronolektális háttere.* Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-69002-06-7. 86 p.
- A magyar nyelvi váltakozások stílusbeli háttere.* Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-69002-08-1. 121 p.
- A magyar nyelvi váltakozások érzelmi háttere.* Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-69002-07-4. 111 p.
- Magyar nyelvi váltakozások vizsgálata a Magyar nemzeti szövegtár segítségével.* Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-69002-09-8. 125 p.
- A személytelenség kifejezésének eszközei. Nyelvhelyességi és nyelvi helyénvalósági kérdések.* Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület. ISBN 978-80-69002-00-5. 148 p.

ISBN 978-80-69002-05-0